

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BERNARD LEWIS

TARİH

Hatırlanan,
Yeniden Canlandırılan
ve Kurgulanan

ÇEVİRİ
FATİH YÜCEL

Kronik

**Hatırlanan, Yeniden Canlandırılan, Kurgulanan
TARİH**

—
BERNARD LEWIS

KRONİK KİTAP: 400

Dünya Tarihi Dizisi: 29

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

ÇEVİRİ

Fatih Yücel

EDİTÖR

M. Murtaza Özeren

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Nisan 2023, İstanbul

ISBN

978-625-6989-63-4

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

*Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 49639*

www.kronikkitap.com

f t @ kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

© Bernard Lewis, 1987, New York, "History: Remembered, Recovered, Invented" özgün adıyla Simon & Schuster tarafından yayınlanan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

B E R N A R D L E W I S

TARİH

Hatırlanan,
Yeniden Canlandırılan
ve Kurgulanan

ÇEVİRİ
FATİH YÜCEL

BERNARD LEWIS

Londra Üniversitesi'nde eğitim gören Lewis, yüksek lisansını tarih alanında yoğun olarak Ortadoğu tarihi üzerine çalışarak yaptıktan sonra doktorasını da İslam Tarihi üzerine verdi. Türkçeyi Paris Üniversitesi'ndeki araştırmaları sonucunda öğrendi. 1938 yılında üniversitelerde ders vermeye başladı; Londra Üniversitesi'nde 1974'e kadar, bu tarihten 1986'ya kadar da Princeton Üniversitesi'nde dersler verdi. 1998 yılında Atatürk Barış Ödülü'nü aldı. Araştırma alanları Ortaçağ İslam Dünyası, günümüz Ortadoğusu ve Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Bu konular hakkında yirmi beş kadar kitap yazmıştır. Lewis 2018'de hayatını kaybetmiştir.

Yayınlarımızdaki Diğer Kitapları

İslam'ın Krizi

Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?

İslam'ın siyasal Söylemi

Hata Neredeydi?

FATİH YÜCEL

Lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi İktisat Bölümü'nde, yüksek lisansını İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamlamıştır. Doktorasını Sabancı Üniversitesi Tarih Programı'nın ardından Viyana Üniversitesi Şarkiyat Programı'nda on altıncı yüzyılda Osmanlı maliyesi, merkez ve eyaletlerin yönetimi ve saray eliti hakkında yapan Fatih Yücel'in tarih, edebiyat, felsefe, ekonomi ve sosyal bilimlerin diğer dallarında araştırmaları, çevirileri ve çeşitli yayınları vardır. Kendisi yayınevimizden çıkan Said Halim Paşa'nın *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Michael Brett'in *Fâtımî İmparatorluğu*, Ionna Iordanou'nun *Venedik Gizli Servisi*, Colin Imber'in *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650* kitaplarının da çevirmenidir.

*P. için,
pek çok ve pek az*

İÇİNDEKİLER

<i>Önsöz</i>		9
<i>Birinci Bölüm</i>	MASADA VE KÛRUS	11
<i>İkinci Bölüm</i>	YORDAM VE MESAJ	39
<i>Üçüncü Bölüm</i>	OLMASI GEREKTİĞİ GİBİ	59
<i>İndeks</i>		83

ÖNSÖZ

Tarihçi zaman zaman dönemini, alanını, konusunu bırakarak mesleğine ve disiplininin doğasına daha geniş bir şekilde bakmaya ihtiyaç duyar. Ben de bu sayfalarda bunu denedim. Her ne kadar argümanlarımı açıklamak için kullandığım örneklerimin çoğu, tabiidir ki, en iyi bildiğim Orta Doğu tarihinden seçilmişse de tarih bilgisi, araştırması, yazımıyla bunların insan toplumlarındaki işlev ve amaçları hakkında daha derin değerlendirmeler yapmaya ve daha genel sonuçlara ulaşmaya çalıştım.

Bu düşüncelerimi bir araya getirme imkânını 1974 yılında New York şehrinde Yeshiva Üniversitesi'nde Gottesman Konuşmalarına katılma davetiyesi alarak elde ettim. Buna olanak tanıdığı için hem üniversiteye hem de cömert bağışçısına teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca Yeshiva Üniversitesi'ndeki dikkatli ve gözleri açık dinleyicilerime de birkaç takdir sözü borçluyum. Onların yorumlarıyla soruları asıl metnimden birçok kusuru çıkarmamı sağladı.

Son olarak arkadaşlarım Profesörler Elie Kedourie ve Michael Zand'a bu konuşmalarda ele alınan bazı meselelere dair yardım ve tavsiyelerinden ötürü teşekkür etmeliyim.

B.L.

BİRİNCİ BÖLÜM

MASADA VE KÛRUS

Tarihî olayları kutlamak için şenlikler düzenlemek günümüzde hâlâ devam eden eski bir Orta Doğu geleneğidir. Modern zamanlarda bu tür kutlamalar resmî bayramlardır; eski zamanlardaysa bunlar çoğunlukla dinî bayramlarla oruçlardı. Darbeler birbirini izledikçe, son yıllarda Orta Doğu ve başka yerlerin yeni ve bağımsız devletleri bunlara başka başka yeni tarihî yıl dönümleri ekleyerek, devrimlerle kurtuluş günlerini kutlamaya ve bunların her birini “millî gün” olarak göstermeye başladılar. Daha da yakın zamanlarda Orta Çağ’ın bazı önemli olayları hatırlanarak kutlandı. Bunların arasında Türkiye’de beş yüzüncü yıl dönümü 1953 yılında şerefle anılan İstanbul’un Türkler tarafından fethi, Kahire’de şehrin Fâtımî Halifesi el-Mu‘iz tarafından kuruluşunun 1969’daki yıl dönümü için düzenlenen şenliklerle Anadolu’nun artık bir Rum ve Hristiyan toprağı değil de bir Türk-Müslüman toprağı olduğunu kesin olarak belirleyen çok önemli Malazgirt Muharebesi’nin 1971 yılındaki dokuz yüzüncü yıl dönümü öne çıkar. Ayrıca birçoğunun birden fazla doğum yeriyle milliyeti olan çok sayıda bilge kimse ve kahramanın doğum ve ölümlerinin resmî ve özel, yerel ve millî kutlamaları mevcuttur. Thomas Heywood’un sözleriyle

Homeros için yedi şehir mücadele etti

Hâlbuki hayatında başını sokacağı bir çatısı bile yoktu

İbn Sinâ'nın (Müslüman takvimine göre) doğumunun bininci yıl dönümü Araplar, İranlılar ve Türkler tarafından her biri kendi hemşerileri olduğu öne sürülerek kutlanmıştı. Buhara yakınlarındaki doğum yeri, ona Özbekistan Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nce geriye dönük şekilde verilen vatandaşlık sayesinde, bir kültür kahramanı olarak ölümünün ardından Sovyetler Birliği'ne katılmasını sağlamıştı.

Hatıraların zayıf, gün, ay ve yıllarınsa belirsiz olduğu eski tarihe dayalı anmalar, daha seyrek; fakat geçtiğimiz yıllarda Orta Doğu'da bu türden iki kutlama oldu; iki kutlama da kendi ülkelerinde büyük olaylara dönüştü. Bunlardan biri milattan sonra 66 yılında Romalılara karşı Yahudi ayaklanmasında Masada'nın kahramanca savunulması ve düşüşüydü. Diğeriyse İran'da Büyük Kûrus tarafından Pers Devleti ve Monarşisinin bizzat Şah'ın himayesi altında kuruluşunun iki bin beş yüzüncü yıl dönümünün kutlanmasıydı.

Her ikisinin de çok sayıda ortak noktası vardır. Her ikisi de öncelikle siyasî ve askerîdir; eski çağlara dayanan diğer anmaların aksine dinî değildir. Her ikisi de geniş ölçüde devlet desteğini arkasına almıştır. Kurûs kutlaması doğrudan Şah'ın girişimi sayesinde gerçekleşmiştir. Masada kutlaması İsrail devleti tarafından başlatılmamışsa da onun tarafından ulusal bir külte meyleden bir ögenin merkezi hâline getirilmiştir. Bunun ifadeleri, Masada'daki harabelerde bulunan kemiklerin en büyük şereflere nail olacak şekilde törenle askerî bir mezarlığa gömülmesi ve İsraili paraşütçülerin Masada harabelerinde "Masada bir daha düşmeyecek" deme âdetini benimsenmesi olmuştur.¹ Her ikisi de büyük milli şenliklerin merkezinde olmuştur. Birisi bir zaferle bir ulusun kuruluşunu, diğeriyse bir yenilgiyle bir devletin

1 "Masada Kompleksi" olarak bilinen meseleden modern İsrail'de sıklıkla söz edilmiş ve belirli zamanlarda bu bir tartışma konusu olmuştur. Örneğin, bkz. Benjamin Kedar "*Tasbikh Maşada*", *Ha'aretz*, 22 Nisan 1973 ve Robert Alter, "The Masada Complex", *Commentary*, Temmuz 1973, s. 19-24. Yalnızca kısa bir özetini görebildiğim "From Yavneh to Masada" isimli bir makale Cincinnati'den Norman B. Mirsky tarafından 1973 yılının Ağustos ayında Kudüs'te gerçekleşen Uluslararası Yahudi Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuştur.

yıkılışını anıyor olsa da her ikisi de milli bir manada yorumlanan adanmışlık ve kahramanlık ortak temasını paylaşır.

Ayrıca her iki temanın –Masada ve Kûrus– başka bir müşterek bir noktası daha vardır. İkisi de kendi halklarınca unutulmuş, dış kaynaklardan yararlanılarak yeniden canlandırılmıştır. Rabbânî gelenek ve diğer Yahudi geleneğinin Masada hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Zengin Rabbânî yazınında bu isme rastlanmaz; ismin İbranice imlası bile tahmine dayalıdır. Masada'yı savunanların kahramanca ölümlerine dair tek bilgimizi Josephus'un tarihinden çıkarırız. Josephus, eserini Yunanca yazmış bir dönmedir ve eseri geleneksel Yahudi kültürel mirasının bir parçası değildir.² Josephus'un muhtemelen onuncu yüzyılda İtalyan bir Yahudi tarafından yapılmış, Yahudiler arasında yaygın olarak okunan, meşhur bir İbranice uyarlaması vardır. Bu uyarlama çok sayıda kopyasıyla günümüze kadar ulaşmış, sıklıkla basılmış, hatta Yahudi Arapçasına, Yahudi İspanyolcasına ve birden fazla kez Yidişe çevrilmiştir. Ancak Masada'yla ilgili kısımlar pek bir etki yaratmamıştır.³

Daha da dikkat çekici olanıysa, Perslerin, kurucu babaları Kûrus hakkında, ismi dahil hiçbir kayıt tutmamış olmalarıdır. Gerçekten de büyük olduğuna şüphe olmayan bu hükümdara dair bilgi bütünüyle dış kaynaklara bağlıdır; bunlar da Yahudi ve Yunan kaynaklarıdır. Modern İranlılarsa kısa bir süre öncesine kadar ne Kitâb-ı Mukaddes'i ne de Yunan tarihçileri okurlardı; onlar hakkındaki bilgileri Josephus'un Yahudilerinden de azdı.⁴

2 Josephus, *The Jewish War*, vii, s. 252, 275, 280-406 (Loeb Classical Library edisyonu, H. St. J. Thackeray'nin bir İngilizce çevirisiyle birlikte, iii, s. 576-577, 582-583, 584-619).

3 Yosiphon, yayına hazırlayan H. Hominer, üçüncü edisyon, Kudüs, 57/27/1967, s. 260 ve devamı. Yosiphon'a dair, bkz. M. Steinschneider, *Die Geschichtsliteratur der Juden in Druckwerken und Handschriften*, i, Frankfurt (Verlag J. Kauffmann), 1905, § 19, s. 25-33 ve standart Yahudi ansiklopedileri, aynı isimli maddenin altında.

4 Kûrus'a dair referanslar için, bkz. Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft*, Stuttgart s. 1894 ve devamı. Kûrus'un klasik tarihle mitlerdeki yerinin kısa bir incelemesi hakkında, bkz. Antonio Pagliaro, *Ciro e l'impero persiano*, Roma (Accademia Nazionale dei Lincei), 1972.

Geçmişin bu iki kayıp kısmının yeniden canlandırılışında aynı öğelerin öne çıkışı bakımından tarz ve süreçlerde de benzerlikler vardır. Burada arkeolojinin kolaylıkla fark edilebilir bir etkisi söz konusudur. Bu günümüzde British Museum'da bulunan, bizzat Kûrus tarafından çıkarılmış tek çağdaş kayıt olan Ninevâ'dan bir silindir mührün keşfedilişi ve çözülmesiyle daha da çarpıcı olarak Kûrus tarafından kurulmuş kadim Pers monarşisinin imparatorluk başkenti Persepolis'in devasa harabelerinde karşımıza çıkar. Masada için sahada kazılar yapılmış ve Yahudi tarihinin bu yeni kısmının hem yeniden canlandırılışı hem de halk nezdinde yaygınlaştırılmasında Profesör Yigael Yadin çifte başarı göstermiştir.⁵

Bu yeni malzemenin bir zamanlar bütünüyle yok olduğu halkın bilincine nüfuz edişi de benzer seyirler izler. Yahudi tarafında, Roma'ya karşı Yahudi mücadelesinin o zamana kadar karanlıkta kalmış dönemine ışık tutmak için büyük oranda, geleneksel Yahudi öğretisine yabancı olan Yunan ve Roma kaynaklarına dayanan Alman Yahudilerinin Yahudi bilimsel araştırmaları *Jüdische Wissenschaft*'in çabasıyla başlar. Bu yeni bilgi, çoğu Alman hahamların boş zamanlarında yazdığı, fakat İbraniceye de çevrilerek Doğu Avrupa'nın okuyan Yahudi zümresi arasında kayda değer bir etki bırakan romantik romanlar şeklinde daha fazla yaygınlık kazanmıştır.⁶

Bu romancılar, Roma dönemiyle ilgili çeşitli temaları ele almalarına rağmen Masada'nın kaderinin cazibesine kapılmamış görünürler. Tarihçiler bile Josephus'a dayanan kısa bir değerlendirmeye yetinirler. On dokuzuncu yüzyılda Masada'nın arazisini ziyaret ederek tasvir etmeye başlayan Hristiyan gezgin ve arkeologlar, Yahudi

5 Özellikle bkz. Yigael Yadin, *Masada: Herod's Fortress and Zealot's Last Stand*, Londra (Weidenfeld and Nicolson), 1966.

6 En dikkat çekicileri Markus (Meyer) Lehmann (1831-1890), Ludwig Phillippson (1811-1889), Moses Wassermann (1811-1892), Herman Reckendorf (1825-1875), Salomo Kohn (1825-1904) ve J. A. Francolm (1788-1849). Her ne kadar en standart Yahudi referans eserlerinde görülseler de, bildiğim kadarıyla henüz ayrıntılı bir çalışmaya konu olmamışlardır. İbranice tarih yazımına dair roman hakkında David Patterson tarafından kaleme alınarak *Sifrut* (Londra), i (1955), s. 51-57'de yayınlanmış kısa bir makale vardır.

şakinleriyle ziyaretçileri arasında karşılıklarını bulamamış ve Yahudi araştırmalarında etki yaratamamışlardır.⁷

Muhtemelen Masada'nın Yahudi bilincindeki yeniden tesisinin en önemli dönüm noktası 1927 yılında İbrani şair Yitzhak Lamdan adıyla bir şiirin yayınlanması olmuştur. Lamdan Rus Devrimi'nde, sonrasında çıkan iç savaşta, Hitler aksini gösterene kadar Yahudilere korku ve eziyetin son sözü olarak kabul edilen Ukrayna'daki korkunç pogromlardan canlı çıkmış biriydi. Lamdan, Filistin'e gelmiş; o sırada küçük Yahudi yerleşiminin sunduğu zayıf umuda sarılmıştı. Bu yerleşimin karşılaştığı tehlike ve zorluklarla, düşman bir dünyada hayatta kalmasının kısıtlı şansından oldukça haberdardı. Yine de bunun son sığınak ve umut olduğunu kuvvetle hissediyor; bu başarılı olamazsa Yahudiler için geriye hiçbir şeyin kalmayacağını biliyordu. Onun bu ve başka şiirlerinde aynı düşünce çok kez tekrar ediyordu. Bilimsel ve edebî yazılardan bildiği Masada onun için bir sembol, hem de pek uygun bir semboldü. Şiir, tonu bakımından kehanetler içerir; karanlık yıkım ve ölüm işaretleriyle doludur. Fakat kıyamet temasıyla umut iç içe geçmiştir; "Masada bir daha düşmeyecek" dizesiye modern İsrail'in hisleri en fazla ayağa kaldıran sloganlardan biri hâline gelmiştir. Şiir büyük bir başarı elde etmiş ve birçok yerde yayınlanmıştır.⁸

Kûrus da İran bilincine geri dönüşünü Batılı kitapların Farsçaya çevirilerine, ülkelerinin eski tarihiyle ilgilenen ilk özgün yazılara ve

7 Buna dair, bkz. Yadin, *Masada*, s. 239-255.

8 Isaac Lamdan (1899-1954) hakkında bkz. Leon I. Yudkin, *Isaac Lamdan, a Study in Twentieth-Century Hebrew Poetry*, Londra (East and West Library), 1971; ve Alter, "The Masada Complex", s. 22. Lamdan'ın *Masada* şiiri ilk kez 1927'de yayınlanmış; sonrasında tekrar tekrar basılmıştır. İngilizce çeviriler için, bkz. Yudkin, s. 199-234 ve parçaları için Ruth Finer Mintz, *Modern Hebrew Poetry: A Bilingual Anthology*, Berkeley ve Los Angeles (Univ. of California Press), 1966, s. 130 ve devamı ve A. Birman, *An Anthology of Modern Hebrew Poetry*, New York (Abelard-Schuman), 1968, s. 148 ve devamı. Aynı hava Lamdan'ın başka bir şiiri olan "The Green Dream / Yeşil Rüya" (İngilizce çevirisi A. Birman, s. 153-154'te) canlı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Kûrus'un kahramanı olduğu ilki 1919 yılında yayınlanan bir dizi tarihî romana borçludur. Bunların temelini oluşturan bilgiler Yunanlara ve Kitâb-ı Mukaddes'e dayanan bütünüyle Batı kaynaklarından gelmiştir.⁹

Sonuç itibarıyla her iki durumda da bu kayıp kısmın yeniden canlandırılması ve yaygınlaştırılmasının güçlü bir ideolojik gerekçesi vardır. Bu da yeni bir tür kendini bilme, kimliği ve amacı tanımlamada yeni bir girişim; böylelikle, liderlerle idarecilerin, yerine başka bir şey koymaya çalıştıkları gözden düşmüş benlik imgesiyle ilişkide olan miras olarak alınmış, geleneksel ve tanıdık geçmişin ötesine ve arkasına geçme ihtiyacıdır.

Bazen yeni bir geçmiş, yeni bir antikite daha önce ihmal edilmiş veya unutulmuş kaynaklarda, yerel ya da daha yaygın olarak yabancı araştırmacıların keşiflerinde el altında hazır bulunur. Bazen bunlar el altında değildir ve keşfedilmeye ya da yer altından çıkarılmaya, şifrelerinin çözülmesine yahut ihtiyaç hâlinde icat edilmeye / yaratılmaya gereksinim duyar. İngilizce "invent" (icat etmek, yaratmak)

9 İlk *İşk u Saltanat* "Aşk ve Saltanat" Hamedân'daki medresenin baş müderrisi Şeyh Mûsâ tarafından 1916 yılında tamamlanmış; 1919 yılında aynı şehirde yayınlanmış; 1924-1925 tarihindeyse Bombay'da yeniden basılmıştır. *Dâstân-ı Bâstân yâ Serguzaşt-i Kûrûş* "Eski Bir Destan ya da Kûrûş'un Hayatı" isimli ikincisi Hasan Hân Nasratu'l-Vizâret Badî'nin eseridir. 1920 tamamlanarak sonraki yıl Tahran'da basılmıştır. Modern Fars tarihî romanı hakkında, bkz. B. Nikitine, "Le roman historique dans la littérature persane actuelle", *Journal asiatique*, ccxxiii (1933), s. 297-336 –kısmen E. E. Berthels, "Persidskii istoričeskii roman XX veka", *Problemy Literatury Vostoka*, i, *Trudi Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk SSSR*, i, *Leningrad*, 1932, s. 111-126. Erişme imkânı olmayan daha ayrıntılı bir inceleme Franciczek Machalski, *Historyczna Powieść Perska*'dır, Krakov, 1952. Ayrıca bkz. E. G. Browne, *A History of Persian Literature in Modern Times (A.D. 1500-1924)*, Cambridge, (C.U.P.), 1924, s. 464 ve devamı ve Jan Rypka ile diğerleri *History of Iranian Literature*, Dordrecht (Reidel), 1968, s. 370, 372, 392-395. Eski tarihle ilgili modern Pers tarih yazımı için, bkz. C. A. Storey, *Persian Literature, a Bio-Bibliographical Survey*, ii/2, Londra (Luzac), 1936, s. 246 ve devamı; Y. E. Bregel tarafından oldukça genişletilmiş Rusça çevirisi, *Persidskaya Literatura*, ii, *Moskova* (Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury), 1972, s. 726 ve devamı.

fiilinin kökeni, anımsatmak lazımdır ki, “bulmak” anlamına gelen Latince bir fiildir ve Hristiyanlar için *inventio crucis* olarak bilinen “Hakiki Haçın Keşfi” bu isimle hâlâ kutlanır. Hakiki Haç keşfedenden, Hristiyan efsanesine göre, Roma İmparatorluğu’nu Hristiyanlaştıran ve hem Roma’nın hem de Hristiyanlığın tarihinin yeni seyrilerini çizen İmparator Constantinus’un annesi Azize Helena’dır.

Tarihi tanımlamanın ve bölümlere ayırmanın çok sayıda yolu vardır; geleneksel olarak bu, kim, ne zaman ve nerede sorularına cevap arayarak yapılır. Sonrasındaysa daha gelişmiş bir çağda konuya göre ne ve nasıl sorusu, entelektüel arzular için neden sorusu gelir; yöntem bakımından kaynakların türleriyle kullanımları; tarihtense tarihçinin ideolojik olarak işleviyle amacı ve başka faktörler söz konusu olur. Burada başvuru ve yukarıdaki değerlendirmelerden çıkan sınıflandırmayı şu üç başlıkta toplayabiliriz:

(1) Hatırlanan tarih. Bu, kısıtlı anlamıyla tarihtense geçmişe dair beyanlardan oluşur ve ileri yaştaki kimselerin öne sürdükleri şahsî hatıralarından bir uygarlığın, eski metinlerinde, klasiklerinde ve miras olarak aldığı tarih yazımında bir araya gelen canlı geleneklerine kadar uzanır. Bir topluluğun ya da milletin yahut başka bir varlığın, idarecilerinin ya da liderlerinin, şairlerinin, bilgelerinin, önemli olarak görerek hatırlamayı seçtikleri hem hakikat hem de sembol suretindeki kolektif hafıza olarak tarif edilebilir.

(2) Yeniden canlandırılan tarih. Olayların ve hareketlerin, kişilerin ve düşüncelerin, belirli bir safhada ve topluluk hafızası tarafından göz ardı edilmiş bir gerekçeden ötürü unutulmuş, ardından uzunca ya da daha kısa bir süre sonra akademik araştırmalar –kayıtların incelenmesi, toprak altında kalmış şehirlerde yapılan kazılar, unutulmuş yazı ve dillerin yeniden çözülmesi, böylelikle unutulmuş bir geçmişin yeniden inşa edilmesiyle (*reconstruction*) meydana getirilen tarihtir. Fakat yeniden inşa etmek en temel soruyu gerektirir ve inşa edilmek (*construction*) olarak daha doğru şekilde gizlenen işlemi saklamış olur. Kelimenin kendisi sürecin tehlikelerine işaret eder ve bizi üçüncü tür tarihe götürür.

(3) Yaratılan tarih. Bir amacı, daha öncekilerden farklı yeni bir amacı olan tarihtir. Kelimenin Latince ya da İngilizce manasına göre yaratılabilir / icat edilebilir; uygun olduğu durumda hatırlanan ve yeniden canlandırılan tarihten çıkarılarak yorumlanabilir; uygun olmadığındaysa uydurulabilir.

Şu ya da bu türden hatırlanan tarih, ilkel kabileden evrensel imparatorluğa, kabile kültüründen evrensel kiliseye kadar bütün insan toplulukları arasında yaygındır. Ayrıntıda eksik olduğu yerde bile insanların anladığı şiir ve sembol gerçekliğini bünyesinde barındırır; fakat arzu edilen kendilik imgesi değiştiğinde ve hatırlanan tarih artık buna karşılık gelmediğinde ya da destek vermediğinde yanlış hâle gelir ya da reddedilir. Dinî ve daha sonrasında dünyevî anma törenleriyle anıtlarda ve bunlarla ilgisi olan sözler ve ritüellerde –geçit alaylarında, dramada, şarkılarda, okunan şiirlerde, kroniklerde, biyografide, destanlarda, baladlarda ve bunların modern karşılıklarında, ayrıca resmî kutlamalarda, halk eğlencelerinde ve temel eğitimde korunmuştur.

Yeniden canlandırılan tarih esasen modern ve Avrupalı bir yaklaşım olan eleştirel bilimin keşif ve yeniden değerlendirmesinin sonucudur. Eskiler, birkaç istisna dışında eski tarihle ilgili değillerdi;¹⁰ aslında tarihin büyük bölümü, yeni Rönesans merakına kadar ya hatırlanmıştı ya da çağdaştı ve çoğu belirli bir amaç için kullanılırdı.

Tarihin yeniden yaratılması yeni bir icat değildir. Bu uzak eski çağlara uzanan ve çeşitli gayeleri dikkate alan kadim bir uygulamadır. Bir kez daha söylemek gerekirse, göçebe kabilelerin ilkel kahramanlık mitlerinden resmî Sovyet tarih yazımına ya da Amerikan revizyonizmine erişen geniş yelpazede, bütün topluluklara özgü bir unsurdur.

Masada ve Kûrus örneklerimize geri dönelim ve bunların sırasıyla Yahudilikle İran-İslam tarihinde yol açtıkları sorunların ötesine bakalım.

10 Örneğin A. Momigliano'nun "The Place of Herodotus in the History of Historiography", *History*, xliii (1958), s. 1-13 Herodotos hakkındaki değerlendirmelerine bakınız. Makale aynı yazarın *Studies in Historiography* isimli eserinde yeniden yayınlanmıştır, New York (Harper & Row), 1966, s. 127-142.

Tarihe Yahudi ilgi ve merakı belirli safhalardan geçer. Bunlardan ilki tarihin temel önemde olduğu Eski Ahit'tir. O zamandan bu zamana kadar Yahudi kimliğinin özü bir dizi tarihi olayla meydana getirilmiştir; bunlar İbrahim'in yetişmesi ve Keldânîlerin Ur şehrinde Mısır'a göç edişi, Yahudi kabilelerinin Mısır'dan çıkışı, Sînâ Dağı'nda yasanın gökten indirilişi, Yahudilerin Vadedilmiş Topraklara girişi ve onların sonrasında hâkimlerle kralların idaresi altındaki maceralarıdır. Eski Ahit'in tarihî ve tarihî olmayan kitapları tarihin dinî amacını oldukça açık bir hâle getirir. "Onlardan korkmamalısınız; fakat Tanrınız Rabbin Firavun'a ve Mısır'a yaptıklarını hatırlamalısınız; işaretleri, mucizeleri, güçlü eli ve Tanrınız Rabbin sizi oradan çıkarmak için uzattığı eli gözlerinizle gördünüz. Tanrınız Rab sizi korkutan bütün bu halklara da aynılarını yapacak ("Yasa'nın Tekrarı" VII: 18-19). Ayrıca: "Eski günleri hatırlayın, birçok neslin yıllarını aklınıza getirin. Babanıza sorun ve size anlatacaktır; yaşlılarınız size açıklayacaktır..." ("Yasa'nın Tekrarı" XXXII: 7). 105. Mezmur neredeyse bütünüyle tarihîdir. "Rabbi arayın ve Onun gücünü bulmaya çalışın; yüzünü durmaksızın arayın. Harikalarını, mucizelerini ve ağzından çıkan hükümlerini hatırlayın. Ey İbrahim'in soyundan gelenler, Onun kulu, seçtiği Yakub'un çocukları. O Tanrımız Rabdir. Hükümleri yeryüzünün her tarafını kapsar. Ahdini, binlerce nesle verdiği sözü hatırlar. İbrahim'le yaptığı ahitle İshak'la yeminini de unutmaz. Aynısını İshak'a da bir yasa olarak tekrarlamış ve İsrail'e dair kalıcı bir ahit yapmıştır."

Önemli siyasî ve dinî değişikliklerin gerçekleştiği Babil'in esaretten sonraki kurtuluşunun Yeşevası yüreklendirme ve kendini bilme bakımından tarih araştırması olarak öne çıkar. "Doğruluğu takip ederek Rabbi arayanlar bana kulak verin; yontularak şekil verildiğiniz kayaya ve kazılıp çıkarıldığınız çukura bakın. Atanız İbrahim'e ve sizi karnında taşıyan Sara'ya bakın; ben bir tek onu çağırdım ve kutsadım; onu çoğalttım." ("Yeşeva LI: 1-2).

Bu temalar "Tarihler", "Mezmur Yazarları" ve "Peygamberler"-de de aynı şekilde vurgulanmıştır. Bunlar günlük dualarda tekrar

edilir ve Yahudi yılının bayramlarıyla kutlanır. Yahudiler için eski tarihleri aslî nitelikte önemlidir ve Yehuda'nın yıkılışına kadar böyle kalır. O zamana dek büyük olaylar Eski Ahit'in kitaplarında kaydedilmiştir. Eski İbranilerin büyüyen ve kabileye, kraliyete, ruhbanlığa ve kehanete özgü olmak üzere çeşitli bakış açılarını da yansıtan tarih yazımına dair çok yönlülüğünün farklı safhalarını temsil eden değişik versiyonlarda ortaya çıktıkları doğrudur. Fakat hepsi de “yontularak şekil verildiğiniz kayayı ve kazılıp çıkarıldığınız çukuru bilme”nin önemine inanmakta ittifak etmişlerdir. Çukurun yeriyle kayanın yapısıysa bazı anlaşmazlıklara yol açmıştır.

İkinci Tapınak dönemi, farklı şekillerde ortaya konan tavra belirli bir değişiklik getirmiştir. Eski Ahit Yahudilerin Babil'deki esaretlerinden kurtularak İsrail ülkesine gidişlerini ve yeni tapınağı inşa edişlerini kaydeder; ancak bundan sonraki tarihî olaylar hakkında bize pek az şey söyler. Daha önceki dönemlerin siyasî ve askerî olaylarınınkine benzeyen bir anlatı yoktur ve yalnızca, her ikisi de küçük tarihî iki bayram olan Purim ve Hanukka'ya rastlanır. Bunlardan yalnızca ilki Eski Ahit'te bir kitap olarak yer tutar ve bize söylendiğine göre kanon içerisine belirli kuşku ve tereddütlerden sonra dahil edilmiştir.¹¹ İkincisinden ise hiçbir şekilde söz edilmemiştir.¹²

Purim yeni türden bir bayramdır; neredeyse Orta Çağ niteliğindeki ilk diaspora bayramıdır. Azınlık olarak yabancı idarenin altında

11 Bkz. *Talmud, Mo'ed, Megilla, 7a, 14a: Kudüs Talmudu, Megilla, 70d.*

12 Haşmonî krallarının hatıralarıyla onlara karşı düşmanlıklar geçmişte kaybolduğunda, Makkabî zaferlerine dair anlatının *Megillat Benê Haşmonay* ismiyle bilinen kısa bir İbranî versiyonu, belirli bir süre için yaygınlık kazanmış ve Hanukka esnasında sinagoglarda okunmuştu. Haham Keyrevanlı Nissim ben Ya'kov, *Esther Megillası*'na denk bir eserden de bahseder (İbn Şâhîn'in *Book of Comfort*, yayına hazırlayan Julian Obermann, New Haven [Yale University Press], 1933, s. 4; ismiyle İngilizceye çevrilen eserin Arapça asıl hâli; İbraniceye çevirisi J. W. Hirschberg, *Hibbûr Yafê Me-ha-yeşû'a*, Kudüs 5714 [1964], metinde s. 3; “Giriş” kısmıyla mukayese edin, s. 58-59. Abraham Kehana, *Sifrût ha-Historia ha-Yisra'elit* ile mukayese edin, Varşova, 5692 [1922-1923], i, s. 14 ve devamı ile M. Gaster, “The Scroll of Hasmoneans”, *Transactions of the 9th International Congress of Orientalists*, ii. kısım, 1893, s. 1-32 ile mukayese edin).

sürgünde yaşayan, umutlarını iyi bir kralın ya da kötü niyetli bir danışmanın insafına bağlamış, sonrasında kendi adlarına yardım müdahalesinin klasik bir şekli hâline gelmiş, Yahudi geleneğinin *Ştadlan* olarak adlandırdığı, yalvarış, bu yolla kendi insanlarına yardım edecek konuma erişmiş kişilerin, aracılık, ikna, teşvik, iyi yönetimin birleşimiyle saraya mensup erkek ya da kadın kimseler tarafından kurtarılmış Yahudilerle ilgilidir. Esther Kitabı, Şuşhan'ın sarayında Esther ve Mordecai'den çıkarak Musa bin Meymun aracılığıyla Kahire Sultanlığı'nda gelişen, günümüzde Washington'daki Yahudi lobicilere kadar uzanan *Ştadlan* için kaynak metin olarak tarif edilebilir.

Hanukka'nın kanon içinde sabit bir yeri yoktur; Esther gibi bir *Megilla*'ya bile sahip değildir. Ancak daha ilerideki zamanlarda Makkabî zaferlerinin bir İbranî anlatısına böyle bir statü kazandırma çabası ortaya konulmuşsa bu başarılı olamamıştır. Şimdilerde Hanukka'yı büyük Yahudi siyasî ve askerî zaferinin anılması, yabancı idareye karşı başarılı bir bağımsızlık mücadelesi olarak kabul etmek rağbet görür; İsrail elçiliklerindeki Hanukka partilerinin savunma ataşesi tarafından verilmesi de bir âdet hâline gelmiştir. Bu Hanukka'nın öneminin geleneksel yorumu değildir. Hahamlar görünüşe göre, asıl vurgularını onun bütünüyle dinî yönüne, ışıkların mucizesine yaparak ve Makkabîlerle onların askerî zaferlerine pek de önem vermeyerek bu bayramı siyasetten ve askeriyele ayrı tutmak için bilinçli bir gayret sarf etmişlerdir.

Makkabîlerle halefleri Haşmonîlerin hahamlar tarafından sistemli olarak küçük görülmeleri bile söz konusu edilebilir. Haşmonî monarşisi döneminde tarih kitapları kaleme alınmıştır fakat bunların Yahudiler tarafından korunmaması dikkat çekicidir. Yunanca çevirilerinde korunmuştur zira Makkabîler, Hristiyan kilisesi tarafından geriye dönük olarak aziz ve kahraman olarak benimsenmişlerdir. Makkabîlerin yazdığı kitaplar, Katolik kanonunca kabul edilen fakat Yahudi kanonun tanımadığı *Apokrifleri* meydana getirir. İbranî ve Ârâmî asılları kaybolmuş ve apokrif

Yunan çevirileri Yahudi geleneğince bilinmez. Rabbânî literatür bu türden tarihle ilgilenmez ve buna dair belirli bir güvensizliği dile getirir. Zamanın tarihine atıflar seyrek ve bütünü itibarıyla pek bilgilendirici değildir.

Bunun sebebini uzaklarda aramamak gerekir. Tarih yazımının temel amaçlarından biri otoriteye meşruiyet kazandırmaktır; Yahudilikteyse otorite rahipler ve monarşiden ayrılarak hahamlara kaymaktadır. Haşmonîler aynı anda hem rahipleri hem de monarşiyi bir araya getirmişlerdir; daha sonraki hükümdarlarsa Yahuda Makkabî'yle kardeşlerinin mücadele ettiği Helenistik uygarlığı benimseyerek Yahudiliğe ihanet etmişlerdir. Kudüs ve Babil'in iki büyük Rabbânî külliyyatından, daha otoriter ve daha fazla saygı duyulanının Babil külliyyatı yani Yahudi değil de Pers yetkisi altında gelişmiş olan külliyyat olması dikkat çekicidir.

Bir başka önemli nokta daha vardır. Hahamlar sözlü yasanın koruyucularıdır ve otoritelerini bundan aldıklarını iddia ederler. Buna göre onlar için yasaya tarihe dayalı bir yaklaşım tehlikelidir; zira sözlü yasanın kökenini sorgulamakla gelişimini ortaya koymanın otoritelerinin muhasebesini yapmak ve hatta ona zarar vermek tehdidini barındırır.

Tapınakla Yahudi devletinin yıkılmasından, bütün bu etkenler daha açık hâle geldiğinde yeni bir safha ortaya çıkmıştır. Rahipliğe ve kraliyete dayalı rekabet artık ortadan kalkmış ve hahamlar karşı çıkanı olmayan bir hâkimiyeti ele geçirmişler; otoriteleri Filistin'deki Patriarklık, Babil'deki *Gaonluk* ve başka yerlerdeki halefleriyle müesseseseleşmiştir. Tarih yazımına dair rabbânî merak pek azdır ve yalnızca sözlü yasayla onun izin verilen şerhlerine meşruiyet kazandırmakla ilgilenir. Onların tarihe dair yaklaşımları Musa'ya Sînâ'da sözlü yasanın vahyedilmesi hakkındaki hikâyelerde, sözlü yasaya yazılı yasayla eşit otorite çağdaşlık kazandırılmak suretiyle ve en iyi şekilde *Pirkê Abhoth*'ta gösterilmiş, nakil silsileleri içeren bir dizi anlatıyla örnek olarak sunulmuştur. "Musa, Tevrat'ı Sînâ'da almış ve Yeşu'ya teslim etmiştir; Yeşu'dan kavminin ileri gelenlerine

aktarılmış, bu ileri gelenlerse peygamberlere, peygamberlerse büyük sinagogun üyelerine vermiştir. Bu sonuncular şu üç şeyi söylemişlerdir: Adaletin yönetiminde sabırlı olun, çok sayıda talebe yetiştirin ve Tevrat'ın çevresine bir çit örün” (Birinci bölüm, *Mişna* 1). Bu, “büyük sinagogun üyeleri”yle haleflerinin otorite ve amaçlarını özet olarak sunar. Kralların ya da rahiplerin bu dizilişte bir yerlerinin olmadığına altını çizmek gerekir.

Sıklıkla olduğu üzere, kolektif hafıza dramatik bir olayı yakalayıp alıkoymuş; buna büyük ve sembolik bir önem atfetmiştir. Tarihî anlatı ayrıntısı konusunda çoğunlukla eli sıkı olan Talmudik literatür, Haham Yohanan ben Zakkai'nin savaş görmüş ve harabeye dönmüş Kudüs şehrinden nasıl kaçtığına, Romalı komutan Vespasianus'un karargâhına nasıl ulaştığına ve ondan, bir lütuf olarak, böylelikle Rabbânî Patriarhlığının merkezi hâline dönüşmüş küçük sahil kasabası Yavne'de Rabbânî bir medrese kurma iznini nasıl aldığına hikâyesine dair çok sayıda bahsin dışında beş tam versiyondan daha fazlasını sunar. Yohanan ben Zakkai, bazı versiyonlara göre bağnazların tedbirlerinden kendini kurtararak, hasta düşüp ardından ölmüş gibi yaparak şehirden ayrılmayı başarmış; sonrasında canlı bedeni sadık müritleri tarafından bir tabutun içinde taşınmış, görünüşte gömülmek üzere surların dışına çıkarılarak aslında Roma karargâhına götürülmüştür.¹³ Geleneksel tarihçiler bunda ruhun kılıç, Kudüs'ün Roma, Tanrı yasasının dünyevî güç üzerindeki zaferini görmüşlerdir. Daha somut bir ifadeyle, Haham Yohanan'la müritleri ve haleflerinde Yahudi kimliğinin koruyucularını ve Yahudilerin hayatta kalışının teminatçılarını, bütün bunların o zamana kadar dayandığı devlet, tapınak, şehir ve ülkenin bütünüyle yıkıldığı sırada görmüşlerdir. Dinî değerlerle daha az ilgili olan bazı modern eleştirmenler,

13 Farklı versiyonların bir analizi için, bkz. Gedalyahu Alon, *Mehqarim be-Toldot Yisra'el*, i, Tel Aviv (Ha-Kibbutz ha-Meuhad), 1967, s. 219-252. Ayrıca bkz. Jacob Neusner, *A Life of Yohanan ben Zakkai, ca. 1-80 C.E.*, ikinci edisyon, Leiden (Brill), 1970, s. 157 ve devamı.

Haham Yohanan'ın bir ceset suretinde gizlenerek hayatta kalışında acı bir uygunluk bulmuşlardır. Diğerleri Yahudilere, hepsinin soyunun mecazen, o bedenle onu taşıyanlardan geldiğini, Masada'yı kahramanca savunanlardan gelmediğini hatırlatmışlardır. Onların soyları kesilmişti.¹⁴

Rabbânî literatürde yalnızca bir askerî hadise bir dereceye kadar ilgi görmüştür. Bu da Simon Bar-Kokhba'nın MS 132-135 yıllarında Romalılara karşı başarısız ayaklanmasıdır. Sebebi oldukça açıktır. Bar-Kokhba, en büyük hahamlardan biri olan Aqiva'nın ve diğer birçok haham ve âlimin desteğini görmüştür. Onlardan aralarında Aqiva'nın da bulunduğu onu Romalılarca işkence edilerek idam ettirilmiş ve Rabbânî gelenek tarafından şehitlikle şereflendirilmiştir. Bar-Kokhba'ysa pek de saygı görmemiş ve bazı metinlerde yalancılık ve sahtekârlıkla suçlanmıştır. Onun bir Josephus'u yoktu ve hayatı hakkındaki bilgilere yalnızca dış kaynaklar, Rabbânî atıflar ve sikke-ler gibi diğer kalıntılar sayesinde ulaşılmıştır.

Orta Çağ'da Yahudi tarih yazımı literatürü dağınık ve zayıftır. Bu bakımdan daha erken dönemlere ait Yahudi tarih yazımıyla, Yahudi olmayan çağdaş tarih yazımıyla çarpıcı bir karşıtlık içerisindedir. Burada Hristiyan ve daha özel olarak İslam tarih yazımı söz konusudur; ancak Yahudi literatürü için başka konularda da durum budur. Yahudi tarih yazımı hem Yahudilerin yaşadığı ortamı saran topluluğun hem de diğer alanlardaki Yahudi biliminin entelektüel seviyesinden çok daha aşağıdadır.

Temel olarak her birinin işlevi olan iki ya da belki de üç türden oluşur. İlki hayatta kalanların dayanıklılıklarını sağlamlaştırmayı amaçlayan, katliamlar ve idamların kayıtlarının tutulduğu *Martiroloji* yani şehitnamelerdir. İkincisi tedrisat, hahamların birbirlerinin yerini alışı ve öğrenci ve öğretmenlerin tarihidir. Burada özellikle Samaritlere, Karaitlere ve diğer rakiplere karşı olmak üzere açık şekilde hahamların meşruiyetini güçlendirmek amaçlanır. Bu türün en iyi örneği Abraham ben Da'ud'un (1160-1161 yıllarında

14 Bu değerlendirmeyi Dr. Arthur Hertzberg'e borçluyum.

yazılmış) *Sefer ha-Ḳabbala* isimli eseridir. Bu eserde Eski Çağ'dan Filistin'in Patriarkları, Babil Gaonluğu, sonrasında Rabbânî geleneği Mısır'a, Kuzey Afrika'ya ve İspanya'ya getiren kollar aracılığıyla nakil silsileleri ele alınır.¹⁵

Yalnızca dolaylı yönden tarih yazımıyla ilgili olan üçüncü bir tür, geçmişle geleceğin bir tahmini olarak anlatan ve Mesih'in gelişini öngördüğünü iddia eden kıyamete özgü bir üsluptaki yazılardan oluşan kehanet literatürüdür. Bu türden metinlerin örnekleri Eski ve Yeni Ahitler'de de bulunur; Midraşim ve onunla ilgili yazılarda bunlardan çokça vardır.

Neden, diye sorar insan. Orta Çağ'ın Yahudi tarihçisinin, kendi Yahudi seleflerine, kendi Yahudi olmayan çağdaşlarına ya da başka bilim sahalarıyla meşgul kendi Yahudi çağdaşlarına göre bu zayıflığının sebebi nedir?

Bunun bir sebebi odaklanma eksikliğidir. Eski Çağ'da ve Orta Çağ'da tarih belirli bir odaklanmayı, bir ülkeyi, devleti, hanedanı hatta bir kurumu gerekli kılar; fakat bir fikri, konuyu ya da temayı gerekli kılmazdı. Yahudi tarihçilerinin bu çeşit bir odaklanışları yoktu. Böylelikle bir hâmi ya da sponsorları, tarih yazılarını sipariş verecek ve masraflarını karşılayacak birileri de yoktu. Ancak tarihçilerin de hayatta kalmaları gereklidir. Daha da önemlisi gerçek bir gerekliliğin olmayışındaydı. Yahudi halkının dinî bakımdan esas olan tarihi dinî yazılar, dua kitapları ve takvimlerde belirlenmişti. Bundan fazlasına dair ihtiyaç pek zayıftı ve *Martiroloji* yazarlarıyla Rabbânî nakil silsileleriyle karşılanmıştı.

Yahudi tarih yazımının zayıflığı yalnızca ihmalden değil somut olarak reddedişten de kaynaklanmıştır. Büyük teolog, hukukçu ve filozof Musa bin Meymun, Yahudi okuyucularına "Arapların arasında bulunan, ne bilgelik içeren ne de bedene yarar getiren fakat yalnızca zaman kaybından ibaret olan tarihî hadiseleri, kralların

15 Abraham ibn Daud, *The Book of Tradition*, Gerson D. Cohen tarafından yayına hazırlanmış ve İngilizceye çevrilmiştir, Londra (Routledge & Kegan Paul), 1967.

idarelerini ve Arap soyağacını tarif eden ya da şarkı kitaplarıyla benzer eserler”den uzak durmalarını tavsiye etmiştir.¹⁶ Ayrıca Musa bin Meymun’un kendisi de dinî ve hukukî yazılarında *Eski Ahit* döneminin tarihine sıklıkla atıf yapmışken Makkabîlerden ve sonrasında nadiren bahsetmiştir. Onun bu konuda verdiği bilgi parça parçadır ve görünüşe göre yalnızca Rabbânî kaynaklara dayanır.

Musa bin Meymun’un tarihi reddedişi Orta Çağ Yahudi bilginleri arasında oldukça genel bir düşünceyi ortaya koyar. Bu bakımdan Yahudi görüşüyle tarih yaklaşımlarındaki Şiî Müslümanların tavrı arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Sünnî Müslümanlar için tarih muazzam bir öneme sahiptir; hatta burada belirli bir aşkınlık söz konusudur. Onların inançları Peygamberin peygamber olarak görevlendirilmesiyle başlar; bu da tarihî bir hadisedir. Şartlar ve vahyin anlamı sonraki nesiller tarafından yalnızca hafıza ve kayıt, yazılı kaynaklar yani İslam’ın ilk tarihçilerinin eserlerinin korunması ve aktarılması sayesinde bilinebilir. Yahudiliğin sözlü yasasına denk düşen *Sünnet* esas olarak tarihî nitelikteydi. Müslümanlık inancına göre Peygamberin ölümünden sonra ilahî rehberlik bütün olarak Müslüman topluluğuna geçmiş ve topluluğun görüş birliği, yani önderleriyle öğretmenlerinin teamüller de bizzat Tanrı’nın iradesinin vahiy suretinde yeryüzünde ortaya çıkışıdır. Müslüman düşüncesinde Tanrı, topluluğunun günah işlemesine izin vermez. Buna göre topluluğun bütün olarak kabul ettiği doğrudur ve yaptığı da Tanrı’nın amacının bir ifadesidir. İslam’ın *Sünneti*, topluluğun görüş birliği, gelenek sayesinde öğrenilmiştir ve Müslüman teolojisiyle Müslüman yasasının temelini oluşturan geleneğin araştırılması yöntem açısından esas olarak tarihe dayanır. Bu bakımdan tarihin

16 *M. Sanhedrin* hakkında yorum, x, 1, yayına hazırlayan J. Holzer, *Zur Geschichte der Dogmenlehre in der jüdischen religionsphilosophie des Mittelalters: Mose Maimuni's Einleitung zu Chelek*, Berlin (Poppelauer), 1901. İngilizceye çeviren S. W. Baron, “The Historical Outlook of Maimonides,” *Proceedings of the American Academy of Jewish Research*, vi (1934-1935), s. 7-8; mukayese edin, aynı yazar, *History*, vi, 199.

araştırılması en önemli görevlerin asıl kısmını oluşturur; bununla bu hayatta sonraki hayata hazırlık yapılır.¹⁷

Şiî bakış açıysa bütünüyle farklıdır. Şiîler için Peygamber'den sonraki yegâne haklı halife olan Ali'nin öldürülmesinin ardından geriye kalan bütün halifeler gaspçıydılar ve tarih yanlış bir yöne sapmıştı. Müslüman topluluğu, âdeta günah içerisinde yaşıyordu. Vaziyet İslamî bakımdan Yahudi Galut'una denkti; hatta Galut'taki Şekkina, Sürgündeki İlahî Varlık söz konusuydu. Şiilik için gaspçı idarecilerin hareketlerinin, sapkın hukuk bilginlerinin hükümlerinin hiçbir değeri ve önemi yoktu. Sonuç olarak Şiî tarih yazımı, Sünnî tarih yazımına kıyasla zayıftı ve Yahudilerinkine benzer meselelerle meşguldü. Bunlar da Şiî şehitlerin ıstırapları, Şiî önderlerin, İmamların nakil zincirleri ve Yahudiler için olduğu gibi onlar için de tarihi kendi yoluna döndürerek yeryüzünde Tanrı'nın arzusunu tesis edecek Mesihimsi Mehdî'nin gelişinin alametleriydi.¹⁸

Ancak kendi tarihleriyle genel tarih hakkındaki Yahudi merakı Orta Çağ'da pek de eksik değildi. Abraham ben Da'ud Yahudi tarihini genel tarih çerçevesine koymaya çalışmış; böylece ilk Hristiyan tarihçilerin Kitâb-ı Mukkades'e dair kronolojiyle klasik kronolojiyi eş zamanlı hâle getirme kaygısını yinelemişti. Orta Çağ'ın gerçek anlamda tek tarihî Yahudi eseri olan *Yosiphon* bu uğraşı gözler önüne serer. Fakat Yahudi tarih yazımı asıl olarak Rönesans'la, yeni hümanizmle, yeni merakla ve dış etkilerin gettoya girerek Yahudi hayatıyla araştırma sahasına nüfuz etmesini sağlayan yeni temalarla başlamıştır. Joseph ha-Cohen (1495-1575) ve Samuel Usque (ölümü 1553'ten sonra) gibi kimseler, kendilerinden önceki Orta Çağ şahsiyetleri gibi *martirolojiler* kaleme almışlar; fakat bunu yeni yollarla ve kavramlarla yapmışlardır.¹⁹ Joseph ha-Cohen ayrıca

17 Bu konuda, ayrıca bakınız, Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, i, New York, (Harper & Row), 1974, s. xvii ve devamı.

18 Mukayese edin, B. Lewis, *atıf yapılan eser*, s. ii, 50 ve devamı.

19 Joseph ha-Cohen hakkında, bkz. M. Waxman, *A History of Jewish Literature*, ii, New York (Yoseloff), 1933, s. 474-476; Steinshneider, *Geschichtsliteratur*,

genel tarihle de ilgilenmiş ve Türklerle Frankların kralları hakkında bir kronik kaleme almıştır.²⁰ Venedik ve Türk tarihi ayrıca Giritli Yahudi tarihçi –daha doğru bir ifadeyle dedikodu yazarı– Eliyahu Kapsali'nin (yaklaşık 1490-1555) de dikkatini çekmiştir.²¹ Ancak bunlar, Rönesans döneminin Hristiyan tarihçilerine kıyasla ilkel ve kolayca aldanan nitelikte kalmıştır ve büyük bir tarih yazımı geleneğinin ürünleri olmadıkları açıktır.

Eleştiriye dayalı Avrupa yöntemini ilk kez Yahudi araştırmalarına uygulayan ve Eski Çağ ve Erken Orta Çağ Yahudi tarihini Yahudi dinî metinleri, Rabbânî yazılar ve gelenekle birlikte Yahudi dışı kaynaklarıyla bilimsel analizi kullanarak Eski Çağ ve erken Orta Çağ Yahudi tarihini ele almaya çalışan on altıncı yüzyıl İtalyan Yahudi Azariah de' Rossi (1514-1577)²² ile yeni bir aşama başlamıştır. De' Rossi bu yaklaşımından dolayı hahamlar tarafından inanca, ya da inanca olmasa da bu noktadaki kendi konumlarına dair tehlikeli görülmek kınanmıştır. Bu tavrı daha sonrasında Yahudi araştırmalarının on dokuzuncu yüzyıldaki büyük gelişimi boyunca ve hatta örneğin

s. 101-103. Samuel Usque Portekizce yazmıştır. *İsrail'in Kederleri için Teselli* isimli eseri Mendes dos Romedios tarafından 1906 yılında Coimbra'da üç cilt olarak yayınlanmıştır; Martin A. Cohen'in *Consolation for the Tribulations of Israel* isimli notlandırılmış İngilizce çevirisinin yayın tarihiyse 1965'tir (Jewish Publication Society of America).

20 *Divre ha-yamim le-malkhê Tsarfat u-vêt Ottoman ha-Toger*, 1554 yılında Sabionetta'da basılmış, sonrasında farklı edisyonları çıkmıştır. C. H. F. Bialloblotzky tarafından *The Chronicles of Rabbi Joseph ben Joshua ben Meir, the Sphardi* ismiyle oldukça yanlış bir İngilizce çevirisi iki cilt olarak 1835-1836 yıllarında Londra'da yayınlanmıştır (Oriental Translation Fund). Haham Joseph, Osmanlı tarihi için asıl olarak İtalyan kaynaklarına ve özellikle de Vicentino olarak atıfta bulunduğu (İngilizce çevirisi, i, sç. 275 ile mukayese edin) Vicenzalı Giovanni Maria Angiolello'ya dayanır.

21 Kapsali hakkında, bkz. Steinschneider, *Geschichtsliteratur*, s. 93-94; Waxman, *History*, ii, s. 474. Türk tarihinin tam bir edisyonu şu sırada İsrail'de basılmaktadır.

22 Azariah de' Rossi hakkında, bkz. Steinschneider, *Geschichtsliteratur*, s. 107; Waxman, *History*, ii, s. 516-522; S. Bernfeld, *Benê 'Aliya*, Tel Aviv (Dvir), 1930, s. 135-153.

Rav Tsa'ir adıyla yazan Amerikalı bilgin Haim Tchernowitz,²³ *Şulhan Arukh* ve Rabbânî yasa *Halakha*'nın bir tarihini yayınladığında, bunun –yani değişimle gelişim kavramı ve daha endişe verici olan eleştiri olasılığının kabulünün– kuşku dolu ve tehlikeli olduğuna inanan hahamların bazıları tarafından ıstıraplarından ötürü sert bir şekilde ayıplandığı modern zamanlara kadar devam etmiştir.

Yine de bu tür karşı çıkışa rağmen Yahudi araştırmaları, özellikle de Almanya'da varlığını sürdürmüştür ve günümüzde sağlam bir klasik ve genel eğitime sahip kimseler tarafından yürütülmektedir. Bunun önemli bir sonucu Yahudi okuyucular için ikinci tapınağın, Makkabîlerin, Haşmonî monarşisinin ve sonrasında Roma aleyhindeki Yahudi savaşlarıyla erken Hristiyan yüzyıllarının olaylarının yeniden hatırlanmasıdır. Bütün bunlar için tarihin ana kaynakları Yahudilik dışıdır ya da Yahudilik dışı dillerde korunmuştur; bu yüzden de geleneksel âlimlerle onların güruhlarınca bilinmemektedir. Bu yeni âlimlerin büyük çoğunluğu da haham ve dindar Yahudilerdi fakat ayrıca siyasî ve askerî meselelere dair ayırt edici ilgileri ve tarihi devletin ve devlet adamlarının hareketlerinin tarihi olarak görmeye eğilimli başta Alman olmak üzere Avrupalılardı. Almanya'da Jost, Herzfeld ve Graetz; Fransa'daysa Derenbourg, bu alanda önemli gelişmelere ön ayak olmuş, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın daha zayıf İbranî tarih yazımında geleneksel öğrenimden âlimane öğrenime geçişin dönüm noktası olan ve Doğu Avrupa'daki Yahudi entelektüellerin yeni kuşağı üzerinde kayda değer etki bırakan Isaac Halevi ve Wolf Yavetz gibi âlimlerin yazılarında yankı bulmuşlardır.²⁴

Yahudi geçmişine dair tavırların bu şekilde yeniden gündeme gelmesi yalnızca bilgince yazılarla değil, ayrıca kurgu yoluyla ve özellikle de romantik tarihî romanlarla başarılmıştır. Bunların büyük kısmı Almanca, birkaçı da İngilizceydi; fakat çoğu İbraniceye

23 Haim Tchernowitz hakkında, bkz. Waxman, *History*, iv, s. 1126-1128.

24 Bkz. Waxman, *History*, iii, s. 424 ve devamı. ("Jewish Science" hakkında); iv, s. 720 ve devamı.

çevrilmiş ve Doğu Avrupa'da oldukça okunmuştu. Grace Aguilar'ın *The Vale of Cedars*'ı, Disraeli'nin *Alroy*'u, George Eliot'ın *Daniel Deronda*'sı, Marcus Lehmann, Moses Wassermann, Ludwig Philippson gibi bir dizi Alman Rabbânî romancıları gibi kendilerince etkili olmuşlardır. Aralarında *Zikhrnot le-Bait David* (David'in Evinin Hatıraları) ismiyle İbraniceye uyarlanan eseri Doğu Avrupa'nın Yahudi okuyucularının çokça ilgisini çeken Hermann Reckendorf'un önemli bir yeri vardır.²⁵

İlk bakışta bunlar hâlâ Rabbânî görünümündü. Kahramanları Masada'nın savunucuları değil Ben Zakkai ile Yavne'nin adamları, Bar Kokhba değil de 'Akiva'ydı. Fakat kademeli değişim Siyonizmin yükselişi ve daha da fazla olarak Yahudi Yişuv'unun gelişmesi ve İsrail'de Yahudi devletin kurulmasını izledi. Bütün bunlar, teritoryal bir ulus olarak Yahudi kimliği, devlet olma durumu için gittikçe artan, çaresiz bir köken arayışına sebep oldu. Bu daha aşağı bir seviyede askerî kahramanlar bulma çabasıyla her şeyden öte siyasî, ulusal, teritoryal devamlılık, diasporanın sahasını daha da genişletme ve hahamlığın Herodianus monarşisinin çöküşünden beri elinde tuttuğu nakil zincirini devlete geri kazandırma uğraşı olarak görüldü. Günümüzde İsrail'de arkeolojiye dair milli tutku, aynı kökenlerini bulma acil ihtiyacının somut olarak toprakta görülen bir ifadesidir.

Yahudi benlik imgesi ve bunun tarih yazımına yansımaları, devletle tapınağın yıkılması ve Yahudi halkının sürülmesiyle değişmişti. Fakat dilde ve dinî metinlerde, hafıza ve anmalarda devamlılık korunmuştu. Hahamlar kendi meşruiyetlerinin kaynağı olduğunu iddia ettikleri eski geleneğe yalnızca el koymakla kalmamışlardı; aynı zamanda onun varisleri ve koruyucularıydı. İran ve diğer Orta Doğu ülkelerindeki durum bütünüyle farklıydı. Burada fetih ve bu halkların İslamlaştırılması sert değişikliklerle her şeyden öte devamlılıktaki kopuşa yol açmıştı. Müslüman fethi yeni bir din getirmişti; bunun yol açtığı değişiklikler, örnek olarak Hristiyanlıktan çok daha büyüktü. Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda zafer kazanmıştı;

25 Bkz. Waxman, *History*, iv, s. 160.

fakat bunu fetihle değil de dönüşümle yapmış ve Roma devletiyle Roma hukukunu korumuş, Latin ve Yunan mirasıyla birlikte yaşamayı öğrenmişti. İslam kendi devleti olan Halifeliği kurmuş; kendi dili Arapçayı, kendi dinî metni Kur'ân'ı getirmişti. Eski devletler ortadan kaldırılmıştı. Eski diller ve hatta yazılar unutulmuştu. Kopuş bir zamanlar düşünüldüğü ya da Müslümanların iddia ettiği kadar sert değildi ve birçok İslam öncesi âdet İslamî bir kisvenin altında varlığını sürdürmüştü. İslam'ın kendisinden önceki kadim geleneklerden habersiz olması söz konusu değildir; fakat yalnızca işe yarar bilgi olarak gördüğü felsefe, tıp, bilim, matematik ve benzeri, bu dünyada bedene yardımcı olan ve ruhu sonraki dünyaya hazırlayan öğeleri sahiplenmiştir. Müslüman bir bakış açısına göre faydalı bir geçmiş yoktu; bu yüzden de bazı küçük istisnalarla birlikte hem tarih hem de epik reddedilmiştir. Böylelikle benlik imgesinde, kurum kişiliği algısında ve Orta Doğu'nun İslamlaşmış halklarının kolektif hafızasında büyük bir kopuş meydana gelmiştir.²⁶

Bir Müslüman için ait olduğu topluluk İslam'dır. Onu ilgilendiren tarih Peygamberin, halifelerin ve onlardan sonra gelenlerin tarihidir. Onun kahramanları, kendi pagan ya da Hristiyan atalarına karşı alınmış olsa bile İslam'ın gazalarındaki kahramanlarıdır. Asıl tarih İslam'ın gelişiyile başlar; İslam öncesi tarih yalnızca iki şekilde varlığını korur. Bunlardan birincisi ve açık ara önemlisi, Kur'ân ve hadis içinde yer bulmuş Kitâb-ı Mukaddes ve kadim Arap tarihi öğeleridir; çok daha önemsiz olan ikincisiyse özellikle Arabistan ve İran'da olmak üzere, hemen önceki dönemin yerel hatıra ve kayıtlarıdır. Gerisi göz ardı edilmiştir. Arap fatihlerin ortadan kaldırdıkları İran monarşisi olan Sâsânîler Arap tarih yazımında bir yere kadar hatırlanmıştır. Daha eski tarih, İran'ın Ahamenişleriyle Partları, Irak'ın Asurlularıyla Babilliler, Suriye ve Lübnan'ın Ârâmîleriyle Fenikelileri unutulmuştur. Mısır'ın Firavunlarına dair bilgi bile yoktur; onların kayıtları meçhul bir yazıda ve ölü bir dildedir;

26 Bkz. F. Rosenthal, *Das Fortleben der Antike im Islam*, Zürich ve Stuttgart (Artemis), 1965.

devasa abideleri göz ardı edilmiş ya da kasıtlı olarak tahrif edilmiştir. Kur'ân'da kahramanı Musa olan bir hikâyedeki kötü kişi olan Mısır'dan Çıkış'ın Firavununun ismi dışında diğer firavunların isimleri de unutulmuştur.²⁷

Kadim geçmiş on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda yeniden tesis edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılında dünyada kadim Orta Doğu tarihine dair bilinenlerin tamamı Yunanca ve İbranice dillerinde yani kadim Orta Doğu'da kimliklerinin sürekliliğini sağlamış ve eski yazılarını muhafaza ederek hâlâ okuyabilen iki faal halk tarafından korunmuş metinlerden ibaretti. Bu tarih onların kolektif hafızlarının bir parçasıydı ve dinî metinleriyle klasikleri aracılığıyla onlar tarafından Hristiyanlığa aktarılmıştı. Fakat bu geçiş İslam için söz konusu değildi; zira Müslümanlar ne Kitâb-ı Mukaddes'i ne de klasikleri okuyabilirlerdi. Kûrus'un ismi Orta Çağ Avrupası'nda pek iyi bilinir ve uzak İzlanda sagalarında bile karşımıza çıkar. Ancak onun ismine İslam'da ve hatta İslam öncesi geçmişin reddedildiği ve somut anlamıyla yer altına gömüldüğü İran'da rastlanmaz. Kûrus'un yeniden canlandırılması uzun süre boyunca Avrupalı, ardından da Rus ve Amerikan bilgilerin çalışmalarının bir sonucu oldu ve Orta Doğu'nun Müslümanları tarafından yalnızca kademeli olarak kabul edilmişti.

Süreç Mısır'da Rosetta Taşı'nın ve ardından diğer kadim Mısır yazılarının çözülmesiyle, sonrasındaysa kadim Mısır tarihinin birkaç bin yılının yeniden canlandırılmasıyla başladı. Bu, başka iki önemli gelişmeye tesadüf etti. Bunların birincisi batı eğitiminin gelişmesiyle birlikte batı yazılarına daha kolay erişim ve milli kimlik kavramlarının da dahil olduğu batı kavramlarının etkisine çok daha açık olma durumuydu. Mısırlılar böylelikle etnik ve teritoryal ulus kavramını öğrenerek kendilerini ilk kez önce Hristiyanlık, ardından İslam olmak üzere diğer dinlere geçişlerinin öncesinde ve sonrasında süregelen bin yıllık bir varlık olarak görebildiler.

27 Kur'ân, X, 75 ve devamı; XXVI, 9 ve devamı; XXVIII, çeşitli yerlerde; XLIV, 16 ve devamı ve başka birçok atıf. Ayrıca bkz. *Encyclopaedia of Islam*, ikinci edisyon, "Banū Isrâ'îl" (yazan S. D. Goitein) ve "Fir'awn" (yazanlar A. J. Wensinck ve G. Vajda) maddelerinde başka referanslar verilmiştir.

Olumlu ikinci gelişme Mısır'ın Hidivlerle birlikte, ayrılıkçı emellere, dolayısıyla Mısır kavramını tarihî ve siyasî bir varlık yani Avrupalı anlamda bir ulus, böylelikle ulus oluşunu bir devlet hâline gelme ögesi olarak ifade etme niyetindeki zamanın görüşüne uygun şekilde yüreklendiren pratik gayeye sahip yerel ve otonom bir hanedan olarak ortaya çıkışıydı.

Firavunlar devri Mısır'ının tarihi Arapça olarak Mısırlılara ilk kez, Paris'te birkaç yıl geçiren ve 1868 yılında kadim Mısırlılar, Firavunlar, Ptolemaioslular, Romalılar ve Bizanslılar dönemini kapsayarak Arap fethiyle başlayan Mısır'ın Müslümanlar idaresi altındaki dönemiyle sona eren bir Mısır tarihi yayınlayan el-Ezher mezunu Şeyh Rifâ'a Râfi' et-Tahtavî tarafından sunulmuştur. Bu kitap türünün ilk örneği ve yalnızca Mısır'da tarih yazımı değil, ayrıca Mısırlıların bir ulus olarak kendilerinden farkında oluşları bakımından bir dönüm noktasıydı.²⁸ Bundan sonra arkeolojinin gelişmesi, başka kalıntıların gün yüzüne çıkarılması ve başka metinlerin çözülmesiyle Firavunlar devri Mısır'ının yeri Mısır benlik imgesinde iyice genişledi ve ikisi de farklı kimliğe, farklı hafızaya, farklı geçmişe sahip biri Mısırlı, diğeryse Arap-Müslüman olmak üzere iki kişilik arasındaki Mısırlı ruhunda süregelen bir gerilimi meydana getirdi. Bu gerilim, Firavun'un bir zalim, İsrail'in çocukları Benî İsrail'inse, önderleri ve peygamberleri Musa'nın peşinden kahramanlar, hatta kahramanların ötesinde Tanrı'nın lütfuna erişenler ve Tanrı'nın dünyadaki rehberliğini kazananlar olarak görüldükleri Mısır'dan Çıkış'ın Kur'ân'a özgü versiyonuyla daha da dramatikleştirildi. Günümüzde bu gerilim Firavunların varislerinin kendilerini Benî İsrail'in varislerine karşı savaşta olmalarıyla daha da şiddetlendi. Birtü'-Şâtî' –(Nil) Nehri(ni)n kıyısı– takma ismini kullanan Mısırlı bir kadın yazar, işi Altı Gün Savaşı'ndan hemen önce, Kur'ân'ın meseleyi yanlış anladığını ve Firavun'un aslında haklı olduğunu ima

28 Bkz. Gamal el-Din el-Shayyal, *A History of Egyptian Historiography in the Nineteenth Century*, İskenderiye (İskenderiye Üniversitesi Yayınları), 1962, özellikle s. 23 ve devamı.

eden bir makale yazacak kadar ileriye götürmüştü. Nebukadnezzar da şerefli bir atıftan payına düşeni alıyordu.²⁹

Arapça konuşulan diğer ülkelerde yeniden canlandırılmış kadim geçmişe tepki daha geç, daha yavaş ve bütünü bakımından siyasi olarak daha önemsizdi. Iraklılar Asur ve Babil'e belirli bir önem vermişlerdi fakat Mısırlıların kendilerini Firavunlarla tanımladıkları ölçüde tanımlamamışlardı. Lübnan'da Fenikeliler daha çok Maruniler tarafından benimsendiğinden Müslümanlar tarafından Arap ya da Pan-Arabizm karşıtı güç olarak reddedilmişlerdi. Suriye Halk Partisi ismindeki bir yapı tarafından Arap milliyetçiliğinden farklı, köklerini Suriye'nin kadim Ârâmî kültüründe arayan bir programın yürürlüğe konulduğu Suriye'de de benzer bir durum görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak Ârâmî uygarlığına ilgi göstermek bile tehlikeli hâle gelmiştir; zira böylelikle bunu yapan kişinin artık yasadışı kabul edilen Suriye Halk Partisi'nin bir destekçisi olma ihtimalini hatıra getirmektedir.

Pan-Arabizmin zirvede olduğu günlerde bu soruna dair bir çözüm Araplar dışındaki bütün kadim Sâmi halklarının geriye dönük olarak vatandaş kabul edilişiyle bulunmuştu. Bunun belli başlı amaçları vardı. İlk olarak bu ülkelerin Arap kimliğine vurgu yaparak destek oluyor ve Mısırlıların aşağılayıcı bir tarzda "Firavunculuk" olarak adlandırdıkları ve başka yerlerdeki buna benzer zararlı eğilimlerle karşılık verilmiş olunuyordu. İkincisiyse Arabizmin ömrü bin yıl daha fazla uzatılıyor ve kadim doğunun Sâmi halklarının bütün başarılarının tamamı ya da neredeyse tamamında hak iddiasında bulunulmasıyla insanlığa Arap katkısı geniş oranda arttırılmasıydı. Üçüncüsüyse Orta Doğu'daki Arap hak iddiası için daha erken bir tarihin benimsenmesi ve özellikle de Kenanlıların Arap olduklarının öne sürülmesiyle ilk İsrail yerleşimden daha öncesindeki bir tarihe atıf yapılarak

29 Bintü'-Şâtî', "El-Eb'âdü't-târîhiyye li-hâzihi'l-ma'reke" ("Bir Mücadelenin Tarihi Boyutları"), *el-Ehrâm*, 2 Haziran 1967; İngilizce çevirisi *Midstream*'de, XV (6), Haziran-Temmuz 1969, s. 61-63; mukayese edin S. Shamir, "The Attitude of Arab Intellectuals to the Six-Day War", *The Anatomy of Peace in the Middle East*, New York (1969), s. 6 ve devamı.

Filistin'e dair bir talepte bulunulmasıydı. Bunda daha öteye giden bir amaç daha vardı; Kartacalılar aracılığıyla kadim Arabizmin kapsamı Kuzey Afrika'ya kadar uzatılıyordu. Bu doktrine göre, hâlâ varlıkları devam eden, bu yüzden de dışarıda tutulan İsrailîlerin haricinde kadim Sâmîlerin tamamı Arap'tılar; yedinci ve sekizinci yüzyılların İslam genişlemesi bir fetih değil özgür kılıştı ve okul kitaplarında da bu şekilde, Arapların İran, Bizans ve diğer emperyalizmlerden olduğu gibi özgür kınışları şeklinde gösterilmişti.³⁰

Geçen yıllarda, Pan-Arabizmin gerilemesiyle birlikte buna karşı bazı tepkiler ortaya çıktı. Mısır'da Arap kimliğinden bağımsız olarak Mısırcılığın belirgin bir canlanması görüldü ve Bereketli Hilal'le Kuzey Afrika'nın ülkelerindeyse Fenikeliler, Ârâmîler, Kartacalılar ve benzerlerinden daha fazla söz edilir oldu. Ancak bunun büyük kısmı gizli kapaklıydı ve açık olarak siyasî olmaktansa aslında kültüre dayalıydı; zira Pan-Arabizm gerileyişinde bile halk önünde güvenli bir şekilde dile getirilebilen tek ideoloji olarak kalmıştır. Pan-Arabizme karşı tek açık direniş kendilerini er-Râfızûn, yani reddediciler olarak adlandıran ve dizeleri Arap fethinin gerisine gitme ve kökleri daha erken bir kimlikte arama arzusunu öne çıkaran bir şairler

30 Bkz. Anwar G. Chejne, "The Use of History by Modern Arab Writers", *Middle East Journal* (1960), s. 394 ve devamı; Arap örnekleri burada sayılmıştır. "Arap" Kenanlılar hakkında, bkz. İshak Musa el-Hüseynî, *Urûbâtı Beyti'l-Makdis*, Beyrut (Filistin Kurtuluş Örgütü), 1969 ve Muhammed Edîb el-Âmirî, *Urûbât Falastîn*, Beyrut (el-Mektebetü'l-Asriyye) 1972; Kuzey Afrika'ya yerleşmeleri, Kartaca'nın uygarlaştırılması misyonu ("dünyanın ilk demokratik devleti") ve Roma emperyalizmine karşı mücadeleleri hakkında bkz. Ahmed Tevfik el-Medenî, *Hâzihi hiye'l-Cezâ'ir*, Kahire (Nahda), 1956, s. 45 ve devamı. Siyasî bir örnek için, bkz. Arap hukukçular tarafından 1967 yılının Temmuz ayında Cezayir'de düzenlenen bir kolokyumun yayınladığı risale olan *La question palestinienne*, s. 22-24. Arap ülkelerinde (ve başka yerlerde) karşıt tarihî benlik imgelerinin birbirleriyle çatışmaları hakkında, bkz. David C. Gordon, *Self-Determination and History in the Third World*, Princeton, N.J. (Princeton University Press), 1971; G. E. von Grunebaum, *Modern Islam: the Search for Cultural Identity*, Berkeley ve Los Angeles (University of California Press), 1962; Wilfred Cantwell Smith, *Islam in Modern History*, Princeton, N.J. (Princeton University Press), 1957.

topluluğundan gelmişti.³¹ Bununla modern İsrail'deki "Kenanlılar" ve selefleri olan, tarihî Yahudiliğin yükselişinden önceki pagan seküler bir Yahudi ulusuna hasretle bakan şair Saul Çernikovski'yle sıkı bir benzerlikleri vardı.³²

Türkiye'de özel bir sorun olarak iki geçmiş değil üç geçmiş vardı. Hatırlanan geçmiş Osmanlı-İslam geçmişi idi; bu Osmanlı İmparatorluğu'nun ve yakın selefleri olan Orta Çağ İslam imparatorluklarının tarihine dayanan geçmişti. Bu, Osmanlı-Türk halklarının okul kitaplarında, şiirlerinde, edebiyatlarında ve öz farkındalıkta cisim bulmuş ortak, kurumsal bellekti. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların yeniden canlandırılan tarihi onları birbirinden farklı ve ayrı iki yöne götürmüştü. Bir yandan Türkiye'nin Türklerin gelişinden önceki yerel tarihi vardı; bu, Anadolu'nun Hitit zamanlarına uzanan fakat Yahudilerle birlikte hâlâ varlıklarını koruduklarından dolayı tabii olarak görkemli atalar olarak görülmeyen Yunanlar ve Ermeniler dışarıda olacak şekilde kadim halkları ve uygarlıklarını kapsar. İkinci yön Türklerin Türkiye'ye gelmelerinden önceki tarihleriydi; bu da Orta Asya araştırmalarına ve bütünüyle erken Türkî tarihine çıkıyordu. Bunların siyasî karşılıkları bir taraftan vatanseverlik yani ülkeye bağlılık; diğer taraftan Pan-Türkizm yani Türkçe konuşan bütün halkların ortak kimliğine vurgu yapan milliyetçi doktrindi. Arapların arasında çoktandır hâkim olan, yerel vatanseverlik değil de her ne kadar etkisi çoktan beridir sönmüş olsa da Pan-Arabizmdir. Türkiye'de Kemal Atatürk vatanseverlik yönünde bilinçli bir seçim yaparak Pan-Arabizmi reddetmiştir. Bu husus Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935'te benimsenen, siyasî kimlikle tarih yazımının arasındaki ilişkiyi canlı bir şekilde gösteren programındaki bir

31 Bkz. Muhammed en-Nuveyhî, "Difâ 'an şu'arâi'l-rafz", *er-Risâle*, 1 Eylül 1964, s. 14-18; aynı yazar (Mohamed al-Nowaihi imzasıyla) "The Battle of the New Poetry", *Texas Quarterly*, ix/2 (1966), s. 148-157.

32 Bkz. Eisig Selberschlag, *Saul Tschernikhovsky, Poet of Revolt*, Londra (East and West Library), 1968, s. 36 ve devamı. 1950'lilerin "Kenanlılar"ı için bkz. Baruh Kurzveil, "Mahutah u-meqorotêha şel tenu'at ha-İvrim ha-tser'irim", *Luah Ha'aretz*'in içinde (Tel Aviv, 1952), s. 107-129.

maddede açık şekilde sergilenmiştir. “Vatan; Türk ulusunun eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerindeki eserleri ile, bugün, üstünde yaşadığı, siyasal sınırlarla çevrilmiş, kutsal yurttur.”

İran’da da her ne kadar İranlılara daha geç gelmiş olsa da, Mısır’ın kilerle kıyaslanabilecek dikkat çekici arkeolojik keşiflerle metinlerin ve yazıların çözülüşleri olmuştu. İranlılar, Arapça konuşan halklar gibi Arap-İslamının içinde kimliklerini kaybetmemişlerdi. Diğer yandan İslam’ın ilk hücumunda fethedilen halklar arasında kimliklerini koruyan tek halk olmuşlardır. İranlılar İslam ve Arap alfabesini benimsemiş fakat Arapçayı almamışlardır. Kendi dilleriyle birlikte bağımsız kültürel kimliğe dair güçlü bir hissi korumuşlardır. Fakat bu siyasî değil de kültürel ya da en fazla kısıtlı şekilde siyasîydi. Arap fethinden bir ya da iki yüzyıl sonra İranlılar kendi milli tarih yazımı geleneklerini yeniden yaşatmaya çalıştıklarında bunu yapabilmek için pek de malzeme bulamamışlardı. Sâsânîler yalnızca hatırlanmış; onlardan öncekilerse bütünüyle unutulmuştu. İranlılar Firdevs’in büyük milli destanı *Şâh-nâme*’yle kadim İran’dan günümüze kadar Müslüman-İran tarih yazımının temelini oluşturan mitolojiye başvurmak zorunda kalmışlardı. Bir tezat olarak, ortak hafıza Eski Çağ’dan yalnızca iki tarihî ismi korumuştur. Kûrus, Serhas ve Artaserhas tamamen unutulmuştu. Darius, aynı isimde üç farklı hükümdara dayalı olarak karmaşık ve birleştirilmiş bir şekilde hatırlanıyordu.³³ Fakat çok daha önemlisi, Pers kahramanlık zincirinin merkezine yerleştirilen İskender’di. Sıklıkla gerçeğe olduğu gibi yabancı fatih yerel olmuş ve İskender efsanede kendi hakkının peşine düşen bir Pers prensi olarak temsil edilmişti.³⁴

Burada Norman Fethi’ni bir yıkım ya da kopuş olarak görmeyi reddederek William’ın tahtta kendi hakkını alan meşru bir iddianın

33 Bkz. *Encyclopaedia of Islam*, ikinci edisyon, “Dārā” maddesinin altında (yazan B. Carra de Vaux ve H. Massé).

34 Bkz. *Encyclopaedia of Islam*, ikinci edisyon, daha fazla referansların verildiği “İskandar” (yazan W. Montgomery Watt) ve “İskandar nama” (yazan A. Abel) maddelerinin altında.

sahibi olduğunda ısrar eden on yedinci yüzyılın İngiliz hukukçu tarihçilerinin argümanıyla açık bir benzerlik vardır.

Eski Çağ'a dair ilginin yeniden canlandırılması İranlı modern tarihçilerin, romancıların ve şairlerin eserleri sayesinde gerçekleşmiş ve zaman içerisinde mevcut hanedan tarafından benimsenerek devlet politikası hâline getirilmiştir. Bunun belirli amaçları vardır. Vatan toprağında bin yıl boyunca süren bir tür İran devamlılığıyla milli kimliği geliştirmek ve bunu birleştirici güç ve bağlılığın odağı olarak monarşi kurumuyla bağlamak bu amaçların başlıcalarıdır. Aynı zamanda milli bilinci güçlendirmek yoluyla din bilincinin zayıflatılarak İranlıların kendilerini öncelikle İranlı, ancak ardından Müslüman olarak görmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Kûrus iki bin beş yüz yıl önce ölmüş; her ne kadar başkaları tarafından onur duyularak hatırlansa da kendi halkı tarafından unutulmuştur. Masada'nın savunucuları da kendi halkı tarafından unutulmuş ve yalnızca yabancı bir hedef kitle için yabancı bir dilde yazan, sonradan din değiştirmiş bir kimse tarafından hatırlanmıştır. Ancak her ikisi de yeniden canlandırılmış, yeniden yorumlanmış ve her ikisine de kendi uluslarının modern tarihlerinde yeni bir rol verilmiştir.

YORDAM VE MESAJ

Bir toplumun kolektif hafızasının en eski ifadeleri genellikle edebîdir. Afrika'nın bazı bölgelerinde yıllık sığır buluşmalarında kabilelerin söylediği şarkılar kabilenin tarihini bazen üç yüzyıl geriye uzanacak şekilde kuşaklar boyunca kaydeder. Bu türden bellek öğelerinin kronolojisi kaçınılmaz şekilde belirsizken, bazı dış kanıtlarla sınanabileceği noktalar –bazı Portekizli, Arap ya da benzeri gezginlerin tanıklıkları– bunların özlerinde çarpıcı bir şekilde doğru olduklarını göstermiştir. Kadim Yunanların Homerik epiklerinin, eski İzlandalıların sagalarının, İslam öncesi Arapların savaş mitlerinin tamamı aynı temel amaca hizmet eder. İlkel bir halkın kahramanlık şiirleri yüksek sesle okunmak içindir ve dinleyicileri bir anlatı biçiminde bir kahraman ya da kahramanların mücadelelerden başarıyla çıkışlarına hayranlık duyulmasını sağlayarak, topluluğun moralini ve birlik gururunu güçlendirir. Anlatının yalnızca tarihî öğelerle sınırlı kalmasına gerek yoktur; mitoloji, din ve bütününüle kurguya da dayanabilir. Normalde genellikle sembolik şahıslarla örneklendirilmiş bir mücadeleyle, bir topluluktaki çatışmayla ilgilidir. Anlatının kahramanları olan sembolik şahıslar dış güçlerle çekişir. Bu dış güçler başka kabilelere ya da halklara mensup insanlar ya da insanüstü varlıklar olabilir. Bu türden kahramanlık şiirlerinde başarıların özünün, sonuçta değil de harekette ve hareket esnasında sergilenen niteliklerde yatması dikkat

çekicidir. Epik kahramanın her zaman başarılı olmasına gerek yoktur, kariyeri başarısızlık veya ölümle sona erebilir; fakat yine de mensubu olduğu kabilenin ya da diğer oluşumun onur ve cesaretini körüklemeyi amaçlar. Yahudiler arasında Masada kültü yenidir; ancak mesela Sırplar arasında 1389 yılındaki Kosova Savaşı bütün bir kahramanlık zinciri literatürüne konu olmuştur. Fakat Kosova, Sırbistan'da Türk hâkimiyetinin kurulmasına yol açmış bir yenilgidir. Şairler için önemli olan sonuç değil, Sırp savaşçıların ve kralın kahramanlığıdır. Kosova masalları Sırpların itaat altında kaldıkları yüzyıllar boyunca varlıklarını korumalarını sağlamıştır.

En ilkel halkların, topluluğun kolektif belleğini oluşturan ve üyelerinin bağlılığını yönlendirmek ve onları savaşla diğer türden mücadelelerde yüreklendirmeye yarayan şu ya da bu türden kahramanlık anlatıları vardır. Bu türden işlevsel anlatı literatürü tarihî olsun ya da olmasın, hiçbir şekilde ilkel halklarla sınırlı değildir. Ancak birincil epik –yani hâlâ kutladığı olayların içinde ya da hemen sonrasında yaşayan bir halkın içinden birdenbire çıkmış olan epik– olarak adlandırılabilir. İkincil epik çok daha yapay, daha edebî, uygarlığın daha ileri bir basamağında ya da daha yüksek bir toplumsal aşamada bir araya getirilmiştir ve bir amacı olan bir hâmi ya da hatta bir hükümdarın güdümündedir. Karşıtlığın klasik örneği Yunan ve Roma epiklerinin arasındaki farklılıkta görülebilir. Homerik şiirler kendiliğinden ve birincildir; Vergilius'un *Aeneis*'i benlik duygusuna sahiptir ve ikincildir. Bir kahraman toplumundan değil de imparatorluk toplumundan çıkmıştır; konusu yaşayan gelenek değil yaratılmış edebiyattır; uzak ve çoğunlukla hayalî bir geçmişe dayanır. Yalnızca yakınındaki topluluğun moralini güçlendirmeyi değil, Roma imparatoru Augustus'un yeni imparatorluk politikasını da yüceltmeyi amaçlar. Geçmişin çağdaş kahramanlık temsiliyle tasarlanmış edebî temsil arasındaki benzer farklılıklara Eski Ahit'in birçok pasajında da tesadüf edilebilir. İki tür de çok sayıda değişik yan mahsulle birlikte modern zamanlara kadar varlığını korumuş

ve hafızayla kurgunun arasındaki sınıra dokunmuş ya da bu sınırın ötesine geçmiştir. Günümüzde başta tiyatro, ardından sinema, sonrasında her şeyden fazla olmak üzere radyo ve televizyonla birlikte kitle iletişiminin gelişmesi, kurum kimliğinin popüler temsilinin kapsam ve etkisini oldukça arttırmıştır.

Topluluğun birlik hafızasının korunduğu ve beslendiği ikinci bir yol anmalar, bayramlar, oruçlar ve kutlamalardır. Yahudi yılının beş büyük bayramından biri, Pesah (Hamursuz), açık bir şekilde tarihîdir; insanlara her yıl, kadim Yahudi tarihinin merkezindeki bulunan hadise olan Mısır'dan Çıkış'ı hatırlatır. Diğer ikisi, Şavuout ve hasat bayramlarının tarihî bir çağrışımı vardır. Bunlardan ilki Sînâ Dağı'nda yasanın vahyedilişine, ikincisiyse Mısır'dan Çıkış'a atıfta bulunur. Daha küçük iki bayram olan Purim ve Hanukka, açık bir şekilde tarihîdir ve her yıl hatırlanan olaylarla ilgidir. Bunlara ek olarak çok sayıda daha az tarihî anma vardır; bunların önde geleni, tapınağın yıkılışı sabahında Ab ayının dokuzuncu günündeki oruçtur. Diğerleri Gedalya orucu, Babil hâkimiyeti altında Yahudiye'nin bilge valisinin ölümüne yas tutmak ve Yahudilerin başına gelen bazı talihsizlikleri anan ya da onların herhangi bir büyük tehlikeden kaçışlarının kutlamaları suretinde oruç gibi bir dizi küçük anmayı içerir. Eski Ahit'in ilk beş kitabı Pentateach'ta Şabat bile yalnızca dünyanın yaratılmasının değil, aynı zamanda Mısır'dan Çıkış'ın da bir kutlaması olarak neredeyse tarihî tabirlerle gösterilmiştir (Levililer XXIII: 29-43). Rab-bânî dönemin aslında yegâne tarihî metinleri anma bayramlarının ve oruçlarının listeleridir. Bunların içerdiği tarihî bilgi pek zayıftır.

Bu türden anmaların tesisi Orta Çağ ile birlikte sona ermemiş; mesela bir Yahudi topluluğunun yaklaşan bazı felaketlerden kaçışlarını kutlayan çok sayıda yerel Purim bayramıyla Orta Çağ'a kadar devam etmiştir.¹ Takvimde bu olaylara adanmış asıl tatillerin

1 Özellikle Mısır'da. Örneğin, bkz. Steinschneider, *Geschichtsliteratur*, s. 97-98; Arapça metin, yayına hazırlayan Nissim Abraham 'Anânî, *Megillat Purim Mitsrayim*, Kahire (Samuel Raḥamim), tarihsiz; Kehana, *Sifrut ha-historia*, ii, s. 77 ve devamı; J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, yeniden basımı New York (Ktav), 1970, i, s. 26-32; ii. s. 30-37.

dışında günlük ve haftalık Yahudi duaları, tarihî bakımdan önemli geçmişe çok sayıda atfı içererek, ibadetini yerine getiren Yahudi'ye okuduğu her duayla ve boğazından geçen her lokmayla birlikte ait olduğu topluluğun kuruluşu açısından önemli olaylarını hatırlatır. Bu en açık ve en etkili şekliyle hatırlanan tarihtir.

Romalıların da toplumsal ve kamu hayatında önemli bir rolü olan anma bayramları vardı. Bunların en önemlisi Roma şehrinin kuruluşunun, takvimlerinin başlangıç noktasının ve önceki monarşinin devrilmesiyle cumhuriyetin kurulmasının kutlanmasıydı.

Hristiyanlık tarihte tek bir olaylar dizisiyle ve her şeyden önce çarmıha gerilişin merkez olgusuyla başlar. Bu, Kutsal Cuma ve Paskalya bayramlarında, bunlara bağlı bütün törenlerle birlikte yıllık olarak kutlanır ve –Hilal ile Davud Yıldızı'ndan farklı olarak²– bir işaret ya da amblemle değil de merkezî tarihî olguyla Hristiyanlığın merkezî dinî inancının güçlü bir çağrışımı olan haç işaretinde simgelenmiştir.

Diğer büyük tarihî Hristiyan bayramı Noel'dir. Noel ile Paskalya arasındaki karşıtlık önemli ve dikkat çekicidir. Birisi İsa-Mesih'in doğumunu, diğeri ölümünü ve dirilişini anar. Paskalya Bayramı'nın Yahudi Pesah Bayramı'yla aşağı yukarı aynı zamana denk geldiği doğrudur; fakat çarmıha gerilişin tarihî bakımdan gerçekliğiyle yaşandığı tarih bakımdan ciddi bir şüphe yoktur. Diğer yandan İsa-Mesih'in doğumuysa oldukça farklı bir meseledir ve eleştirel araştırmalar İsa-Mesih'in doğum tarihi ve hatta doğum yerinin belirsiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 25 Aralık günü İsa-Mesih'in doğumgünü olarak nispeten geç bir tarihte benimsenmiş ve kutlanmaya başlanmıştır. Kış dönümüyle daha sonra Nors Yule'ünün de eklendiği özellikle Roma Saturnalia'yı kutlayan diğer bayramların bir Hristiyan benimseyiş ve uyarlaması olduğuna pek de şüphe yoktur.

Bu iki büyük tarihî bayramın yanında Hristiyanlığın tarihî bir temele dayanan çok sayıda başka bayramı vardır. Bunların arasında her biri, çoğu yerel önemdeki bazı tarihî günleri, dinî kahramanları

2 Mukayese edin, Gershem Scholem, *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, New York (Schocken), 1971, s. 257 ve devamı (Davud Yıldızı hakkında).

ya da şehitleri anan yıl boyunca sayısız azizler günü bulunur. Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da ayinler ve dua törenleri, hatırlanan geçmişin kurumsal belleğinin yeniden canlandırılması ve güçlendirilmesinde önemli bir paya sahiptir. Bütünü itibarıyla Hristiyan duaları, tarihe atıfları bakımından sinagogda okunan dualara göre daha kapalı ve daha az ısrarcıdır. Diğer yandan kilise, Hristiyan tarihinin büyük hadiselerinin görsel temsilleriyle bunu fazlasıyla telafi eder. Kiliselerdeki vitraylar, resimler ve heykeller, inananlara Hristiyan geçmişinin kurucu ve esas hadiselerinin sabit bir hatırlatıcısıdır.

Bir din olarak İslam Hristiyanlıktan da Yahudilikten de daha açık bir şekilde tarihîdir ve ortaya çıkışı daha belirgin bir şekilde tarif edilmiş bir tarihî olaylar dizisidir. Yahudiliğin kurucusunun ismini vermek zordur; Hristiyanlığın kurucusu çarmıhta eziyet gö-rerek ölmüş ve onun takipçileri yüzyıllar boyunca zulme uğrayan bir azınlık olarak kalmıştır. İslam'ın kurucusu hayattayken hükümdar olmuş; adaleti yönetmiş, ordulara hükmetmiştir. Geleneksel tarzda tarih onun kariyeriyle başlar. Belki de tam bu sebepten ötürü büyük Müslüman bayramları asıl olarak tarihî değildir. Muhammed Pey-gamber'in doğumuysa küçük bir bayram olarak kutlanır; çok sayıda yerel evliyanın doğum günleri de Hristiyanlığın daha önemsiz aziz-lerininkine benzer bir şekilde şölen ve şenliklerle anılır.³ Müslüman-lar ayrıca, görünüşe göre Yahudilerden, geçmişteki önemli olayların yıldönümlerini belirleyen tarihî *takvimler* tutma âdetini de almış-lardır. Bunun amacı kısmen anmalara yardımcı olmak, kısmen de geleceğin öngörülmesini kolaylaştırmaktır.⁴

3 Bkz. G. E. von Grunebaum, *Muhammadan Festivals*, New York (Henry Schuman), 1951, s. 67 ve devamı ve *Encyclopaedia of Islam*, ilk edisyon "Mawlid" (yazan H. Fuchs) maddesinin altında. Mekke ve Medine'ye hac, tarihî bir anma olmasa da bazı tarihî çağrışımları içerir. Kur'an'ın hem mabedin hem de hac müessesesinin kurucusu olarak kabul ettiği İbrahim'in hem de Muhammed Peygamber'in hatırasını anar.

4 Bazı Osmanlı takvimleri için, bkz. Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara (T.T.K), 1954.

Modern zamanlara kadar bu türden anmaların neredeyse bütünüyle dinîydi; görünüş itibarıyla dünyevî bir hadise olan Roma'nın kuruluşu bile rahipler tarafından kurbanlarla kutlanırdı. Kutlama yıldönümlerinin modern dizileri görünüşe göre Amerikan 4 Temmuz'uyla başlamıştır ve bu meseleye eleştirel bir tarzda yaklaşan Amerikan tarihçilerinin bu tarihin önemi üzerinde kesin olarak hemfikir olamamaları dikkat çekicidir. 4 Temmuz'da bir şey olmuş mudur ve gerçekten de o gün müdür? Fakat halkın hafızası bu türden bilgince inceliklerle ilgilenmez. Amerikan bağımsızlığının kazanılması uzun süren ve karmaşık bir süreçti; fakat halkın hayal gücü, çoğunlukla olduğu gibi onu yıllık kutlamaya uygun tek bir tarihte, tek bir dramatik olay hâline getirmiştir.⁵ Aynı şekilde birkaç yıl sonra, 14 Temmuz günü Bastille Baskını, uzun değişimler ve ayaklanmalar dizisi olan Fransız İhtilali'nin asılabileceği çivişi sunmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'yle Fransa'nın belirlediği şablon, şenlikler, konuşmalar, kutlamalar ve milliyetçi ya da devrimci enerjiyi güçlendirmek ve yeniden canlandırmak uğruna ilgili ulus için her ne şekilde olursa olsun, her biri bir fırsat sunan milli günler meydana getirilmesi yoluyla diğer birçok devlet tarafından izlenmiştir. Özgürlüğüne erişme ya da devrim sıkıntılarını çekmeyen eski uluslar bile, örüntüye uyma zorunluluğunu hissetmiş ve daha çok gelişigüzel bir şekilde milli bayram olarak bir azizin gününü ya da bir tarihî olayı seçmişlerdir. Eski anayasa ve İngilizlerin kadim özgürlüklerinin bunlar için bir kuruluşun gününün öncesinde uzandığı İngiltere'de, resmî olarak ve kalıcı şekilde haziran ayının başı olarak belirlenmiş hükümdarın doğum günü, kutlama için formel bir fırsat oluşturur. 1605 yılında Parlamento'yu havaya uçurmakta başarısız olan Katolik komplocu Guy Fawkes'la ilişkilendirilmiş imgelem, her 5 Kasım günü hâlâ havai fişekler ve *-guys / adamlar-* adı verilen temsilî kuklalarla kutlanır. Washington'da yüzden fazla elçilik ve temsilcilik vardır; bunların her birinin her yıl devlet

5 Örneğin Daniel J. Boorstin, *The Americans: The National Experience*, Londra (Weidenfeld ve Nicolson), 1966, s. 375'te tartışmaya bakınız.

görevlilerin davet edilmesini gerektiren en azından bir tane milli kutlaması olur ve anmaların gittikçe artan yükü kamu işlerin yürütülmesine ciddi bir engeldir.

Bazen asıl azmettiricileri oldukları bazı büyük tarihî olayları anmayı arzu eden yetkililer, yalnızca bir yıl dönümü belirlemekle tatmin olmayarak yeni bir çağ kurmaya çalışırlar.⁶

Dünyanın çoğu yerinde Eski Çağ'da olayları yeni bir saltanat ya da hanedanın başlangıcında tarihlendirmek pek yaygındı. Bu âdet bazı yerlerde hâlâ varlığını korur. Roma'nın kuruluşu ve İskender'in kariyeri daha genel ve geniş kapsamlı kullanımdaki takvimlerin başlangıç noktalarını oluşturur. Belirli bir başlangıç noktası olmayan bir din olarak Yahudiliğin belirli bir takvimi yoktu; fakat farklı takvimleri kullanmış, sonunda şimdiki çağda dünyanın yaratılmasını temel aldığını iddia eden bir takvimi kabul etmişti. Hristiyanlık ve İslam'ın her ikisi de yeni bir çağa başladıklarını tasarlamış ve birisi İsa-Mesih'in doğumunu, diğeryse Muhammed Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretini ya da daha kesin olarak bu olayın gerçekleştiği Arap yılının başını başlangıç tarihi olarak alan yeni takvimler benimsemişlerdir. Daha yakın zamanlarda hem Fransız devrimcileri hem de İtalyan faşistleri, başarılarının önemiyle iktidara gelişlerinin büyük anlamını yeni takvimler başlatarak göstermeye çalışmışlardır. İkisi de uzun süreli olmamıştır.

Hatırlanan tarihin başka, diğerlerine göre bazı toplumlarda daha önemli olan bir türü, varlığını koruyan görenek ve yasadır; gündelik hayatımızın hâlâ bir parçası olan yaşayan geçmiştir. İngiliz Ortak Hukuku (*Common Law*), Yahudi *Halahası* ya da Müslüman *Sünneti* gibi, esas itibarıyla, yargının hüküm ve teamülleriyle nitelik değiştirmiş eski âdetlere dayalı içtihat hukukudur. Bu türden yasayla yönetilen topluluklarda hukukçuların –bu kullanımıyla hahamlar ve ulemayla birlikte avukatları da içerir– rolü, yönettikleri yasalarla bunların yönetimini elinde bulunduran kurumların vücut bulmuş geçmişin hatırasının korunması açısından oldukça önemlidir.

6 Mukayese edin, Paul Couderc, *Le calendrier*, Paris (P.U.F.), 1946.

Son olarak, geçmişteki olayların bilgi ve şu anla gelecekteki beraberliği için kaydedilmesini açık amacıyla kaleme alınan tarih yazımı ve tarihî metinler vardır. Bunlar Eski Çağ'da kralların ve rahiplerin okuyabilenler için olaylara dair görüşlerini ibret olarak kaydettikleri—eski hükümdarlarla hâmilelerin kamu ilişkilerini ve propagandalarını içeren—kitabelerle başlar. Kitabeleri Eski Çağ'da ve Orta Çağ'da, çoğunlukla himaye karşılığında ya da beklentisiyle yazılmış farklı türden kronikler ve biyografiler izler. Gücü elinde bulunduranlar geçmişin sunuşunu büyük oranda kontrol ederek kendi otoritelerini destekleyecek ve meşru kılması ve önderlik ettikleri grubun haklarıyla üstünlüklerini öne sürecek şekilde temsil edildiğinden emin olmak isterler.⁷ Süregelen bu seyir, kayalardaki eski kitabelerden Orta Çağ anallerinde, modern okul ve ders kitaplarında ve Sovyetler Birliği'nde tarih olarak kabul edilen resmî mitolojide izlenebilir.

İnsanlığın gelişmesinin bütün aşamalarında bilgince merak diye adlandırılabilir olacak unsurla harekete geçmiş küçük azınlıklar ve bireyler olmuş gözükmemektedir. Fakat bunlar oldukça istisnaîdir. Esas itibarıyla tarihin yeniden canlandırılması Avrupa'da Rönesans zamanında başlayan bir hadisedir ve günümüze kadar asıl olarak Batı Avrupa uygarlığıyla onun dünyanın başka yerlerindeki kızlarının ve müridlerinin bir uğraşı ve başarısı olarak kalmıştır. Bazı bilginler için yalnızca bu tür tarih, tarih olarak adlandırılmayı hak eder; geri kalanı mit, efsane, gelenek, kronikler ya da yalnızca geçmişten ibarettir. Bilginin araştırmasının özüne has ve ayırt edici özelliği, önceden belirlenmiş sonuçlarla yönlendirilmiyor oluşu ya da böyle olmayı gerektirmesidir. Tarihçi bir iddiayı kanıtlamak için yola çıkmamalı, malzemesini amacı uğruna seçmemeli ya da bir belirli bir görüşe vurgu yapmamalı; kanıtın kendisini götürdüğü yere gitmelidir. Hiçbir insan, insanlık kusurlarından âzâde değildir; bunların arasında tarihi algılayışıyla sunuşunu belirli bir renge boyayabilecek bağılılıkları ya da önyargıları olabilir. Eleştirel, bilgince tarihçinin

7 Mukayese edin, J. H. Plumb, *The Death of the Past*, Londra (Macmillan), 1969, 1. bölüm, özellikle de s. 30 ve devamı.

esas özelliği, bu gerçekten haberdar oluşu ve önyargılarına boyun eğmek yerine bunları saptayıp düzeltmeye çalışmasıdır.

Tarihi yeniden canlandıranlar, tabiidir ki hatırlanan ve aktarılanları ele alarak işe koyulurlar. Ancak kendilerinden öncekilerin aksine, yalnızca geçmişin hatıralarını tekrar etmek ve aktarmakla yetinmezler. Bunun yerine onun boşluklarını doldurmayı ve hatalarını düzeltmeyi amaçlarlar; gayeleri kesinlik ve anlayıştır. Sıklıkla elde edilen bir sonuç ve belki de bazen de uğraşlarının bir amacı, geçmişini inceleyerek onu yok etmeleridir. Özenle saklanmış hatıraların titizlikle ve eleştiriye tâbi tutularak incelenmesi onların yanlış ve aldatıcı olduklarını ortaya çıkarabilir. Bu keşif genel olarak kabul gördüğünde, geçmişin o kısmı önemini kaybeder. Böylelikle geçmişin bilgin yeniden canlandıranları, oldukça güçlü bir yıkıcı etkiyi uygulamaya koyabilirler. Bunun telafisi olarak yenilikler getirebilir ve kolektif hafızayı arındırarak zenginleştirebilirler.

Eleştirel tarih hafızaya dair bir hoşnutsuzluk ve onun eksikliklerini giderme arzusuyla başlar. Fakat birden farklı tür hoşnutsuzluk vardır. Eleştirel bilgin, hatırlanan tarihin ona sunduğundan hoşnutsuz olabilir; zira bunun yanlış, yetersiz ya da aldatıcı olduğunu düşünebilir. Fakat hoşnutsuzlukları başka bir nedenden kaynaklanan başkaları da vardır. Onlar tarihi olduğu gibi ya da kendilerine öğretildiği gibi değil, olmasını tercih ettikleri gibi yazarlar. Bu ekolden tarihçiler için geçmişi değiştirmenin amacı soyut bir geçmişi aramak değil, kendi zamanlarındaki gereksinimlerine ve gelecek için özelemlerine daha uygun bir imgelem elde etmektir. Amaçları geçmişi daha hoşnut edici bir şekilde değiştirmek, yeniden ifade etmek, başka bir yere yerleştirmek ya da hatta yeniden yaratmaktır. Burada geçmişi hatırlamanın toplumlar ve bireyler için iki ana amacını yeniden anımsayabiliriz. Bunlardan biri şimdiki zamanı –herhangi bir şimdiki zamanı, bazı şimdiki zamanları– açıklamak ve belki de doğrulamaktır. Birbirleriyle çelişen bağlılıkların ya da çatışan çıkarların olduğu yerde bunların her birinin kendi geçmiş versiyonu, belirgin olayların kendi sergileniş şekli olur. Dr. Plumb'ın dikkat çektiği

üzere, “Savaşan otoriteler savaşan geçmişler anlamına gelir.”⁸ Kadim Eski Çağ’dan geçmişin yaratılmasına kadar yani hafızanın iyileşmesine kadar seyir belirleyen ve belirlemiş olan bu durumlardır.

Geçmişin ikinci bir kullanımı, çok eski zamanlardan beri geleceğe dair öngöründe bulunmak ve hatta kontrol etmektir. Bu kadim Çin’in fal yazıtlarında, Babil’in kehanet levhalarında, Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların Mesihçi risalelerinde, Nostradamus’ta, Old Moore’un Almanagi’nda ve modern komünizmin Marksist-Leninist klasiklerinde kendini gösterir.⁹ Bunların hepsi aynı derecede güvenilirdir.

İcat ediş çeşitli türlerdendir ve belirli işlevlere sahiptir. Genel olarak amacı, geçmişini güzelleştirmek, geçmişte hoş gitmeyen her şeyi düzeltmek ve ortadan kaldırarak bunların yerine daha makbul, daha özendirici ve mevcut hedefe ulaşmayı daha kolaylaştıracak olanı koymaktır. Bu, kahramanlık sagalarında olduğu gibi kendiliğinde, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl yazınının büyük çoğunda olduğu gibi romantik ya da resmen himaye edilmiş veya dayatılmış olabilir.

Bunun çoğu edebîdir ve eski kahramanlık şiirleri geleneğini devam ettirir ya da tekrar eder. Meşhur Portekiz epiği *Os Lusíadas* [*Lusitanyalılar*] her ne kadar başka kaynaklardan türetilmiş ve biçimi bakımında neo-klasik olsa da, çağdaş olaylarla ilgilenir ve şairin de gururlu bir katılımcısı olduğu büyük Portekiz keşifleriyle

8 Mukayese edin, Plumb, s. 40.

9 Mukayese edin, Plumb, s. 62-64. Yahudi Mesihçiliği hakkında, bkz. G. Scholem, *The Messianic Idea in Judaism*; J. Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, İbraniceden İngilizceye çeviren W. F. Stinespring, Londra (George Allen & Unwin), 1956; Abba Hillel Silver, *A History of Messianic Speculation in Israel*, Boston (Beacon Press), 1959 (ilk baskısı 1927). Müslüman Mesihçiliği hakkında, en iyi kısa değerlendirmeler hâlâ “Mahdi” tabirine dair üç maddededir: D. S. Margoliouth, *Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics*’in içinde; C. Snouck Hurgronje, *Verspreide Geschriften*, i, Bonn ve Leipzig (Kurt Schroeder), 1923, s. 147-181 ve D. B. MacDonald *Encyclopaedia of Islam*, ilk edisyon. Ayrıca “Djafir” maddesine (yazan T. Fahd) *Encyclopaedia of Islam*, ikinci edisyon ve Malâhim” maddesine (yazan D. B. MacDonald) *Encyclopaedia of Islam*, birinci edisyon, bakınız.

fetihlerinin idealleştirilmiş bir versiyonunu sunar. 1929 yılında Filistin'deki ve 1947 yılında Keşmir'deki olaylar Arapça ve Peştun savaş şarkılarında gerçek kahramanca üslupta tasvir edilmiştir; farklı da olsa, Batı'nın Amerika açılımı ve kızıl derilerinin zapt edilişi benzer şekilde efsane ve baladlarda, neo-epik ve sahte epik kovboy efsane zincirleriyle, kızıl derili hikâyelerinde, şarkılarda, şiirde, kurguda ve filmlerde kutlanmıştır. Bunlar ve okul kitaplarıyla çocuk edebiyatı aracılığıyla Amerikan kurumsal öz farkındalığında Yunanistan'ın kahramanlık hatıraları ve Roma'nın imparatorluk bilinciyle denk bir tutar. Son zamanlarda Amerikan Batısının fethinin kendini kutlayan geleneksel görüşüne karşı belirli tepkiler gelişti; fakat bu tepkiler devrimlerinin bir parçası olarak Hispanik ve kızıl derili miraslarını ayırt etmeye ve kendilerini gitgide daha çok kızıl derili olarak tanımlamaya başlayan Meksika'daki geçmişe dair görüşteki değişimin hâlâ oldukça gerisinde kalmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Meksika'yı ziyaret eden Avrupalının bu iki ülkenin kızıl derililerine karşı yaklaşımlarındaki tezettan şaşkınlık duymaması imkânsızdır. Amerikalılar, suçluluk ya da benzer duygularla “kızıl derililere ne yaptıkları”ndan söz ederken, tamamen Meksikalılar, Avrupalı soyundan gelenleri bile, “İspanyolların onlara ne yaptıkları”ndan söz ederler. Tezat Diego Rivera tarafından Meksiko'daki Palacio Nacional'in duvarları yapılan geniş ve tarihî duvar resimlerinde sergilenmiştir.

Romantik hareket ve onun çocuğu olan tarihî roman geçmişin popüler imgesinin biçimlenmesi ve daha yaygın olarak saptırılmasında oldukça etkili olmuştur. Bu alanın öncüsü Sir Walter Scott'ın romanları, içlerinde hatırlanan ve yaratılan tarih arasındaki tezadı gözler önüne serer. Onun on dokuzuncu yüzyıl İskoçya romanları canlı ve özgün bir hatırayı yansıtır; Orta Çağ romansları yapay olarak inşa edilmiş; hiçbir zaman var olmamış bir geçmişin önünde temsil edilmiştir. Onun Büyük Fransız takipçisi Alexandre Dumas'yla geçmişin olması gerektiği gibi milli gurur olarak yeniden yaratmaya uğraşan sayısız taklitçisine örnek teşkil eden bu Orta Çağ

romanslarıdır. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başında Yahudi, Arap, İranlı ve Türk tarihî romancıları, yeni, seküler-eğitimli okur yazar kesimin benlik imgelerini bu uluslar arasında, geniş kapsamlı sonuçlarla birlikte meydana getirmişlerdir.

Geçmişin süslenmesi ya da idealize edilmesi hiçbir şekilde romantik ya da modern bir yenilik değildir; açık bir şekilde kurgu eserlerle de sınırlı tutulmamıştır. Geçmiş birçok gayeye hizmet eder ve bunları elde etmek için geçmişî eğip bükme sanatı uzak Eski Çağ'a kadar uzanır. Bu mitolojinin de bir parçasıdır; kitabelerle kronikleri, ders kitapları ve bir imgeyi yansıtmak ve bir davayı savunmak için kullanılan diğer medya dallarını etkisi altına alır.

Süslemenin belirgin bir örneği kurucu mit olarak adlandırılabilir. Çoğu ülke, halk ve güç, mütevazı kökenlerden çıkar ve yükseldiğinde ayırt edici olmayan başlangıçlarını iyileştirmek ya da saklamak için kendilerini eski ve daha büyük yerlere dayandırmaya çalışır. Mesela Romalılar gücü ellerine geçirdiklerinde Yunanlara göre aşağı olduklarını düşünerek soylarını Troyalılara kadar ulaştırmaya çalışmışlardı. Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üstünde hüküm süren Avrupa'nın barbar ulusları da aynı şekilde kendilerine soylu ve kadim atalar bulmak ve çeşitli barbar kabileler için bir dizi efsaneye dayanan Romalı, Yunan ya da Troyalı kurucular üretmişlerdi.¹⁰ Benzer şekilde İslam'da Afrika'da ve başka yerlerdeki yeni din değiştirmiş hanedanlar, kendilerine uzak Peygamberlik, Halifelik ya da hiç değilse Araplık kökenleri bulmuşlardır. Osmanlı sultanları kendilerini Selçuklulara ve bu sayede daha önceki İslam devletlerine bağlamaya çalışmışlar ve Avrupa ve Asya'nın çoğu hanedanı, eleştirel tarih yazımının doğrulayabileceğinden daha eski kökenlerden

10 Orta Çağ Avrupası'nın tarih yazımı mitleri için, bkz. R. W. Southern, "Aspects of the European Tradition of Historical Writing: i. The Classical Tradition from Einhard to Geoffrey of Monmouth", *Transactions of the Royal Historical Society*, v. dizi, 20. cilt, s. 173 ve devamı ve özellikle de s. 188 ve devamı. İslam'dan örnekler için, bkz. P. M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, Londra (Cass), 1973, s. 67 ve devamı ve 220 ve devamı; P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra (Royal Asiatic Society), 1938, 1. bölüm.

geldiklerini iddia etmişlerdir. Bazen bütün devletler ve uluslar, çoğu zaman içerideki ideolojik çatışmaların bir belirtisi olarak kökenlerini ve kimliklerini değiştirmeyi denemişlerdir. Mısır'ın Firavun ve Arap, Meksika'nın Aztek ve İspanyol yüzlerinin aralarındaki ilişki bunun örnekleridir. Değişen tarihî benlik imgesinin eşsiz bir örneği halkı Romalı olduğunu iddia eden Yunanlarla başlayarak Helen olduklarını iddia eden Bizanslılar olarak sona eren Konstantinopolis'in Hristiyan İmparatorluğu'dur.¹¹

Devrimler bile bir çeşit geçmişe gereksinim duyar ve daha yakın zamanlarda gerçekleşen isyanlar bir kenara bırakıldığında bile İngiliz, Amerikan, Fransız ve Rus devrimlerinin resmî mitleri, tarihçiler tarafından gün yüzüne çıkartılan –yani aslında tarihçilerin psikiyatri tedavisi görmeden bunu yapmalarına izin verildiği yerlerde– bazen tatsız gerçeklerde büyük oranda farklıdır. Devrimler ayrıca tuhaf derecede çarpıcı bir şekilde başka bir tür tarihî buluşu da sergiler; bu da model olarak görülen daha önceki olayların bilinçli taklit edilmesi ya da yeniden canlandırılmasıdır. Jakobenlerin Roma Cumhuriyeti hayranlıkları, Bolşeviklerin Fransız İhtilali'nin taklit edişleri hem hareketlerinde hem de daha fazla olarak ifade tarzlarında fark edilebilir. Geçmişin aynı türden yeniden canlandırılışı grotesk bir biçimde Nazi Almanyası'nda başın baltayla uçurulması ve Libya'da ceza olarak sakat bırakma eylemlerinin geri getirilmesinde karşımıza çıkar.

Geçmişin başka bir işlevi otoritenin meşrulaştırılmasıdır. Bu, bir bakıma süslemeyle aynı amaçtır; fakat hedefleri ve yöntemleriyle daha fazla kendine özgüdür. Bunun örnekleri ileri yaştakilerden ve peygamberlerden otoritenin miras alındığına dair Rabbânî iddialar ve onların sözlü yasanın ilahî kökenine hakkında öne sürdükleri kanılarıdır. Müslüman ulemasının görüşlerinde birleşimleri olan icmâları ve geniş bir hadis külliyyatını Muhammed Peygamber'e dayandırmaları da benzer bir durumu ortaya koyar. Bunun

11 Cyril Mango, "Byzantinism and Romantic Hellenism", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, xxxiii (1965), s. 29-43; Romilly Jenkins, *Byzantium and Byzantinism*, Cincinnati (Univ. of Cincinnati), 1963.

çok çarpıcı bir örneği on yedinci yüzyılda İngiltere’de monarşi karşıtları İngiltere’nin “kadim âdeti”yle “eski anayasa”sı kavramlarını ortaya attıkları kral ile parlamento arasındaki tartışmadır. Kral şayet otoritenin kökeni ve yasanın çıkış yeri idiyse, yasayı kendi isteğine göre değiştirebilirdi; bu da parlamento taraftarlarınca kabul edilebilen bir özellik değildi. Bu güçlüğün üstesinden gelebilmek için Britanya’nın eski anayasası ve İngiliz kadim âdeti doktrinini meydana getirdiler. Bunların kökenleri Eski Çağ’da kaybolmuştu; geçen bin yılda halk tarafından yaratılmışlardı; böylelikle değişime ya da itiraza tâbi olmayan belirli hakların tesis edilmesini sağlamışlardı. Norman Fethi bile –bir rejimin zor kullanılarak devrilmesi ve yerine fetih yoluyla yeni bir monarşinin kurulması– Fatih William’ı verasetini eski anayasaya uygun şekilde elde eden meşru bir hak iddiası olarak göstermek suretiyle bu düzene uygun hâle getiren parlamento yanlısı hukukçu tarihçileri şaşkınlığa uğratmamıştı.¹²

Meşruiyet iddiasında bulunmanın bir yolu birinin rejimini, burada yalnızca saygınlığı değil ayrıca otoriteyi de sunma amacına hizmet eden daha eski ve kabul görmüş bir ataya dayandırmaktır. Orta Çağ Avrupası’nda bol bol bulunan sahte soyağaçları ve uydurulmuş belgeler bunun iyi örnekleridir. Müslüman dünyada soylarının Peygamberin kendisine ya da İslam’ın ilk zamanlarının kahramanlarına dayandığını iddia ederek Müslümanların gözlerinde belirli bir meşruiyet kazanmayı başarmış çok sayıda hanedan da olmuştur. Dinî bir örnek, ana akım dışı kökenlerini saklamak ve Roma’ya her zaman işbirliği içerisinde olduklarını göstermek için sekte daha önceki tarihinin yazılması sayesinde yer bulmuş Lübnan’ın Mârûnî kilisesinin kalıcı ana akım oluşudur.¹³

12 Bkz. J. G. A. Pocock, *The Ancient Constitution and Feudal Law: a Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*, Cambridge (C.U.P.), 1957, s. 53.

13 Bkz. Kamal S. Salibi, *Maronite Historians of Medieval Lebanon*, Beirut (A.U.B.), 1959, özellikle s. 137 ve devamı; aynı yazar, “The Maronite Church in the Middle Ages and its Union with Rome”, *Oriens Christianus*, xlii (1958), s. 92-104.

Bazen hedefe düpedüz sahtekârlıkla ulaşılır. Constatinus'un Bağışı'nın kötü şöhretli vakası, İmparator Constantinus'un Papa Sylvester'le haleflerine verdiği diğer patrikler, piskoposlarla Roma, İtalya ve "batı bölgelerinin eyaletleri, yerleri ve *civitates*"inin dünyevî otoritesi üzerindeki manevî üstünlüğüne dair var sayılan ihsanı bunun başlıca örneğidir. Bu belge sekizinci yüzyılda papalığın iddialarını desteklemek için imal edilmiş ve bu, ilk olarak hümanist bilgin Laurentius Valla tarafında 1440 yılında açığa çıkarılmıştır. Bunu izleyen tartışma on sekizinci yüzyılın bitiminde, savunma davası sonunda terk edilene kadar sürmüştür. İslam'daki buna benzer sahte belge üretimleri Peygamber'e isnat edilen mektuplarla Halife Ömer'in Müslüman devletinin Müslüman olmayan tebaasına dayatılan kısıtlamaları belirlediği iddia edilen sözde Ömer Akdi'dir.¹⁴

Günümüzde bu türden sahte belgeler nadirdir fakat hiç de yok değildir. Modern zamanların en tanınmış –ve en başarılı– sahte belgesi kuşkusuz sözüm ona "Siyon Liderlerinin Protokolleri" diye bilenen ve Norman Cohn tarafından yerinde olarak bir "soykırım teminatı" şeklinde tarif edilen, sırasıyla Çarlık Rusyası, Nazi Almanya ve daha özensiz Arap hükûmetlerine hizmet etmiş metindir.¹⁵ Daha sık olarak ve daha gelişmiş topluluklarda arzu edilen sonuç geçmişin sessizce değiştirilmesiyle elde edilir. Yüzyılımızın totaliter hükûmetleri bu teknikteki başarılarını ustalıkla ortaya koymuşlardır.

14 Tarihteki sahte belgeler hakkında bkz. W. Ullmann, *A History of Political Thought: the Middle Ages*, Londra (Penguin), 1965, s. 80-85, 97-98 ve Plumb, s. 79-80. "Ömer Akdi" hakkında bkz. Antoine Fattal, *Le statut legal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrut (Imprimerie Catholique), 1958, s. 60 ve devamı; A. S. Tritton, *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects*, Oxford (O.U.P.), 1930, s. 55 ve devamı.

15 Norman Cohn, *Warrant for Genocide: the Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, Londra (Eyre & Spottiswoode), 1967. Protokollerin Arap yazarlar tarafından kullanımı hakkında, bkz. Y. Harkabi, *Arab Attitudes to Israel*, Kudüs (Israel Universities Press), 1972, s. 229 ve indeksi. Fransa Dışişleri Bakanı Michel Jobert 1974 yılının Ocak ayında Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğinde ona eşlik etme iznine sahip her bir Fransız gazeteciye yolculuk armağanı olarak "Siyon Liderlerinin Protokolleri"ni ve Yahudi karşıtı bir derleme verilmişti. (*Le Monde*, 29 Ocak 1974).

Bazen tarihî yaratanların amacı otoriteye meşruiyet kazandırmak değil yeni iddialar ve argümanlar, hatta bazen de eski kimlikle çelişen yeni bir kimlik ileri sürmek için otoriteyi zayıflatmaktır. Bunun açık bir örneği milliyetçi tarihtir. Milliyetçi tarihin tarihçi için önemi çoğu zaman pek azdır; fakat milliyetçilik tarihçisi için bunun değeri paha biçilmezdir. Bunun yükselişi ulusun temel siyasî varlık olduğu yeni düşüncesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Avrupa'nın devletlerinin çoğunun arazilerine göre belirlendiği ve hanedan monarşileri tarafından yönetildiği bir zamanda, yeni ve devrim niteliğindeki kavram, dil, kültür ve kökenle belirlenmiş ulusun asıl siyasî kimlik birimini oluşturduğu öne sürülmüştür. Bunu, devlet yapılarında ulus kimliklerini ifade etmemiş bütün ulusların şu ya da bu şekilde eksik olduğu; buna karşılık bir ulusun üzerine inşa edilmemiş herhangi bir devletin de şöyle ya da böyle ahlak bakımından bozuk olacağı görüşü izlemiştir. Ardından siyasî bağlılıkların büyük çapta güçsüzleştirilmesi ve başka yönlelere doğru seyredışı, sonundaysa Avrupa devlet sisteminin parçalanmasıyla, farklı kriterleri hesaba katan farklı kümelenmelerle yeniden teşekkülü gelmiştir. Yirminci yüzyıl, milliyetçiliğin yararlarını dünyanın geri kalan yerlerine kadar ulaştırmıştır ve kanlı hikâye henüz sona ermemiştir.¹⁶ Milliyetçi tarih yazımı hanedan geçmişini, eski bağlılıkları, hatta önceki topluluk kimliğinin temelini reddeder. Romantik dönemin çağdaşı olan milliyetçi tarih yazımı, geçmişin oldukça renkli bir versiyonunu ortaya koyar; bunun amacı eski kavramların yıkılarak yerlerine yenilerinin konulmasının teşvik edilmesidir. 30 Mayıs 1947 tarihli bir Suriye hükûmet kararnamesine göre tarihin araştırılması ve öğrenilmesinin amacı "insanların kalplerinde milliyetçi ve vatansever duyguların güçlendirilmesidir. Zira ulusun geçmişin bilinmesi, vatanseverce davranış için en önemli gerekçelerden biridir."¹⁷ Bundan daha açık ne olabilir?

16 Bkz. Elie Kedourie'nin *Nationalism in Asia and Africa* isimli eserindeki "Giriş" kısmı, New York (New American Library), 1970.

17 Alıntılanan Anwar G. Chejne, "The Use of History..." s. 392-393.

Diğer örnekler, var olan sistemi yeniden düzenleme daha ılımlı amacıyla reformcu tarih ve onu yıkıp yeniden yapma daha hırslı amaçlısı devrimci tarih yazımıdır. Bunların çoğu kökenleri geçmişte, sıklıkla bu uğurda inşa edilmiş geçmişte arar. On dokuzuncu yüzyılın Rus bilgini T. N. Granovski, “gerçek ve yaşayan Rusya’yı değil de eski bir hayaleti seven ve avare hayal güçlerinin yarattığı bir putun önünde boyun eğerek kendilerini küçük düşürenlerin bunakça yakınmaları” hakkında ağır sözler söylemişti.¹⁸ Bu türden putperestlik ve avare hayal gücü günümüzde dünyanın büyük kısmında hüküm sürmektedir.

Geçmişteki altın çağ miti ve ona eşlik eden kadim haklar ve ayrıcalıklar varsayımı da oldukça kabul görmüş bir kanıdır. Bu kanı, İngiliz kadim âdetine bağladıkları monarşi aleyhtarı davalarını haklı çıkarmak için İngiliz parlamento üyeleri tarafından kullanılmıştır. Bazen de bu gelenekleri Anglosaksonlara dayandırarak bu kavramı ilgili başka bir düşünceye, Cermen halklarının kendi vatanları olan ormanlarındaki eski özgürlükleri düşüncesine bağlamak suretine bürünmüştür. Bu görüş Alman romantikleri arasında oldukça desteklenmiş ve on dokuzuncu yüzyılın Alman liberalizminin ideolojik dayanağının bir parçasını meydana getirmiştir.

Milliyetçilik tutkusu Avrupa’dan Asyalılara ve Afrikalılara aktarıldığında, benzer düşünceler onların milliyetçi yazılarında da ortaya çıkmıştır. Bu görüşler, yabancı ve daha güçlü bir uygarlıktan fikirlerle kurumların ödünç alınması sürecinde güçlükleri kolaylaştırmada özellikle yararlı olmuştur. Ödünç alma zorunluluğu milli gurur için incitici ve yaralayıcıdır. Ödünç alınanın gerçekte hiç de yabancı olmadığı fakat yabancılar tarafından daha eski bir tarihte ödünç alınmış yerli bir şey olduğu gösterildiğinde zarar oldukça hafifletilir ve aslında zevke dönüştürülür. Müslüman uygarlığın kısmen Avrupalı bilim, kısmen doğu fantazisiyle beslenmiş

18 Alıntılan Leonard Schapiro, *Rationalism and Nationalism in Russian Nineteenth-Century Political Thought*, New Haven ve Londra (Yale University Press), 1967, s. 78-79.

zengin bir altın çağ mitolojisi, Avrupa'dan alınması gereken ne-redeyse her şeye İslamî bir köken sunarak bunun kabul yolunu kolaylaştırmıştır.¹⁹

Bu sürecin siyasî olarak daha açık bir şekli İngiliz tarzı kadim özgürlüğün Araplara ve Türklere uyarlanmış hâlidir. Böylelikle Arap versiyonunda kadim Araplar, yarımadalarında özgür ve demokratlar fakat otokrat Türklerin hâkimiyeti altına girdiklerinde bu özelliklerini kaybettiler. Türk versiyonunda, anavatanları olan Orta Asya'nın bozkırlarında özgür ve demokratlar fakat otoriter Müslüman Arapların nüfuzuna girdiklerinde bu özelliklerini koruyamadılar. Tabiidir ki bu iki hikâye de saçmalık derecesinde yanlıştır; fakat ikisi de bir anlamda doğrudur; zira hem Türkler hem de Araplar sıradan ilkel halklar olarak gelerek Türk ya da Arap hususiyetiyle değil de binyıllık otokratik ve bürokratik gelenekleriyle Orta Doğu'nun kadim uygarlığı aracılığıyla dönüştürülmüşlerdir. Ayrıca kabile mensuplarının ilkel özgürlüklerini demokratik olarak tanımlamak da bir dereceye kadar aldatıcıdır. Bu oldukça yanlış kullanılmış demokrasi tabiri her nasıl yorumlanırsa yorumlansın, devlette otoriteyi düzene koymanın bir yoluna verilen isimdir. Tabirin devletin olmadığı ve otoritenin de pek kısıtlı olmanın ötesine geçemediği göçmen kabile topluluğuna uygulanması mümkün değildir.

Bu tarz bir metodolojinin daha modern ve karmaşık bir hâli Amerikan faziletinin bir altın çağına doğru geriye bakan ve esas itibarıyla dünyanın bütün günahlarıyla suçlarını kendi ülkelerindeki mevcut düzene yoran Amerika Birleşik Devletleri'nin sözüm ona revizyonist ekolünün bazı yazılarında görülebilir. Gerçeklikle olasılığa dair amansız göz ardı edişleri ve oldukça yüksek ideolojik

19 G. E. von Grunebaum, *Modern Islam*; aynı yazar, *Studien zum Kulturbild und Selbstverständnis des Islams*, Zürich ve Stuttgart (Artemis), 1969, ii bölüm; W. Cantwell Smith, *Islam in Modern History*, Princeton, N.J. (Princeton University Press), 1957; Walther Braune, *Der islamische Orient zwischen Vergangenheit und Zukunft*, Bern ve Münih (Francke), 1960; B. Lewis, *The Middle East and the West*, New York (Harper & Row), 1966 (ilk baskı 1964).

motivasyonlarıyla bu yazarlar, Sovyet resmî tarih yazımının ne-redeyse bütünüyle eşit bir karşılığını ortaya koyarlar. Aradaki tek fark birisinin düzeni korumayı diğerininse yerine başka bir düzen getirmeyi amaçlamasıdır. İkisi de en derin anlamıyla, aynı derecede tarih dışıdır.

Radikal ya da devrimci muhalif grup, sonunda güç kazanmayı başardığında, bu grubun geçmişe dair taleplerinde ince bir değişiklik yaşanır. Geçmişin işlevi önceleri otoriteyi zayıflatarak ortadan kaldırılışını meşru kılmakken artık otoriteyi yani her ne kadar devrimci de olsa, yeni tesis edilmiş otoriteyi meşrulaştırmalıdır. Mesele bir yandan da ilkinin karşı yeni devrimleri haklı göstermeden başarılı bir devrimi haklı çıkarmak ya da yeni devirdiği bir otoritenin geri getirilmesinin yolunu hazırlamadan mevcut otoriteyi sağlamlaştırmaktır. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın siyasî istikrarsızlığı ve tarih yazımına dair kaosu, bu meselenin güçlüğü-nü gözler önüne serer. Belki bunun tek çaresi Sovyetler Birliği'nin bulup uygulamaya koyduğu yöntem olan tarih bilgisi ve yazımının üretim, dağıtım ve değiş tokuş araçlarının bütünüyle devlet tarafından kontrolüdür.

Tarihin icadını teşvik etme ve yönlendirmenin Sovyet tarzı devletin dayattığı kontrol ve yönlendirme dışında farklı yolları vardır. Bunlardan birisi himaye, diğeri halk nezdinde başarı, bir başkası resmî sahtekârlıktır –bir kilise tarafından uygulamaya konulduğunda dinî sahtekârlık olur–, bir başkası da ideolojidir. Bu yalnızca geçmişin şimdiki zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden yazılmasının gerektiği anlamına gelmez; ayrıca bir hizbin başka bir hizip üzerinde galip gelişyle şimdiki zamanda her değişiklik ya da yönetimdeki hizipte bir politika farklılaşması yaşandığında geçmiş yeni şimdiki zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden yazılmalıdır. Bir Sovyet tarihçisinin tarihçinin en zor işlerinden birinin geçmişi öngörmek olduğunu söylemesi boşuna değildir.

OLMASI GEREKTİĞİ GİBİ

“Olduğu gibi anlat!” der pek yaygın bir Amerikan sözü; belli ki Leopold von Ranke’nin meşhur “wie es eigentlich gewesen”, tarihi gerçekte olduğu gibi yazma öğüdünü, kuşkusuz bilinçsiz bir şekilde yansıtmaktadır.¹ Fakat bu görüldüğü kadar kolay değildir. Olup biten, bizim hatırladığımız, yeniden canlandırdığımız, bağ kurduğumuz sıklıkla pek üzücü bir şekilde farklıdır; sorularımıza cevaplarımız da araması güç ve bulması eziyetli olabilir. Bundaki cezbedici taraf, aslında olduğu gibi değil de çoğu zaman karşı konulmaz derecede kendi olmasını istediğimiz şekilde dile getirmektedir. Benim daha önce tanımlamaya ve gözler önüne sermeye çalıştığım tarihi okuyanlar için sunulan tarihin üç farklı tür malzemesi, hatırlanan, yeniden canlandırılan ve yaratılan tarih de budur. Şimdi de asıl olarak Müslüman dünyanın tarihinden alınan bir dizi özel örneğin üzerinde duracağım.

İlk örneğim Müslüman İspanya’nın kaybedilmiş şaşaasının yeniden canlandırılmasıdır. 1492 yılında, Müslümanların sekiz yüzyıl boyunca hüküm sürdükleri İber Yarımadası’nda Gırnata’nın

1 L. Ranke, *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*, Berlin (von Dunker ve Humbolt), 1874, s. vii. G. J. Renier’nin Ranke’nin bu sözle ne demek isteyip ne demek istemediği hakkındaki değerlendirmeleriyle mukayese edin; Renier, *History: Its Purpose and Method*, Londra (George Allen & Unwin), 1950, s. 130.

alınmasıyla son sığınakları düşmüştü ve aynı yıl Katolik hükümdarlar tarafından “Mağribîler ve Yahudiler”in İspanyol tacının hâkimiyeti altındaki her yerden sürülmesine dair bir emir çıkarılmıştı. Çok sayıda İspanyol Müslüman Kuzey Afrika’ya, pek azıysa Orta Doğu’ya kaçmış; Endülüs’ün kaybedilmiş topraklarının hatırası ve nostaljisiye bir süre varlığını korumuştur. On yedinci yüzyılın başında el-Makkarî ismindeki Faslı bir tarihçi, Müslüman İspanya’nın başından sonuna kadar tarihi ve edebiyatına dair geniş bir ansiklopedik eser kaleme almıştı. Müslüman tarihindeki bu kısmın ardından, Müslümanların bir zamanlar hüküm sürdüğü bu kaybedilmiş toprak, Müslüman dünyasında büyük ölçüde unutulmuştur. Bazı hatıralar, sürgüne gidenlerin soyundan gelenler arasında Kuzey Afrika’da yaşamaya devam etmişti; Doğu’daysa Müslüman İspanya’nın bir zamanların görkemli uygarlığının izleri bütünüyle yok olmuştu.

Müslüman tarihinin bu kısmının yeniden canlandırılması tamamıyla, bazıları İspanyol, bazılarıysa diğer farklı Avrupalı uluslardan Avrupalıların eseridir. El-Makkarî’nin Endülüs’ün şaşaasını öven uzun eseri ilk olarak Londra’da 1840 yılında, İspanyol bilgin Pascual de Gayangos’un eksik bir İngilizce çevirisiyle yayınlanmıştır.² Arapça metin ilk kez, ilk kısmının Hollandalı Dozy, İngiliz Wright, Fransız Dugat ve Alman Krehl’in ortak hazırladıkları bir edisyonuyla 1855 ile 1861 yılları arasında, Leiden, Hollanda’da gün yüzüne çıkmıştır.

Mağribî İspanyasının tarihi on dokuzuncu yüzyılın başında Avrupa’da oldukça ilgi toplamış; bir İspanya kültü romantik hareketin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Özellikle Washington Irving, Elhamra’nın gün batımındaki görkemi ve Müslüman İspanya’nın yok olmuş azameti hakkında yazmıştır. Fransız bir tarihçi olan Louis

2 Pascual de Gayangos, *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, Londra (Oriental Translation Fund), 1840-1843. On dokuzuncu yüzyılın İspanyol Arap dili ve kültürü uzmanlarına dair bkz. Manuela Manzanares de Cirre, *Arabistas españoles del siglo XIX*, Madrid (Instituto hispano-arabe de cultura), 1972. Avrupa’da genel olarak Arapça ve Arap kültürü araştırmaları hakkında, bkz. Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis den Anfang des 20 Jahrhunderts*, Leipzig (Otto Harrassowitz), 1955.

Viardot, *Essai sur l'histoire des arabes et des maures d'Espagne* [*İspanya'nın Araplarının ve Mağribîlerinin Tarihine dair Deneme*] isminde bir kitap kaleme almış, eser Paris'te iki cilt olarak 1833 tarihinde yayınlanmıştır. Pek fazla bilimsel niteliğe sahip olmayan, popüler yaklaşımda bir çalışma olmasına rağmen, Doğu'da kayda değer bir iz bırakmıştır. Müslümanların geçmişlerindeki İspanyol hikâyesini yeniden keşfedişlerinin tarihi bu kitabın İstanbul'da 1863-1864 yıllarında çıkan bir Türkçe çevirisinde kesin olarak belirlenebilir. Chateaubriand'ın *Benî Serrâc'ın Sonuncusunun Maceraları* isimli Mağribî İspanyasının romantik hikâyesinin bir Arapça çevirisi Cezayir'de 1864 yılında yayınlanmıştır.³ Viardot'nun eserinin Türkçe versiyonu dört cilt olarak 1886-1887'de, Endülüs'teki Müslüman merakının daha da arttığı bir esnada yeniden basılmıştır. Bu merak iki kaynaktan beslenmiştir. Daha önemli olan birincisi Müslümanların, Avrupa'nın Şarkiyat araştırmalarıyla ve özellikle de Avrupalı bilginlerin Müslüman hâkimiyeti altındaki İspanya üzerine yaptıkları çalışmalarla ilk kez olarak uluslararası Oryantalistler kongrelerine katılışlarıdır. Bu ikinci kaynak olan Osmanlı sultanı II. Abdülhamid'in 1886 yılında Arapça elyazmalarını bulmaları için İspanya'ya elçiler göndermesinin yolunu hazırlamıştır.

Bu Türkiye'den, Mısır'dan, diğer Müslüman ülkelerinden ve hatta uzak Hindistan'dan İspanya'nın Müslüman geçmişinin önemli yerlerini ve anıtlarını ziyaret etmek için seyahat eden uzun bir dizi hacıların ilkleridir. İspanya'nın Müslüman tarihine dair çok sayıda eser önce Arapçaya, Türkçeye ve İslam'ın diğer dillerine çevrilmiş; ardından yeni eserler kaleme alınmış; bu dillerde bir altın çağ olarak görülen yarı efsanevi Kurtuba'da mekân olarak alan koca bir oyunlar ve romanlar romantik edebiyatı ortaya çıkmıştır.⁴

3 H. Pérès, "Le roman, le conte et la nouvelle dans la littérature arabe moderne", *Annales de l'Institut d'Études Orientales* (Cezayir), iii (1937), s. 27'de listelenmiştir. Aynı hikâyenin daha sonraki çevirileri ve uyarlamaları 1909, 1918, 1922 ve 1925 yıllarında yayınlanmıştır.

4 Daha fazlası için, bkz. Bernard Lewis, *İslam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East*, Londra (Alcove), 1973, 1. 9. ve 10. bölümler; Aziz Ahmad,

Endülüs'ün Müslümanlar için cazibesini anlamak güç değildir. Bu, Fas'tan Endonezya'ya kadar Müslüman dünyasının geri çekilme hâli içinde olduğu ve Avrupa'nın iki ucundan ilerlemelerle –Batı Avrupa'dan Portekizliler, ardından İspanyollar, Fransızlar, Hollandalılar ve İngilizler; Doğu Avrupa'dan Ruslar, önce İslam'ın sınırlarına, sonrasında topraklarının iç kısımlarına kadar nüfuz etmişlerdir– Hristiyanlığın ezici gücüne gittikçe daha fazla boyun eğdiği bir zamandı. Endülüs kültü Müslüman entelektüeller arasında derin bir duygusal ihtiyaca karşılık vermişti. Aldıkları Avrupa eğitimi sayesinde kendi zayıflıklarının ve geri kalmışlıklarının üzücü bir şekilde farkına vardıklarında, kendilerini ayakta tutacak gücü ve ferahlığı Avrupa'daki büyük, zengin, uygarlaşmış ve güçlü bir Müslüman devletin, kendi düşlerine göre Avrupa uygarlığının rehberi ve önderi olan bir devletin hatırasında bulabilmişlerdi. Kendi gerileme ve yenilgi zamanlarında Elhamra'nın gün batımındaki görkeminde melankolik benzerlikler görebiliyorlardı. Endülüs'ün şaşıaası nostalji şairlerinin ve romancılarının gözde bir teması hâline gelmişti. İspanyol-Arap uygarlığının gerçek ve daha fazla olarak hayal edilmiş başarıları, Batı'nın yıkıcı etkisiyle bunun yol açtığını aşağılık duygularına cevap olarak gittikçe büyüyen, romantik ve savunmacı İslam tarih yazımı ekolü için kaynak metinleri sunmuştu.

Müslüman İspanya'nın tarih ve uygarlığından bütünüyle Batılı bilginlerin çabaları sayesinde haberdar olmuş olmaları kendi başına kabul edilmesi güç bir durumdu. Bu yüzden de bu gerçeklik çoğu zaman göz ardı edilmiş ve bazı Müslüman “tarihçiler”, Müslüman tarihinin bu görkemli kısmının ve Avrupa uygarlığına İspanya aracılığıyla devasa Müslüman katkısının kötü niyetli ve peşin hükümlü Avrupalı tarihçiler tarafından kasıtlı olarak gizlendiğini iddia edecek kadar işi ileriye götürmüşlerdi. Tarihin yaratıcıları, onlara hammaddelelerini sunan kâşiflere karşılıkları zayıf kalmıştı.

“Islam d’Espagne et Inde musulmane moderne”, *Études d’orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal*, ii, Paris (Maisonneuve & Larose), 1962, s. 461-470; Henri Pérès, *L’Espagne vue par les voyageurs musulmans de 1610 à 1930*, Paris (Adrien-Maisonneuve), 1937.

İspanyol-Arap tarihinin Müslüman yaratıcıları için İspanyol İslam sanatların ve bilimlerin çıkış noktası; Avrupa'nın uygarlığının en iyi ve en özgün yanlarını aldığı kaynaktı. İnanılır kılınmak için içinde yeterince gerçeklik ögesi bulunan bu doktrin, iki amaca birden hizmet ediyordu. Bir yandan fethedilmiş Müslüman halkların incinmiş gururları için avuntu sunuyor; diğer yandan Avrupa'dan alınan yeniliklere aslında bir Arap-İslam kökeni kazandırarak onları daha kolay kabul edilir kılıyordu.

Bu tarihçilerin İspanyol İslamı'na isnat etmekten özellikle zevk aldıkları niteliklerden biri, hoşgörü erdemiydi. İspanyol İslamî hoşgürüsü miti kendi başına tarih yazımının tehlikeleri ve belirsizliklerinin ilgi çekici bir örneğini sunar. Öncelikle kelimenin kesin olarak ne anlama geldiği sorunu vardır. Bazıları için hoşgörü, zulmün olmaması demektir. Ya da günümüzdeki durumda olduğu gibi Sovyet sözcülerinin, Yahudileri gaz odalarına göndermediklerinden ötürü Yahudi karşıtlığını öfkeli bir şekilde reddedişlerine karşılık gelir. Başkaları için hoşgörü ayrımcılığın olmamasıdır. Bu da herkesin ırk, inanç ya da kökene bakılmadan eşit haklara ve ayrıcalıklara sahip olmasıdır. O hâlde hoşgörü, zulmün olmamasıysa, bütünü bakımından İspanyol İslamı, hoşgörülü bir toplumdu ve Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılın başındaki serbest düşünceli tarihçileri, bunu Orta Çağ Avrupası'nın ya da hatta kendi zamanlarının Avrupası'nın uygulamalarıyla karşılaştırdıklarında, onu rahatlıkla hoşgörülü olarak tanımlayabilmişlerdir. Fakat hoşgörü ayrımcılığın olmamasıysa, İspanyol İslamı hiçbir zaman hoşgörülü değildi; bunun olduğunu varsaymamış ve böyle bir iddiada bulunmamıştı. Aslında kelimenin bu manasıyla hoşgörü, Müslüman hukukçular ve tarihçiler tarafından aynı şekilde bir erdem değil, görevin ihmali, gerçek inananların üstünlüğünün altını çizen, diğerlerineyse hoş görülen fakat daha aşağı bir yer veren İslam'ın kutsal yasasına karşı işlenen bir günahı.

İspanyol İslamî hoşgürüsü miti özellikle de bunu Hristiyan komşularını dövmek için bir sopa olarak kullanan Yahudi bilginler tarafından teşvik edilmişti.⁵ Günümüzdeyse bunu kendilerinin şu

5 Bkz. Lewis, *Islam in History*, s. 123 ve devamı.

ya da bu şekilde farklı amaçları için kullanan Müslüman bilginler tarafından benimsenmiştir. Saçmalığın son boyutu olarak Pakistanlı seçkin bir Müslüman bilgin, 1951 yılında yayınladığı bir kitapta, klasik dönemlerin Müslüman devletinin gayrimüslim tebaasından söz ederken şunları yazmıştır: “Hayat, inanç ve şereflerinin korumasına bütünüyle sahiptirler; onlara hiçbir iktisadî ya da hukukî yükümlülük dayatılamaz. Bütünüyle fırsat eşitlikleri vardır ve yasa önünde herkesle eşittirler.”⁶

Bu ifade neredeyse bütün yönleriyle yanlıştır. Ancak şahsen tanıdığım yazarı, hem âlim hem de dürüst biriymi ve tarihin kanıtıyla, şeriatın hükümleriyle ve günlük hayatında çevresinde tanıklık ettiği gerçeklerle açık bir şekilde çelişen bir iddiaya sınıksı bir şekilde inanmıştı. Tarihin yaratıcı gücü için bu çarpıcı bir delildir ve günümüzde dikkat çekici bir şekilde yaygın olan bir mitin kullanışlı ve açık olarak siyasî bir amaca hizmet edişinin güçlü bir örneğidir.

Bazen tarihin yeniden canlandıranlar tarafından sunulan malzeme bazı kabul edilmiş sorunları ortaya çıkabilir. Kuzey Afrika’lı büyük Arap tarihçi İbn Haldûn (1332-1406), genel kanıyla İslam’da ortaya çıkan tarihî düşünürlerin en büyüğü ve en özgünü; hatta gelmiş geçmiş tarihçilerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Eserinin ve aslında isminin Araplar arasında neredeyse unutulmuş olması dikkat çekicidir. Türkler tarafından hatırlanmış ve okunmuştur; Avrupalılar bilginler de ondan muhtemelen ilk kez bir Türk kaynağı sayesinde haberdar olmuşlardır. İbn Haldûn’un büyük tarihî eseri *Mukaddime* Fransız bilgin Etienne Quatremère

6 Khalifa Abdul Hakim, *Islam and Communism*, Lahor (Institute of Islamic Culture), ikinci baskı, 1953, s. 157-158. Müslüman hoşgörüsünün daha az tutkulu değerlendirilmeleri için bkz. Rudi Paret, “Toleranz und Intoleranz im Islam”, *Saeculum*, XXI (1970), s. 344-365; Francesco Gabrieli, *Arabeschi e studi islamici*, Napoli (Guida), 1973, ikinci bölüm (La tolleranza nell’Islam), s. 23-36; Tilman Nagel, Gerd-R. Puin, Christa-U. Spuler, Werner Schmucker ve Albrecht Noth, *Studien zum Minderheitenproblem im Islam*, Bonn (Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität), 1973; *Encyclopaedia of Islam*, ikinci edisyon, “Dhimma” (yazan Claude Cahen) ve Tritton Fattal’ın yukarıda atıf yapılan çalışmaları.

tarafından yayınlanmış; Fransızcaya başka bir Avrupalı bilgin, İrlandalı de Slane tarafından tercüme edilmiş ve İbn Haldûn'un beğenilerek kabul görmesiyle insanlığın entelektüel tarihinde haklı yerini alışı neredeyse tamamen Avrupalı tarihçilerin, sosyologların ve diğerlerinin çabalarının sonucuyla gerçekleşmiştir. Araplar kendi en büyük tarihçilerinden nispeten geç bir evrede haberdar olmuşlardır ve bu haberdar oluş beraberinde bazı sorunları getirmiştir. İbn Haldûn, gerçekten büyük bütün tarihçiler gibi sıklıkla kendi halkını da eleştirmiş ve Araplarla tarihte oynadıkları rolleri hakkında bazı ağır sözler söylemiştir. Mısırlı filozof Ahmed Fuad el-Ahvânî, Şarkiyatçıların İbn Haldûn'u bir tarihçi olarak nitelikleri değil de Araplığa saldırılarından ötürü kabul ettiklerini söyleyecek kadar işi ileriye götürmüştür.⁷ İbn Haldûn'un eserleri Araplara eleştiriler içeren yorumları yüzünden gerçekten de Irak Cumhuriyeti'nde bir süre yasaklanmıştır.

Orta Çağ'da Arap uygarlığının gerilemesi ve Arapların yabancı halkların hâkimiyeti altına girişleri, günümüzün Arap tarihçileri arasında ve acı veren ve vicdan muhasebesi yapan çok sayıda tartışmanın konusunu oluşturmuştur. Mesele ancak oldukça yakın bir zamanda onları rahatsız etmeye başlamıştır ya da bunun varlığından pek yeni haberdar olmuşlardır. Müslüman tarihçiler etnik tabirlerle düşünmeye alışkın değillerdi ve İslam'ı önderliğinin Araplardan İranlılara, Türklere ve başkalarına geçişi, Müslüman tarihçilerin gözünde önemli ya da özel bir dikkati gerektiren bir yer edinmemişti. Aralarında İbn Haldûn'un da bulunduğu yalnızca pek azı bu süreç hakkındaki bilincin izlerini sergilemiştir. İbn Haldûn bunu, Tanrı'nın Müslüman topluluğun refahı için, bir ırk gerileme ve çöküş mahkûm olduğunda önderlik etmesi için yeni ve daha taze bir ırkı getirmek suretiyle kendini gösteren hikmet ve takdirinin bir işareti olarak görür. Arapların gerilemesini ve Türklerin yükselişini bu tabirlerle açıklar.⁸

7 Ahmed Fuad el-Ahvânî, *el-Kavmiyyeti'l-'Arabiyye*, Kahire, 1960, s. 98.

8 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, v, Kahire, 1867, s. 371; İngilizceye çevirisi B. Lewis, *Islam*, i, s. 97-99.

Araplar kendilerini, Orta Doğu'da Osmanlı hâkimiyetin son aşamasına kadar Türk bir imparatorluğun içinde Türk bir ulusa tâbi bir Arap ulusu olarak değil de Müslüman sultanlar tarafından yönetilen büyük ve evrensel Müslüman devletlerinin sonuncusunun birbirleriyle kardeşi Müslümanları olarak görmüşlerdir. Milliyetçi tarihçiler, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Arap ulus devletleriyle Arap milliyetçiliğinin yükselişiyle birlikte tarihe geriye doğru bakmaya ve onu tersten yazmaya başlamışlardır. Çağdaşlarının haberdar oldukları ve bundan üzüntü duydukları Arap gerilemesi geçmişe bakıldığında apaçık ortadadır ve engellenmesi imkânsızdır. Bu yüzden bunun açıklaması yapılmalı; Arapların kendileri dışında sebepler, azmettiriciler bulunmalıdır. Çoğu tarihçinin cevabı Orta Çağ'ın büyük İslam uygarlığını yıkanlar ve esarete boyun eğdirenler olarak Türklerle Moğolları suçlamak olmuştur.⁹

Türklerin ve daha fazla olarak Moğolların gelişinin Orta Doğu'nun İslam uygarlığında değişikliklere yol açtığı kesindir. Bu değişiklikler bir bakıma Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne eşlik eden ve bunu izleyen göçlerle karşılaştırılabilir. Fakat Orta Doğu'nun illetlerini Moğol yıkımına ve Türklerin kötü yönetimine dayandırmak saçmalaktır. Burada belki de İsviçreli bir gazetecinin Suriyeli yüksek bir hükûmet yetkilisinde yaptığı gülünç ifadeyi alıntılatabilirim. "On üçüncü yüzyılda Moğollar Bağdat'ın kütüphanelerini yakmamış olsalardı, biz Arapların o kadar fazla bilimi olurdu ki atom bombasını çoktan icat ederdik. Bağdat'ın yağmalanması bizi yüzyıllar boyunca geri bıraktı."¹⁰ Ciddi Arap tarihçiler muhtemelen isimsiz "Suriyeli yüksek bir hükûmet yetkilisi" kadar ileriye gitmez fakat onun yorumlarının genel duyguyu doğru bir şekilde yansıttığına kuşku yoktur.

9 Ders kitaplarında pek yaygın olan bu görüşlere karşı itirazlar için, bkz. 'Abdü'l-Kerîm Garâ'ibe, *el-'Arab vel-'Etrâk*, Şam (Şam Üniversitesi Yayınları), 1381/1961; Abdallah Laroui, *L'idéologie arabe contemporaine*, Paris (Maspéro), 1970, s. 22-25; Halil İnalcık, "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries", *Middle East Journal*, vi (1953), s. 551-555.

10 Arnold Hottinger, "Patriotismus und Nationalismus bei den Arabern", *Neue Zürcher Zeitung*, 12 Mayıs 1957. Alıntıl原因 B. Lewis, *Islam in History*, s. 179.

Türkler ve Moğolların, tabiidir ki, oynadıkları rolün oldukça farklı, çöken bir toplumu kurtarmak, onu dış saldırılardan korumak ve yeni bir yaratıcı faaliyetin yolunu açmak olduğu tarihin kendi versiyonları vardır.

Türklerin İslam'da öne sürdükleri dikkat çekici erdemlerinden biri İslam dünyasını Haçlılardan kurtarmış olmalarıdır. Bu iddia-ya dair, Haçlıların hücumuyla karşılaşan ordular ve hükümdarların onlara engel olanları ve sonunda geri püskürtenlerinin ezici şekilde Türk olmalarının somut gerekçesine sahiptirler. Ancak Müslüman savunma ve karşı saldırısının Türklüğü Haçlı Seferlerinin yakın zamanlardaki Arap tartışmalarında pek de belirgin değildir.

Haçlı Seferlerine dair Müslüman tarih yazımının yaklaşımı bütünü itibariyle oldukça ilgi çekici bir konudur. Modern zamanlarda Haçlı Seferleri Müslüman tarihçiler tarafından saldırgan, fanatik Hristiyanların kendi hâlindeki bir Müslüman dünyasına saldırısı, Araplar üzerinde hâkimiyet kurmaya ve onları istismar etmeye çalışan Avrupalarının emperyalist bir işgali ve sömürüsü, daha sonralarıysa Balfour Deklarasyonu'yla İsrail'in bir çeşit öncülü olarak, Arap dünyasının merkezinde Batı tarafından desteklenen yabancı bir kuşatılmış bölge kurma çabası olarak gösterilmiştir. Haçlı Seferleri esnasında Müslüman tarihçilerin –sayıları oldukça fazladır ve geride hacimli eserler bırakmışlardır– Haçlı Seferlerini bu şekillerin hiçbirinde görmemiş olmaları oldukça dikkat çekicidir. Aslında, her ne kadar şaşırtıcı olsa da Haçlı Seferlerini hiç görmemişlerdir. Hristiyan Avrupa, İslamiyet'le Hristiyanlık arasında Kutsal Topraklarla kutsal yerlerin kontrolü hakkındaki büyük mücadelenin dikkatli bir şekilde farkındayken, çağdaş Müslümanlar böyle bir kavgadan habersiz kalmışlardır. Haçlı Seferleri döneminin devasa Müslüman tarih yazımında “Haçlı Seferi” veya “Haçlılar” tabirlerinin hiçbir şekilde geçmemesi kayda değerdir. Görünüşe göre çok sonraları Hristiyan Arap yazarlar tarafından gereksinim duyulana kadar bu tabirler için Arapça karşılıklar mevcut olmamıştır ve bunlar Arapçada genel kullanıma modern zamanlara kadar geçmemiştir. Dönemin

Müslüman tarihçileri Haçlılardan ya Franklar ya da Kâfirler olarak söz eder ve onlarla İslam dünyasının uzun Orta Çağ yüzyıllarının seyrinin şu ya da bu noktasında, şu ya da bu yerde çevresini saran barbar ve kâfir işgalciler arasında bir farklılık gözetilmemiştir.¹¹ Haçlıların Filistin'e ulaşması ve Kudüs'ün kaybedilmesi o devirdekileri için başka bir vilayetin ya da şehrin kaybedilmesinden daha fazla anlamı olmamış gözükmemektedir. Müslümanlar ancak Haçlıların etkisi altında ve onların kendi örneklerini izleyerek buna önem vermeye başlamış ve Kudüs'ün Selahaddin tarafından yeniden fethi büyük bir Müslüman zaferi olarak kutlanmıştır. Fakat Kudüs'ü geri alışlarından kısa bir süre sonra ona dair ilgilerini yeniden kaybetmişler ve hatta Sultan el-Melikü'l-Kâmil ile imparator II. Friedrich arasında yapılan anlaşmada onu çok istediklerinden Hristiyanlara geri vermeye razı olmuşlardır.

Haçlıların nihaî yenilgisi ve geri çekilmelerinin sonrasında bütün mesele unutulmuş ve ancak modern zamanlarda, bir kez daha Avrupa kaynaklarından alınmak suretiyle Müslüman ilgisi yeniden canlanmıştır. Bu, popüler tarih yazımı ile romantik romanlarla başlayarak ardından Müslüman tarihçilerin Haçlı Seferleri savaşlarında ve özellikle de Haçlı prensliklerinin yükseliş ve düşüşlerinde bizim zamanımızın olaylarına paralellikler görmeye çalıştıkları son birkaç yılda büyük bir gelişme göstermiştir.¹² Bazı Arap tarihçiler Haçlılar konusunu Avrupa'ya getirmenin peşine düşerek doğrudan Yahudi meselesine bağlamaya çalışmışlardır. Bu yüzden Kahire Üniversitesi'nin Orta Çağ tarihi profesörünün yazdığı bir makalede şu değerlendirmeler karışımıza çıkar:

11 Bkz. *Encyclopaedia of Islam*, ikinci edisyon, "Crusades" maddesinin altında (yazan Claude Cahen); F. Gabrieli, "The Arabic Historiography of the Crusades", Bernard Lewis ve P. M. Holt (editörler), *Historians of the Middle East*, Londra (O.U.P.), s. 98-107.

12 Bkz. Emanuel Sivan, "Modern Arab Historiography of the Crusades", *Asian and African Studies*, viii (1972), s. 109-149. Dr. Sivan'ın ele aldığı tarihçilerin arasında Arap tarihî romancıları da eklenebilir; onların öncüsüyse *Selahaddin ve Haşhaşiler* romanı 1910'lu yıllarda yayınlanan Corcî Zeydân'dır.

Tarih boyunca dünyanın çeşitli halklarının Yahudilere karşı nefretlerinin sebebi onların inançlarından değil de hareketleriyle davranışlarından [ve] aralarında yaşadıkları halklara karşı tavırlarından kaynaklanır. Bu, iyilik karşısında istismara, nankörlüğe ve kötülük yapmaya dayanan değişmez bir davranıştır... Avrupa'nın kralları, prensleri, şövalyeleri, piskoposları ve sıradan kimseleri, aralarında yaşayan ve ne etik, ne de bilince aldırان, onlar durmaksızın yoksullaşırken gittikçe daha da zenginleşen Yahudi toplulukların karşısında bulmuşlardır. Yahudiler acımasızca onların kanını emerek mallarına el koymuşlardır. Bu da başlı başına nefretin ... asıl özelliğı acımasızlık ve zararlılık olan bir topluluğa karşı öfke ve haksızlığa karşı kızgınlığın ana sebebidir... Orta Çağ'da Almanya'da Yahudilere karşı en büyük zulüm dalgası Haçlı Seferleriyle bağlantılıdır. Yahudiler, finans etkinliklerine sekte vuracağını düşünerek düşmanca bir tavır benimsemişlerdir. Bu yalnızca Batı'da değil, Doğu'da da böyle olmuştur. Aynı zamanda Birinci Haçlı Seferi'nin prensesler [asıl metinde böyle] ve şövalyeleri, kendilerini acımasızca istismar eden Yahudi hiziplerini geride bırakarak Doğu'ya gitmek için ülkelerini terk etmenin tehlikeli olduğunu düşünmüşlerdir. Haçlı Seferlerinin bir sonucu olarak şövalyeler ve prensler, Yahudilerden kurtulmanın dışında onlara karşı borçlarını ödemenin başka hiçbir yolunun olmadığını düşündüklerinde devasa malî yükümlülüklerin altında ezilmişlerdir. 1090 yılında Mainz ve Ren havzasının başka şehirlerinde geniş çaplı katliamlar görölmüş ve çok sayıda Yahudi öldürölmüştür.¹³

Arapçada Yahudiler hakkında yazılanlar arasında bu oldukça tipik bir yazıdır. Fakat Arap ölkelerinde yalnızca tek tük akademik tarihcinin bu seviyeye inebileceğini eklemek gerekir.¹⁴ Aslında pek azı

13 Sa'id Abdel Fettah Ashour, "Jews in the Middle Ages, Comparative Study of East and West", el-Ezher'de *The Fourth Conference of the Academy of Islamic Research, September 1968*, Kahire (Devlet Basım Ofisi), 1970, s. 497-499.

14 Diğer yandan Yahudi meselesinin "uzmanları" kan iftirası ve Siyon Liderlerinin Protokolleri'ni ve başka kavramları fazlasıyla kullanarak işi daha da ileriye götürür. İlki hakkında, Mısırlı bir İbranice profesörünün ortaya koyduğu bir örnek için, bkz. Hasan Zâzâ'nın 14 Kasım 1973 tarihli *Âhir Sa'at*'teki mülakatı. Protokoller hakkında bkz. yukarıda S. XXX.

Yahudi tarihiyle ilgilenmiştir. Daha çok Haçlılarla ve onların sundukları paralellikleri dikkate almışlardır.

Çıkarılacak ders ve elde edilecek avuntu açıktır. Haçlılar, Siyonistler gibi denizi aşır gelmişler, topraklarına yerleşip Avrupalı güçlerin yardımıyla Filistin’de bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bu devlet bir süre boyunca varlığını sürdürmüş ve Müslümanları birbiri ardına yenilgilere uğratmıştır. Fakat yavaş yavaş zayıflamış; Müslümanlar zaman içerisinde sonunda Haçlıları denize püskürtmek için gereken gücü toplamışlardır.

Ahlakî hüküm ortadadır. Bir hatta iki yüzyıl da sürse, İsrail’in sonu da aynı olacaktır. Haçlılar, öncü Siyonistlerdi; Siyonistlerse modern Haçlılardır; ikisi de birbirinin dengidir. Tabiidir ki bu yorum tarzında bazı güçlükler vardır; Haçlı karşıtlığının kahramanlarının istisnasız şekilde Arap olmayanlardan oluşması bunlardan yalnızca biridir. Selahaddin ve hanedanı Kürt’tü; geriye kalanların tamamı Türk’tü fakat bunu göz ardı ederek, yanlış yorumlayarak ya da daha dikkatli olanlar için Arap soy ağaçları uydurarak çözmek mümkündür. Doğal olarak İsrail’de Haçlı Seferlerine dair buna karşılık gelen bir ilgi vardır; İsrailli tarihçiler İslam’ın düşmanca dünyasıyla çevrili ve aşınmayla nihaî yok oluştan mustarip bir devlet kuran atalarına kaygılı bir merakla bakmışlardır. Arap tarihçilerin benzerlik aradıkları yerde, İsrailli tarihçiler farklılıkların peşine düşmüşlerdir ve hiç kimse aradığını bulmakta güçlük çekmemiştir.

Bizim zamanımızda tarih yazımının yenilikçi ve amaca yönelik olarak kullanımının çarpıcı örneği muhtemelen sömürgecilik, sömürgecilik sonrası ve son olarak sömürgecilik öncesi tarihin kaleme alınmasıdır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğini Asya ve Afrika’nın büyük kısmı dört büyük imparatorluk gücü olan Britanya, Fransa, Hollanda ve Rusya’yla, daha küçükleri Portekiz, Belçika ve İtalya’nın hâkimiyeti altına girmişti. Uzak Doğu’da Çin ve Japonya’yla Orta Doğu’da Türkiye ve İran bağımsızlığını korumuş; fakat yalnızca birkaç istisnaya birlikte Asya ve Afrika’nın geri kalanı emperyalist idareye boyun eğmişti. Avrupa’nın bütün imparatorluklarında bilginler

tarafından, hükmettikleri halkların tarihlerini, dillerini, kültürlerini ve kadim zamanlarını araştırmaya dair hatırı sayılır çabalar ortaya konulmuştu. Şarkiyatçıların emperyalizmin hizmetçileri oldukları ve onların araştırmalarının ve yazdıklarının emperyalist gereksinimlere hizmet etmeye yönelik olduğuna dair suçlamalar sıklıkla yapılır. Bu suçlamalarda bir miktar haklılık payı vardır; zira imparatorluk ve daha fazla olarak ticaret, Avrupalı bilginlere doğu metinlerini, belgelerini ve arşivlerini araştırma olanağı ve yollarını sunmuştur. Ancak Avrupalı büyük Şarkiyatçıların yaklaşımının ya da başarısının bir değerlendirmesi olarak suçlama gülünçlük derecesinde yanlıştır. Onlarından pek azı imparatorluk ya da ticaret çıkarlarının hizmetçileri veya çalışanlarıydı; büyük çoğunluğuysa emperyalist yönetimi etkin şekilde eleştiriyorlardı ve onların vatandaşlarındansa tebaasına karşı sempati duyguları besliyorlardı.

Yine de tarihi yazışları bilinçli ya da başka şekilde belirli bir amaç için ortaya koyanlar vardı. Bu imparatorluğun daha önceki kendinden daha emin zamanlarında, hükümdarların iktidarları suçluluk ve kuşkuyla zayıflamadan daha belirgindi. Söz konusu tavrı Sir Elliot'un 1849 tarihli, John Dowson ile yayına hazırladıkları, Müslüman Hindistan'ın Farsça ve Arapça kaynaklarının sekiz ciltlik İngilizce çevirisi *The History of India as Told by Its Own Historians* [*Kendi Tarihçilerinin Anlatımına Göre Hindistan Tarihi*] isimli esere yazdığı önsözde çarpıcı bir açıklıkla gözler önüne serilmiştir:

Her ne kadar bu eserlerin asıl değeri düşük olsa da, onları özenle inceleyecek kişilere gözlemlemeyi hak eden çok fazla unsur sunmaktan geri kalmazlar... Bizim yerel tebaamızı yönetimimizin ılımlılık ve eşitlik altında kendi paylarına düşen büyük yararlarla daha duyarlı hâle getireceklerdir. Bunlar yoluyla öğretime gidilirse, sıklıkla cehaletten ârî olmayan kimseler tarafından Müslüman Hindistan hakkında öne sürülen ihtiyatsız beyanattan kurtulmuş oluruz... Artık Hükûmetimizin idaresi altında en ileri derecede şahsî özgürlük seviyesini ve vatanseverlikle kendi mevcut konumlarının bozuluşundan yakınan fethedilmiş hiçbir ulusa

tanınmamış başka başka siyasî imtiyazları elde etmiş Babuların [üstünkörü İngiliz eğitimi almış Hintlerin] yüksek sesli ama anlamsız sözlerini dinlememeliyiz. Burada bahsedilen ciltlerin içine daldıklarında bu genç Brütüs ve Fokidalıların, özlemini çektiklerin karanlık dönemin günlerinde, gülünç fantazyalarının yalnızca dile getirilişinin bile sessizlik ve aşağılamayla değil de eritilmiş kurşun ya da kazığa oturtma daha sert terbiye yöntemleriyle karşılık bulacağını pek çabuk öğrenirlerdi... Bu kitapların dikkatli bir şekilde okunmasıyla, bizde ülkemize ve onun saygıdeğer kurumlarına dair sevgi ve hayranlığın yeşermesini sağlayacak birçok yararlı dersin verileceğini göreceğiz. Bu değerlendirmeler, geçmiş hanedanları kaba bir şekilde avutan debdebeli yanılsamaların ortadan kaldırılmasını sağlayacak ve –bu ülkeyi daimî evimiz yapmamıza ve onun gelişmesinden şahsî bir tatmin ya da menfaat elde etmemize engel olan bir kamu politikasına ve çekilmez bir iklime rağmen– dil, renk, din, âdetler ve kanunların hükümdarla tebaa arasındaki doğal sempatiyi imkânsız kıldığı, ister istemez yabancı bir sistemin özünde olması gereken çok sayıda bozukluk da bir kenara bırakıldığında, biz hâlihazırda yarım yüzyıllık hâkimiyetimiz esnasında, halkın kayda değer yararı için kendi benimsedikleri ülkede bizden öncekilerin bu dönemin on katı uzunluktaki bir sürede başardıklarından çok daha fazlasını başardığımızı gözler önüne serecektir. Böylelikle geçmişten kehanetler çıkarılmak suretiyle, geleceğe dair, gayretlerimiz sayesinde bu zamana kadar elde edilen başarıdan ilham alan ümit beslenecektir. Biz de Hindistan'ın İdarecileri olarak yüksek kaderimizi tayin etmek için bunları devam eden çabalarımızla sürdürmek için elimizden geleni yapacağız.¹⁵

Benzer kaygılar Sovyet bir bilgin tarafından “The State Archives of XIX Century Feudal Khiva” [“On Dokuzuncu Yüzyılın Feodal Hivesinin Devlet Arşivleri”] hakkındaki bir makalede de ortaya konulmuştur. Rus fethinden önce tam bir sefaletin içindeki ve

15 *Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan India*, i, Kalküta 1849, “Önsöz”, xx-xxx; alıntılایan P. Hardy, *Historians of Medieval India: Studies in Indo-Muslim Historical Writing*, Londra (Luzac), 1960, s. 8-9.

tahakkümün altındaki devletin kasvetli bir resmini sergileyen yazar, dikkat çekici “arşiv, Hive’nin köylüleri için sözüm ona dünya cenneti hakkındaki miti bütünüyle ortadan kaldırır” değerlendirmesini ağzından geçirerek, laf arasında öncelikle böyle bir mitin varlığını; ardından, onu yok etmeye dair Sovyet arzusunu ortaya çıkarmış olur.¹⁶ Aynı ruh hâli, her ne kadar Sir Henry Elliot kadar açık bir şekilde ifade edilmemişse de Fransızların Kuzey Afrika üzerine ve Çarlık ve Sovyet Rusyasının Kafkasya ve Orta Asya üzerine yazdıklarında da fark edilebilir. Amaç her zaman aynıdır: Bu da imparatorluğun gelişinden önce var olan rejimleri karalayıp onların yönetimini barbarca ve zalimane olarak tanıtarak fetih ve imparatorluk yönetiminin sürdürülmesini haklı çıkarmaktır.

Bu türden tarih imparatorluğun tebaasına olduğu kadar yöneticilerine de öğretilmiş ve yerel ve imparatorluk memurlarının entelektüel gıdasını sunmuştur. Bu gıda, yerliler arasında benlik davasına dair bütün eğilimlerinin önünü kesmekle aksi hâlde yerine getirmeye haklarının olmadığını düşünebilecekleri görevleri yapmakta yöneticilerin tutumunu sağlamlaştırma ikili amacına hizmet etmiştir.

Bu türden tarih yazımının sorgulanması ilk önce imparatorluk uluslarının bilginleri arasında başlamıştır. Britanyalıların öncesindeki Hindistan’ın tarihini ilk olarak daha iyi şekilde anlamaya çalışanlar İngiliz tarihçilerdir. Fransızların Kuzey Afrika’yı kurtardıkları barbarlık ve geri kalmışlık hakkındaki resmî mitlere itiraz eden ve bunları eleştirenlerse ilk kez Fransız tarihçiler olmuşlardır. Çarlık paternalizminin resmî öğretilerine karşı çıkan ve empati yoluyla Rus İmparatorluğuna tâbi halkların tarihini ve kültürünü anlamaya çalışan Rus tarihçiler, Sovyet Devriminden sonraki kısa süren özgürlük ara döneminde bütün bu unsurları küçültücü bir şekilde Tatar başlığı altında aynı kefeye koymuşlardır. Bütün bu ülkelerde bu bilginler, kendi çalışmalarını üstlenerek devam ettirmeye hevesli

16 M. Yuldashev, “The State Archives of XIX Century Feudal Khiva”, *Papers Presented by the Soviet Delegation at the XXIII International Congress of Orientalists*, Moskova (Akademiya Nauk), 1954, s. 221 ve devamı, özellikle s. 224.

yerli talebeler bulmuşlardır ve onların tarihçiler olarak emperyalizme katkılarını değerlendirsek de –bilgince yeniden buluşlarıyla– entelektüel malzemenin büyük kısmını sundukları milliyetçiliğin yükselişinde sahip oldukları büyük payı göz ardı edemeyiz.

Fakat milliyetçiler için yeniden bulunmuş malzeme yeterli değildi. Daha fazlası gerekliydi ve Britanyalılar, Fransızlar ve Hollandalılar sonunda çantalarını toplayıp ülkelerine döndüklerinde, geride bıraktıkları ülkelerin tarihçilerini yeni görevler beklemişti. Günümüzde Avrupa imparatorluklarından yalnızca ikisi varlığını korumuştur; bunlar süreci ilk başlatan Doğu Avrupa'daki Ruslarla batıdaki Portekizlilerdir. Ruslar Asya topraklarını, Portekizlilerse Afrika topraklarını ellerinde tutmuşlar ve her ikisi de eski türden emperyalist yönetimi korumuştur.¹⁷ Sir Henry Elliot'un Britanya aydınlanması tarafından kurtarılan Hint barbarlığı zıtlığının benzeri için modern Sovyet tarih yazımına ve bunun Transkafkasya ve Orta Asya'nın Rus fethini nasıl sunduğuna bakmak gerekir. Komünist hükûmet ve Marksist öğreti, Büyük Rusların tarih yazımlarında aşırı derece milliyetçi bir tutum takınmalarını engellememiştir. Çarlık Rusyası'nın Asya'ya ve başka yerlere yayılışı ele alındığında Sovyet hükûmetinin “ilerlemeci” rolü geriye dönük şekilde tarihe yansıtılmış; böylece Rusların herhangi ilerleyişleri, fethedilen topluluğu daha ileri bir gelişme seviyesine çıkarmaya başladığı için tarafsız bir şekilde ilerlemeci olacaktı. Britanya, Fransa ya da Batı Avrupa'nın diğer emperyalist yönetiminde böyle bir niteliğe izin verilmemiştir. Rus tarihçiler ayrıca eski devirlerle özellikle kendi kolları olmak üzere, Slavların üstünlüğüne vahşi bir tavırla tutunmuşlardır. Kiev'deki ilk Rus devletinin bir zamanlar genel kabul görmüş Viking kökeni teorisini Sovyet tarihçiler hep bir ağızdan, hararetli bir şekilde reddedilmiş ve katlanılmaz bir hakaret olarak alınmıştır.¹⁸ Burada da tuhaflığın bir örneği suretinde, Sovyet

17 Bu sözler yazılıkların Portekiz'de yeni bir rejim Afrika'daki sömürgeci yönetime son vermek için ilk adımları attı. Rusya'da herhangi bir değişiklik yoktur.

18 Örneğin bkz. B. A. Rybakov, “La formation de la Russie de Kiev”, *Rapports de la délégation soviétique au Xe congrès international des sciences historiques à Rome*, Moskova (Akademiya Nauk), 1955.

tarihçi Yevgeni Aleksandroviç Belyaev'in Orta Çağ Bizans İmparatorluğu'nda cansiperane şekilde çalışan kitlelerin gezgin Slav kabilelere müttefikleri ve kurtarıcıları olarak baktıkları iddiası verilebilir.¹⁹ Bundan daha saçma bir savı akla getirmek zor olurdu.

Tarih yazımının sömürgecilikten arındırılması –geçmişin özgürleştirilmesi– Rusya'da başlamıştır. Çarlığın yıkılması, yeni devrimci düşünce, Rus İmparatorluğu'nun boyunduruğu altındaki halkların ve onların Rus devletiyle ilişkilerinin tarihine yeni bir yaklaşım sunmuştur. Bu halkların dilleri, edebiyatları ve anıtları dikkatle incelenmiştir. Yalnızca onlar değil, Ruslara direnen milli ve dinî liderler de topraktan çıkarılmış ve milli kahramanlar olarak övülmüşlerdir. Bu tarih yazımının yanında tiyatro, opera ve romanda da gerçekleşmiştir. Asya Rusyasının Müslüman halklarına, Kuzey Afrika'dakilere olduğu gibi, emperyalist efendilerinin uygarlaştırma misyonunu bekleyen, dağılmış kabilelerin etnik bir tozu oldukları öğretilmişti. Buna karşılık şimdi, milli gururlarını ve milli benlik saygılarını üzerine inşa edebilecekleri geçmişteki kendi görkemli başarılarına sahip olan büyük bir uygarlığın kalıntıları olduklarını öğrendiler.

Rusya'da süreç durduruldu ve tersine çevrildi. Merkezî hükûmetin otoritesi, devlete bağlı topraklar üzerinde yeniden sağlandı ve emperyalizme karşı milli özgürleştirme hareketlerinin önderleri olarak kısa süreliğine yeniden canlanan bir dizi yerel kahramanlar, birdenbire Rusya'nın tarafsız derecede kademeli ilerleyişine direnen feodal tepkiciler olarak görülmeye başlandı. Bir süredir ölmüş olan söz konusu milli kahramanların bu değişimden zarar görmedikleri kuşkusuzdu; fakat onları bu doğrultuda gösteren tarihçiler, bu seyir farklılaşmasından ötürü bir miktar şahsî sıkıntılar yaşadılar. Bundan sonra Rusya İmparatorluğu'na tâbi başka halkların milli ya da dinî ideolojisini uzaktan da olsa kokusunu salan her şey kesin olarak yasaklanmıştı ve Rusların, hatta Çarlık mensubu Ruslar ve daha fazla olarak Sovyet Rusların bu halkları barbarlıktan kurtardıkları

19 E. A. Belyaev, *Arabs, Islam and the Arab Caliphate in the Early Middle Ages*, New York (Praeger), s. 9.

ve onların kendi başlarına ümit edebileceklerinden çok daha iyi bir rejimi kurdukları dogması, Sir Henry Elliot'ın pek iyi anlayacağı şekilde yerleşmiş oldu.²⁰ Sovyet tarihçiler sömürgecilik öncesinde Orta Asya'nın Britanyalı ve Rus yüksek rütbeli askerler –emperyalizmin eski casusları ve ajanları olarak Britanyalılar, bilimsel araştırmalarla uğraşan Ruslar– tarafından nasıl keşfedildiğini benzer şekilde açıklarlar. Aslında Ruslar Orta Asya'yı ele geçirdiklerinde (“fetih” kelimesini kullanmaktan genellikle kaçınılmıştır), bölge halkına, onları Hindistan'da uygulamaya konulan Britanyalı emperyalizminin dehşetinden kurtararak ve Büyük Rusya halkının merhametli önderliğinin himayesine sokarak iki yönlü bir iyilik yapmıştı. Sovyet tarihçiler, bir Britanya fethinden önce davranarak bu halkları Britanya'nın eski imparatorluk tebaasının maruz kaldığı demokrasi ve bağımsızlığın yükleri ve felaketlerinden kurtararak onları Sovyet ailesinin emniyetli ve koruyucu kucağında güvende tuttuğunu ekleyebilirlerse de bunu yapmazlar.²¹

Eski Britanya, Fransa ve Hollanda kolonilerinde böyle bir tersine dönüş yaşanmamıştır ve geçmişi sömürgecilikten arındırma süreci hızını kesmeden süregelmıştır.²² Şimdiki zaman kurtarılmıştır;

20 Bkz. Vincent Monteil, “Essai sur l'Islam en U.R.S.S.” *Revue des études islamiques*, xx (1952), s. 5-146; xxi (1953), s. 1-37; Charles Hostler, *Turkism and the Soviets*, Londra (George Allen & Unwin), 1957; Olaf Caroe, *Soviet Empire: the Turks of Central Asia and Stalinism*, Londra (Macmillan), 1953.

21 Örneğin bkz. N. A. Halfin, *Politika Rosii v Sredney Azii (1857-1868)*, Moskova (Izdatelstvo Vostochnoy Literatury 1960 (Hubert Evans tarafından yapılan kısaltılmış İngilizce çevirisi: *Russia's Policy in Central Asia 1857-68*, Londra [Central Asian Research Centre], 1964); aynı yazar, *Prisoyedinenye Sredney Azii k Rossii (60-90e godi XIX v.)*, Moskova (Nauk), 1965, s. 421, Britanya Hindistanına giden samimi ve açık Rus ziyaretçilerle Rus Orta Asyasındaki çok daha fazla sayıdaki Britanyalı casus, sabotajcı ve provokatörün kaçak yolculuklarını ve gizli komplolarını karşılaştırır; I. S. Braginsky, S. Radžabov ve V. A. Romodin, “K Voprosom o značinenye prisoyedinenya Sredney Azii k Rossii”, *Voprosi Istorii*, no. 8, 1953. Daha fazlası için, bkz. *Central Asian Review*, vi (1958), s. 386-407 ve xiv (1966), s. 350-351.

22 Kuzey Afrika hakkında, bkz. John Wansbrough, “The Decolonization of North African History”, *Journal of African History*, ix (1968), s. 643-650;

çabalarıyla bunu başarmışlardır; gelecek emniyet altına alınmıştır; ideolojileri onlara bunun sözünü vermiştir. Geriye geçmişi emperyalist kontrolden kurtarmak kalmıştır. Emperyalist idarecilere ve onların yerel yardımcılara hizmet eden tarih bunu yapamazdı; bağımsız ve egemen devletlerin halkları için uygun değildi. Yeni gereksinimi karşılamak için yeni bir tarih yazımı meydana getirildi ve tarihçi takımları ya da hiç değilse öğretmenler ve tarihi yazanlar, geçmişi fethetmek ve özgürleştirmek için seferber edildi.

Onların başarılarının ürünü olan bazı eserler büyük değerdedi. Bir tarihçinin geçmişe yönelttiği soruların kendi zamanının olaylarınca ona telkin edilmesi gayet doğal ve olağandır; bu türden soruşturmaların peşine düşülerek pek çok bilgiye ve yoruma ulaşılabilir. Yakışıksız olan tarihçinin kendi zamanının ona soruları sunmakla kalmayarak cevapları da telkin etmesidir. Geçmiş yeniden yazmak için daha önceki sömürge topraklarının neredeyse tamamında büyük çabalar sarf edilmiştir. Bunda izlenen aşamalar başta iyi bir şekilde gizlenmiş bütün kötülükleriyle emperyalistleri ortaya çıkarmak; ardından, bizzat emperyalistlerin bozdukları ve sakladıkları onlardan önceki geçmişin gerçek imgesini eski konumuna getirmektir. Hayalî altın çağ işte bu noktada yeniden ortaya çıkar. Eski ve yenik düşmüş efendilere karşı adil olmak en özenli tarihçiler için dahi pek zordur. Balkanlar'ın ve daha fazla olarak Arap devletlerinin tarihçileri, Osmanlı idaresinin elli ila yüz yıl kadar önce sona erdiği günümüzde bile Türklerin en küçük hakkını vermekte bile en büyük güçlüğü çekerler.²³ Eski sömürge ülkelerindeki tarihçilerin Avrupalı büyük emperyalist fatihlerle koloni valilerinin başarılarını

aynı yazar, "On Recomposing the Islamic History of North Africa", *Journal of Royal Asiatic Society*, 1969, s. 161-170; David C. Gordon, *Self-Determination and History in the Third World*, farklı yerlerde.

- 23 Türklerin Araplara dair görüşü için, bkz. A. J. A. Mango, "Turkey and the Middle East", *Political Quarterly*, xxviii (1957), s. 149-157. Garâibe ile Laroui'nin yukarıda 9. notta atıf yapılan eserleriyle mukayese edin. Arapların Türk karşıtlığı hakkında bir Türk araştırması için, bkz. İrsel, *Arab Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), 1973.

ve suçlarını tartışmaya hazırlanmaları için muhtemelen henüz uzun bir süre var.

Diğer yandan daha ilgi çekici ve heyecan verici altın çağı, Orta Çağ İslamı'nın, Hindu Hindistanı'nın ve hatta Berberî korsanları'nın şaşaasının, yeniden canlandırılması ve icat edilmesi işi yürürlüktedir. Bazı yerlerde sıkıntılar tuhaf zorluklara yol açıyor. Örneğin, tropikal Afrika'nın büyük kısmında, bu ülkelerle beyaz adamın gelişinden ve onun ürettiği yazılı kayıtlardan öncesinin tarihi hakkında çok az şey biliniyor. Bir zamanlar, Kwame Nkrumah'ın en parlak dönemini yaşadığı esnada, siyah adamın tarih sahnesine nispeten yeni ulaşmasının abartılı bir telafisi olarak bütünüyle uydurma bir tarih meydana getirilmişti. Siyahî uygarlık uzak bir eski çağa kadar ulaştırılmış ve bu görüşün öğeleri bazen gülünç aşırılıklara kadar varmıştı. Böylelikle bir tarihçi kadim Mısırlıların siyahî olduklarını iddia ederek Avrupalı eski Mısır uzmanlarının, onların siyahîliklerini gizlemek için binlerce mummyı kasıtlı şekilde yok ettiklerini öne sürmüştü.²⁴ Beyaz adamlar tarafından yürütülen Atlantik köle ticaretinin kötülüğüne haklı olarak itiraz eden başka biri, Arapların uzun süre boyunca çölde ve Hint Okyanusu'nda aynı şeyi yaptıkları hatırlatıldığında rahatsız olmuş ve örnek olarak, en büyük ve kötü şöhretli Müslüman köle tüccarlarından Tippu Tip'in aslında sadece "içeride bir iş bulma kurumu işlettiği" savunmasını yapmıştı. Afrikalı tarihçiler neyse ki bu tutumdan hızlı bir şekilde vazgeçtiler—bu Batı Avrupa'da Romalıların gidişinden sonra uzun süre devam etmişti—ve artık arkeoloji, antropolojiyle doğrudan tarihî araştırma yoluyla kendi ülkelerinin daha önceki dönemleri hakkındaki tarihiyle daha ciddi bir şekilde ilgileniyorlar. Fakat Afrika'da yeniden canlandırılan tarih hâlâ üzüntü verici derecede zayıftır ve tarihi icat etme isteği de sıklıkla kendini gösterir.

Afrika'nın tarihi başka bir sorunu daha gündeme getirir; bu da tarihi yazılan kişilerin kim olduklarına dairdir. Geleneksel tarih

24 Cheikh Anta Diop, *Nations nègres et cultures*, Paris (Editions Africaines), 1955, s. 20; atıf yapan David C. Gordon, *Self-Determination*, s. 27; s. 110 ile mukayese edin.

çoğunlukla şefler, krallar ya rahipler, şehirler, ülkeler ya da imparatorluklar, başka bir ifadeyle kimlik, bağıllık ve otorite birimi hakkındadır. Romantik dönem tabirin romantik, öznel anlamıyla ulusların tarihini; eleştirel bilim çağı kurumların, düşüncelerin, hatta uygulamaların ve trendlerin tarihini işin içine katmıştır. Bugün tarihçilerin coğrafyacıardan aldıkları soyut bir ifadenin kullanılması sayesinde, kıtaların tarihine de sahibiz.

Eski Yunanlar üzerinde yaşanan dünyayı ikiye ayırarak bu iki parçaya Avrupa ve Asya demişlerdir. Ardından Asya'yı da ikiye bölmüşler; üçüncü parçaya Libya adını vermişlerdi. Romalılar aynı sınıflandırmayı korumuş; Libya isminin yerine Afrika ismini koymuşlardır. Asya ile Afrika arasındaki sınır olarak bazen Süveyş Kıstağı, bazen de Nil kabul edilmiştir. Aynı üçlü bölünme Orta Çağ Avrupası'nın coğrafyacıları tarafından da korunmuş; fakat tarihi yapanlar ya da yazanlarca bundan nadiren söz edilmiştir. "Avrupa" tabirinin, ortak özemlerle birlikte gerçek bir varlığa işaret edecek şekilde kullanılması Orta Çağ'ın sonlarına doğru iyice yaygınlaşmıştır.²⁵

Kıtaları kapsayan bu üçlü sınıflandırmayla ilgili dikkat çekici iki nokta vardır. Bunlardan birincisi bunun Yunanlardan modern zamanlara ulaşan bütünüyle bir Avrupa kavramı olduğu ve diğer iki kıtanın Yunanların ve Romalıların kendilerine verdikleri isimlerden haberdar bile olmayan yerel halkları ve kültürleri tarafından bilinmediği. İlk noktayla ilgili olan ikincisi, bu üç kıtadan yalnızca Avrupa'nın Yunan Roma ve Yahudi Hristiyan kökenlerinden türeyen ortak bir kültürle ve dünyanın geri kalanına karşı sağduyuyu da barındıran kendi kimliğiyle birlikte herhangi bir çeşit gerçek tarihî kimliğe sahip olmasıydı. Bu bakımdan Avrupa fikri, Hellenlik, Latinlik ve Hristiyanlığın bir devamıydı.

Avrupalıların Asya ve Afrika olarak adlandırdıkları geniş kıtalarda bununla kıyaslanabilecek bir kimlik duygusu yoktu ve bunun

25 Bkz. Santo Mazzarino, *Fra Oriente e Occidente*, Floransa (La Nuova Italia), 1947, s. 41 ve devamı; Denys Hay, *Europe, the Emergence of an Idea*, Edinburgh (Edinburgh University Press), 1957; Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, Bari (Laterza), 1967.

olması da mümkün değildi. Müslüman topraklarında coğrafyacilar dünyayı bir dizi "iklim"e ayırmış; üç kıtayı bölmüşlerdi. Fakat asıl önemli ayrım İslam Yurdu (*Dârü'l-İslâm*) ile geriye kalan Savaş Yurdu (*Dârü'l-Harb*) arasındaydı. Avrupa'nın bölgeye özgü ayrıma dair kaygıları İslam'ın ötesindeki uzak topraklara, Çin'e, Hindistan'a ve Sahraaltı Afrikasına hiçbir şekilde nüfuz etmemişti. Avrupa etkisi, Avrupa gücü ve son olarak Avrupa bilimi ancak modern zamanlarda Asya ve Afrika'nın yerlilerini Asyalı ve Afrikalı olduklarına ve bu durumun belirli bir siyasî ve tarihî önemi olduğuna ikna etmeyi başardı. Ancak bölünme günümüzde bile yapay ve aldatıcı olmaya devam etmektedir. Avrupa ile Afrika arasında alışlagelmiş sınır Akdeniz'dir; fakat Sahra hiç değilse fiilî bir bariyerdir ve Kuzey Afrika kıyılarının halkları, Güneybatı Asya ve hatta Güney Avrupa'daki komşularıyla, Sahra'nın güneyindeki komşularına göre çok daha fazla ortak noktaya sahiptir. Bu, Devlet Başkanı Senghor'un Afrika'yı siyahîlikle özdeşleştirmesini ciddi manada doğrular. Benzeri ya da daha güçlü itirazlar, Asya'nın Türkiye'yle SSCB'de şüpheli sınırlarla birlikte Doğu Akdeniz'den Japonya'ya uzanan bir yapı olduğu düşüncesine karşı da öne sürülebilir. Günümüzde Asya ve Afrika tarihinin yazımı ideolojinin gerçeklik, arzununsa olgu üzerindeki zaferinin çok sayıda çarpıcı örneğini gözler önüne serer.

Asıl konum olan Kûrus ve Masada'ya geri dönüyorum. Persepolis'te Kûrus yıldönümünün kutlanması, o esnada bazı yabancı gözlemciler tarafından masraflı ve anlamsız bir gösteri olarak eleştirilmişti. Masraflı olmuş olabilir; fakat hiçbir şekilde anlamsız değildi. Aksine tarihin becerikli ve maksatlı kullanımının klasik bir örneği idi. Kûrus'un anıt mezarıyla Persepolis'in heybetli harabelerin arasındaki tantanalı geçit ve törenler, modern İran'ın daha önce görülmemiş en görkemli merasimlerinden biriyle birlikte ülkenin idarecilerinin asıl amaçlarından birini sahneye koymuştu. Bu amaç İranlıların artık İslam'a değil de İran'a yoğunlaşan kendi kimlikleri üzerine inşa edilen, dindar bir topluluktan seküler bir ulusa dönüşümleridir. Süreç devam eden sürecin tamamlanması için bazı

desteklere gereksinim duyulduğu fark edilmiştir. Kutlamanın esas konusu İran'ın ve halkının, birbirini takip eden kültürler ve dinlerden geçerek bin yıllık devamlılığıyla monarşi kurumunun bunu ayakta tutmaktaki rolünün kutlanmasıdır.

Benzer şekilde modern İsrail'de Masada kültürünün uzun süredir gün yüzüne çıkmamış Yahudi kimliğinin siyasî yönünün askerî girişimleri ve ortaklıklarıyla birlikte yeniden kurulmasını amaçladığına kuşku yoktur. Fakat yapılan seçimin bazı tehlikeleri vardır. Kûrus, dikkat çekildiği üzere bir başlangıca işaret ederken, Masada bir sona işaret eder. Yahudi kolektif kimliği Masada'yı unutarak Kudüs'ten kaçan ve Romalı fatihlerden Rabbânî bir medrese açmak için izin isteyen Haham Yohanan ben Zakkai'yi simgesi olarak tercih ettiği zaman güçlü bir içgüdüyü ortaya koymuştur. Masada Yahudi tarihinde ölmüştü. Onun ötesinde yokluktan başka bir şey yoktu. Her ne kadar görüldüğü kadar sancılı olsa da, gerçekliği, hayatta kalmayı ve bir geleceği –yani gururunu bir kenara bırakarak ülkenin efendisinden lütuf beklemeyi ve Yahudi mirasını inanç ve yasa yoluyla korumayı amaçlamayı– temsil eden Ben Zakkai'nin yoluydu. Bugün Masada yeniden canlandırılmıştır; hem de yalnızca alimane arkeoloji dergilerinin sayfalarında değil, Yahudilerin ve İsrail ve dışındakilerin halka özgü bilincine yerleşmiş bir şekilde tamamıyla yeniden canlandırılmıştır. Bunu yeniden canlandırma evresinin ötesinde yanılma evresine taşımak için özen göstermek gereksizdir. Adanmışlık ile cesaret soyludur ve gereklidir; fakat bunlar, tarihin kör kuyusunda yeniden kendi kendini yok etme derecesine ulaşmamalıdır.

İNDEKS

A

II. Abdülhamid 61
Abdul Hakim, Khalifa 64
Abel, A. 37
Abraham ben Da'ud 24, 27
Afrika 25, 35, 39, 50, 57, 60, 70, 73-6,
78-80 (ayrıca bkz. Kuzey Afrika)
Aguilar, Grace 30
ahit 19
Ahmad, Aziz 61
el-Ahvânî, Ahmed Fuad 65
Akdeniz 80
'Akiva 30
Ali 27
Almanya, Almanlar 29, 53, 69
Alon, Gedalyahu 23
Alter, Robert 12, 15
Altı Gün Savaşı 33
Amerika Birleşik Devletleri 44, 49, 56
el-Âmirî, Muhammed Edîb 35
Anadolu 11, 36
anayasa (İngiliz anayasası) 44, 52
Angiolello, Giovanni Maria 28
Anglosaksonlar 55
antropoloji 78
Apokrifler 21
Ârâmîce 21, 31, 34-5
Ârâmîler 35

Arapça 20, 33-4, 37, 41, 49, 60-1, 67,
71
Araplar 12, 34, 56, 64-7
arkeologlar 14
arkeoloji 78, 81
Artaserhas 37
Ashour, Sa'id Abdel Fettah 69
Asurlular 31
Asya 36, 50, 56-7, 70, 73-6, 79-80 (ay-
rıca bkz. Orta Asya)
Atatürk, Mustafa Kemal 36
Atlantik 78
Augustus 40
Avrupa, Avrupalılar 14, 28-30, 46, 50,
54-6, 60-3, 67-70, 74, 78-80
Azize Helena 17
Aztekler 51

B

Babil 19-20, 22, 25, 34, 41, 48
Bağdat 66
bağnazlar 23
Balfour Deklarasyonu 67
Bar-Kokhba, Simon 24
Bastille 44
Belçika 70
Belyaev, Yevgeni Aleksandroviç 75
Benî İsrail 33

Berberî korsanları 78
 Bereketli Hilal 35
 Bernfeld, S. 28
 Berthels, E. E. 16
 Bintü'-Şâtî' 33-4
 Birman, A. 15
 Bizans İmparatorluğu 75
 Bizanslılar 33, 51
 Bolşevikler 51
 Boorstin, Daniel J. 44
 Braginsky, I. S. 76
 Braune, Walther 56
 Bregel, Y. E. 16
 British Museum 14
 Browne, E. G. 16
 Buhara 12
 Büyük Britanya 52, 70, 74, 76
 Büyük İskender 37, 45

C-Ç

Cahen, Claude 64, 68
 Caroe, Olaf 76
 Carra de Vaux, B. 37
 Chateaubriand, François, Vikontu 61
 Chejne, Anwar G. 35, 54
 coğrafya 79-80
 Constantinus 17, 53
 Couderc, Paul 45
 Cumhuriyet Halk Partisi 36
 çarmlıha geriliş 42
 Çernikovski, Saul 36
 Çin 48, 70, 80

D

Darius 37
 Dârü'l-Harb 80
 Dârü'l-İslâm 80
 Davud Yıldızı 42
 demokrasi 56, 76
 Derenbourg, Joseph 29

diaspora 20
 Diop, Cheikh Anta 78
 Disraeli, Benjamin 30
 Dozy, R. 60
 Dugat, G. 60
 Dumas, Alexandre 49

E

el-Ezher 33, 69
 Elhamra 60, 62
 Eliot, George 30
 Elliot, Sir Henry 71, 73, 74, 76
 emperyalizm 35, 71, 74-6
 Endonezya 62
 Endülüs 60-2
 Ermeniler 36
Eski Ahit 19-20, 26, 40-1
 Esther 20-1
 Evans, Hubert 76

F

Fahd, T. 48
 Farsça 71
 Fâtımî 11
 Fattal, Antoine 53, 64
 Fenikeliler 34-5
 Filistin 15, 22, 25, 35, 49, 68, 70
 Firavun 19, 33, 51
 Firdevsî 37
 Francolm, J. A. 14
 Franklar 68
 Fransa, Fransızlar 29, 44, 53, 70, 74, 76
 Friedrich, II. 68
 Fuchs, H. 43
 Fück, Johann 60

G

Gabrieli, Francesco 64
 Gaonluk 22

Garâ'ibe, Abdü'l-Kerîm 66, 77

Gaster, M. 20

Gedalya 41

getto 27

Gırnata 59

Goitein, S. D. 32

Gordon, David C. 35, 77-8

Granovski, T. N. 55

Guy Fawkes 44

H

hac 43

ha-Cohen, Joseph 27

haç 42

Haçlılar, Haçlı Seferleri 67-8, 70

Haham 20, 23-4, 28, 81

Halaha 45

Halevi, Isaac 29

Halfin, N. A. 76

halife, halifelik 27

Hanukka 20, 21, 41

Hardy, P. 72

Harkabi, Y. 53

Hasan Hân Nasratu'l-Vizâret Badî 16

Haşmonî 20-1, 29

Hellenlik 79

Herodotos 18

Herzfeld, Levi 29

Hidivler 33

Hilal 35, 42

Hindistan 61, 71-3, 76, 80

Hint Okyanusu 78

Hitit 36

Hitler 15

Hive 73

Hollandalı 60

Holt, P. M. 50, 68

Holzer, J. 26

Homeros 11

Hostler, Charles 76

hoşgörü 63

Hottinger, Arnold 66

Hristiyanlar, Hristiyanlık 17

Hurgronje, C. Snouck 48

el-Hüseynî, İshak Musa 35

I-İ

Irving, Washington 60

İbn Haldûn 64-5

İbn Sinâ 12

İbranice 13-4, 32, 69

İmam 27

İnalcık, Halil 66

İngiliz, İngilizler 38, 45, 51-2, 55-6, 60, 72-3

İran 12, 15, 18, 30-2, 35, 37-8, 70, 80-1

İsa-Masih 42, 45

İskoçya 49

İslam, Müslümanlar 18, 24, 26, 31-2, 35-7, 39, 43, 45, 50, 52-3, 61-70, 80

İspanya, İspanyol 25, 59-2

İsrail 12, 15, 19-21, 28, 30, 33-4, 36, 67, 70, 81

İsrailliler 35

İstanbul 11, 43, 61

İzlanda 32

J

Jakobenler 51

Japonya 70, 80

Jenkins, Romilly 51

Jobert, Michel 53

Josephus 13-4, 24

Jost, Isaac 29

Jüdische Wissenschaft 14

K

Kâfirler 68

Kafkasya 73

Kahire 11, 21, 35, 41, 65, 68-9
 Kahire Üniversitesi 68
 kan iftirası 69
 Kapsali, Eliyahu 28
 Karaitler 24
 Kartaca, Kartacalılar 35
 Kedar, Benjamin 12
 Kedourie, Elie 9, 54
 Kehana, Abraham 20, 41
 Kenanlılar (edebî akım) 35, 36
 Keşmir 49
 kızıl derililer 49
 Kiev 74
Kitâb-ı Mukaddes 13, 16, 31-2
 kitle iletişimi 41
 klasikler 17, 32, 48
 Klausner, J. 48
 Kohn, Salomo 14
 komünizm 48
 Konstantinopolis 51
 Kosova 40
 Krehl, L. 60
 Kudüs 12-3, 20, 22-3, 53, 68, 81
Kur'ân 31-3, 43
 Kurtuba 61
 Kûrus 7, 12-6, 18, 32, 37-8, 80-1
 Kurzveil, Baruh 36
 Kutsal Cuma 42
 Kutsal Topraklar 67
 Kuzey Afrika 25, 35, 60, 73, 75-6, 80
 Kürt 70

L

Lamdan, Yitzhak 15
 Laroui, Abdallah 66, 77
 Latin Amerika 57
 Latinlik 79
 Lehmann, (Markus) Meyer 14
 Lewis, Bernard 27, 56, 61, 63, 65-6, 68

liberalizm (Alman) 55
 Libya 51, 79
 lobciler (Yahudi) 21
 Lübnan 31, 34, 52

M

MacDonald, D. B. 48
 Machalski, Franciczek 16
 Mağribîler 60
 Mainz 69
 Makkabîler 21
 el-Makkarî 60
 Malazgirt 11
 Mango, A. J. A. 51, 77
 Mango, Cyril 51
 Mann, J. 41
 Manzanares de Cirre, Manuela 60
 Margoliouth, D. S. 48
 martiroloji 24-5, 27
 Marunîler 34
 Massé, H. 37
 el-Medenî, Ahmed Tevfik 35
 Medine 43, 45
 Mehdî 27
 Mekke 43, 45
 Meksika 49, 51
 el-Melikü'l-Kâmil 68
 Mesihçilik 48
 Mezmur 19
 Mısır, Mısırlılar 19, 25, 31-3, 35, 37, 41, 51, 61, 78
 Midraşim 25
 Mintz, Ruth Finer 15
 Mirsky, Norman B. 12
Mişna 23
 Moğollar 66
 Momigliano, A. 18
 Monteil, Vincent 76
 Muhammed 35-6, 43, 45, 51
 el-Mu'iz 11

Musa 21-2, 25-6, 32-3, 35
Musa bin Meymun 21, 25-6

N

Nagel, Tilman 64
Nebukadnezzar 34
Neusner, Jacob 23
Nikitine, B. 16
Nil 33, 79
Ninevâ 14
Nissim ben Ya'kov, Keyrevanlı 20
Nkrumah, Kwame 78
Noel 42
Norman Fethi 37, 52
Nostradamus 48
Noth, Albrecht 64
en-Nuveyhî, Muhammed 36

O

Old Moore'un Almanâğı 48
Orta Asya 36, 56, 73-4, 76
Orta Doğu 11-2, 30-2, 34, 56, 60, 66, 70
Os Lusíadas [*Lusitanyalılar*] 48
Osmanlılar 36, 43, 50, 61, 66, 77
Ömer Akdi 53
Özbekistan 12

P

Pagliaro, Antonio 13
Pakistan 64
Pan-Arabizm 34-5
Pan-Türkizm 36
Paret, Rudi 64
Paskalya 42
Patriarklık, Rabbânî 22
Patterson, David 14
Pauly-Wissowa 13
Pentataech 41
Pérès, Henri 61, 62
Persepolis 14, 80

Peştun 49
Philippson, Ludwig 30
Pirkê Abhoth 22
Plumb, J. H. 46-8, 53
pogrom 15
Portekiz, Portekizli 48, 70, 74
Ptolemaioslular 33
Puin, Gerd R. 64
Purim 20, 41

Q

Quatremère, Etienne 64
La question palestinienne 35

R

Radžabov, S. 76
er-Râfızûn 35
von Ranke, Leopold 59
Rav Tsa'ir (Tchernowitz, Haim) 29
Reckendorf, Hermann 14, 30
Renier, G. J. 59
Rivera, Diego 49
Roma 13-4, 17, 23, 29-31, 35, 40, 42, 44-5, 49-53, 66, 79
Roma İmparatorluğu, Romalılar 17, 30, 50, 66
Romantik hareket 49
Romodin, V. A. 76
Rosenthal, Franz 31
Rosetta Taşı 32
de' Rossi, Azariah 28
Rönesans 18, 27-8, 46
Ruslar, Rusya 62, 74-6
Rybakov, B. A. 74
Rypka, Jan 16

S-Ş

Sahra 80
Salibi, S. Kamal 52
Samaritler 24

- Sâmî halkları 34
 Sâsânîler 31, 37
 Saturnalia 42
 Schapiro, Leopold 55
 Schmucker, Werner 64
 Scholem, Gershem 42, 48
 Scott, Sir Walter 49
 Selahaddin 68, 70
 Selberschlag, Eisig 36
 Selçuklular 50
 Senghor, L. S. 80
 Serhas 37
 Shamir, S. 34
 Sırlar 40
 Silver, Abba Hillel 48
 Sînâ Dağı 19, 41
 Sivan, Emmanuel 68
 Siyonizm 30
 Siyon Liderlerinin Protokolleri 53
 de Slane, M. 65
 Slavlar 74
 Smith, Wilfred Cantwell 35, 56
 Southern, R. W. 50
 Sovyetler Birliği 12, 46, 57 (ayrıca bkz. Rusya)
 sömürgecilik 70
 sömürgecilikten arındırma 76
 Spuler, Christa-U. 64
 Steinschneider, M. 13, 28, 41
 Storey, C. A. 16
 Suriye 31, 34, 54
 Suriye Halk Partisi 34
 Suudi Arabistan 53
 Sünnet, Sünnîler 26
 Süveyş Kıstağı 79
 Sylvester (Papa) 53
 Şabat 41
 Şarkiyat, Şarkiyatçılar 61
 Şavuout 41
 Şeyh Mûsâ 16
 Şiî 26-7
 Şadlan 21
- T**
 et-Tahtavî, Şeyh Rifâ'a Râfi 33
 takvimler 43, 45
Talmud 20
 Tatar 73
 Tchernowitz, Haim (Rav Tsa'ir) 29
 Tippu Tip 78
 Transkafkasya 74
 Tritton, A. S. 53, 64
 Troyalılar 50
 Turan, Osman 43
 Türkçe 36, 61
 Türkiye, Türkler 11, 36, 61, 70, 80
- U**
 Ukrayna 15
 ulema 45, 51
 Ullmann, W. 53
 Usque, Samuel 27-8
- V**
 Vajda, G. 32
 Valla, Laurentius 53
 Venedik 28
 Vergilius 40
 Vespasianus 23
 Viardot, Louis 61
 Viking 74
 von Grunebaum, G. E. 35, 43, 56
- W**
 Wansbrough, John 76
 Wassermann, Moses 14, 30
 Watt, W. Montgomery 37
 Waxman, M. 27-30
 Wensinck, J. 32
 William (Fatih) 37, 52

Witteck, P. 50
 Wright, W. 60

Y

Yadin, Yiguel 14-5
 Yahudi Arapçası 13
 Yahudi İspanyolcası 13
 Yahudi karşıtlığı 63
 Yahudilik, Yahudiler 29
 Yasa'nın Tekrarı 19
 Yavetz, Wolf 29
 Yavne 23, 30
 Yehuda 20
Yeni Ahit 25

Yeşu 22
 Yidiş 13
 Yişuv 30
 Yohanan ben Zakkai 23, 81
Yosiphon 13, 27
 Yudkin, Leon 15
 Yuldashev, M. 73
 Yule 42
 Yunanistan, Yunanlar 49

Z

Zâzâ, Hasan 69
 Zeydân, Corcî 68

BERNARD LEWIS

TARİH

Tarih birçok farklı yolla tanımlanabilir ve bölümlere ayrılabilir. Peki ama bunun “doğru” ve “yanlışsız” olarak adlandırılabilecek bir yöntemi var mıdır? Ya da ulusların kendileri için tayin ettikleri tarihler mutlak ve alternatifsiz midir? Duayen Ortadoğu tarihçisi Bernard Lewis’in kaleminden tarihin kendisine dair bir inceleme.

Uluslar kimi zaman, göz ardı edilmiş ya da unutulmuş kaynaklarda yeni bir geçmiş bulurlar. Bu yeni geçmişi hatırlarlar, yeniden canlandırırlar ve kendi tarihleri olarak benimserler. Kimi zamansa çeşitli amaçlar gözeterek yeni baştan bir tarih kurgularlar. Bu yeni geçmişleri üzerinden bugün ve yarına ilişkin bir gündem kurarlar. Tarihi “gerçeklik” işlevsel bir amaç gözetilerek kullanılır hale getirilir.

Tüm bu süreç modern ve Avrupalı bir şeydir. Eskiler genel itibarıyla bugün bizlerin tarihe atfettiğimiz şekilde bir önem vermemektedir. Tarih ancak yaşanmış ve bitmiş, yalnızca kendisinden ibret alınacak bir şey olarak geride durmaktadır. Oysa artık, yaşanmış -veya hiç yaşanmamış- bir geçmiş, bugüne getirilebilir ve geleceğin temeli olabilir.

Lewis İranlıların Pers kökenlerini yeniden keşfinden, Filistin topraklarına göç eden Yahudilerin savaşçılıklarını ön plana çıkaran tarihi olayların peşine düşmelerine; Kudüs’ün Yahudilerce ele geçirilmesinin ardından İslam dünyasında rağbet görmeye başlayan Haçlı Seferleri anlatılarından Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla çeşitli geçmişler arasında bir seçim yapmak durumunda kalan Türklere kadar birçok güncel örnekle yeni baştan inşa edilen tarihleri inceliyor.

Fatih Yücel’in yetkin çevirisiyle Türkçede ilk defa yayınlanan *Tarih: Hatırlanan, Yeniden Canlandırılan ve Kurgulanan*, Bernard Lewis’in ustalığını gözler önüne seren bir kitap.

Kronik

kronikkitap.com

1 2 3 kronikkitap

ISSN: 172-625-6989-63-4

